

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Jan Jelínek

Berlínský kongres v rakouském tisku

Congress of Berlin in the Austrian Press

Praha 2018

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jan Županič, PhD.

Poděkování

Chtěl bych touto cestou poděkovat vedoucímu mé bakalářské práce, prof. PhDr. Janu Županičovi, PhD. za jeho trpělivost, rady a veškerou pomoc poskytnutou během psaní práce.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 29. července 2018

.....

Jan Jelínek

Klíčová slova (česky)

Berlínský kongres, Rakousko-Uhersko, Velká východní krize, tisk, 19. století

Klíčová slova (anglicky):

Congress of Berlin, Austria-Hungary, Great Eastern Crisis, press, 19th century

Abstrakt

Velkou východní krizi odstartovalo rolnické povstání v Bosně a Hercegovině, v následujících měsících a letech se nepokoje šířily do dalších částí Osmanské říše, na jaře 1877 krize gradovala v rusko-osmanskou válku. Ruská armáda slavila vítězství, Sanstefanská mírová smlouva ovšem posílila vliv Petrohradu v jihovýchodní Evropě natolik, že vzbudila odpor ostatních velmocí, zvláště Spojeného království a Rakousko-Uherska. Tyto dvě mocnosti následně představovaly hlavní protivníky Ruska na Berlínském kongrese, kde mělo diplomatickou cestou dojít k takové revizi nového uspořádání, která by byla pro všechny velmoci přijatelná.

Veřejnost v habsburské monarchii krizi věnovala značnou pozornost. Zprávy o bulharských a jiných „hrůzách“ šířící se celou Evropou přirozeně zasáhly též Rakousko-Uhersko. Zvláště silně pak v podunajské monarchii, už pro její geografickou polohu, rezonovaly obavy z války mezi velmocemi. Zásadním faktorem pro vnímání krize z pohledu veřejnosti v monarchii pak byla též slavjanofilská a proruská orientace tamních Slovanů, zprávami z „východu“ ještě posilovaná. V mnoha skupinách neslovanských obyvatel mocnářství však tyto sklony vzbuzovaly odpor a obavy. Protichůdné tendence se plně projevíly též v samém závěru krize, totiž během berlínského kongresu.

Jednání v německé metropoli sledoval se zájmem i rakouský tisk. Z jeho stránek lze do jisté míry vyčíst vztah jednotlivých skupin uvnitř monarchie k problémům spjatým s východní otázkou. Nešlo pouze o již zmíněné slavjanofilství či vztah k Rusku, vedle nich je možné sledovat též různé názory na zahraniční politiku Vídně a okupaci Bosny a Hercegoviny, či představy o ideálním uspořádání Balkánu, potažmo celé Evropy.

Abstract

The Great Eastern Crisis was started by a peasant uprising in Bosnia and Herzegovina, further on the following months and years riots spread to other parts of the Ottoman empire and in the spring 1877 the crisis escalated into the Russo-Ottoman war. Russian army celebrated victory but the treaty of San Stefano has strengthened power of St. Petersburg so significantly, that it aroused the resistance of other powers, especially United Kingdom and Austria-Hungary. Then these two powers represented Russia's main enemies at the Berlin congress where such a revision of a new arrangement should have been made that would be acceptable for all the powers.

The public of the Habsburg monarchy paid considerable attention to the crisis. Reports of the Bulgarian and other „horrors“ spreading across Europe naturally hit Austria-Hungary as well. Fears of the war between the powers resonated especially in the Danube monarchy because of its geographical location. A crucial factor for perceiving the crisis from the point of view of the public in the monarchy was also the Slavophile and pro-Russian orientation of the Slavs in the country, which was further strengthened by the reports from the "East". However, among many groups of non-Slav population of the monarchy, these tendencies raised resentment and concern. The opposing tendencies were also fully displayed at the very end of the crisis, during the Berlin Congress.

Negotiations in the German capital were watched with interest by the Austrian press as well. From its pages it is possible to conclude a certain extent of the relationship between various groups within the monarchy with problems connected with the Eastern question. It is not only about the Slavophilia or the relationship with Russia, it is also possible to see different views on Vienna's foreign policy and the occupation of Bosnia and Herzegovina, or ideas about the ideal arrangement of the Balkans or the whole Europe.

OBSAH

ÚVOD	9
1. VELKÁ VÝCHODNÍ KRIZE A BERLÍNSKÝ KONGRES.....	11
POČÁTEK VÝCHODNÍ OTÁZKY	11
VELKÁ VÝCHODNÍ KRIZE	13
BERLÍNSKÝ KONGRES	16
2. RAKOUSKO-UHERSKO NA CESTĚ K BERLÍNSKÉMU KONGRESU..	18
DUALISTICKÁ MONARCHIE	18
ZAHRANIČNÍ POLITIKA MEZI PRAŽSKÝM MÍREM A SPOLKEM TŘÍ CÍSAŘŮ.....	20
VÝCHODNÍ KRIZE A VEŘEJNÉ MÍNĚNÍ V RAKOUSKO-UHERSKU.....	22
3. PRVNÍ DNY KONGRESU	27
ZAČÁTEK KONGRESU V TISKU	27
BRITSKO-RUSKÝ PROTOKOL A JEHO ZVEŘEJNĚNÍ	28
4. BULHARSKÁ OTÁZKA.....	31
5. MALÉ STÁTY	37
SRBSKÉ KNÍŽECTVÍ	37
ČERNÁ HORA	38
SRBSKO A ČERNÁ HORA ZA VÝCHODNÍ KRIZE	38
SRBSKO A ČERNÁ HORA NA KONGRESE	40
ŘECKO OD NEZÁVISLOSTI PO VÝCHODNÍ KRIZI	42
ŘECKO A KONGRES V BERLÍNĚ.....	44
OD PODUNAJSKÝCH KNÍŽECTVÍ K RUMUNSKU	46
RUMUNSKO A VÝCHODNÍ KRIZE.....	48
BALKÁNSKÉ STÁTY OPTIKOU TISKU – SROVNÁNÍ.....	51
6. BOSNA A HERCEGOVINA	53
OSMANSKÁ PROVINCE	53
BOSNA A HABSBUŘSKÁ MONARCHIE	55
Co s BOSNOU?	58
7. ZÁVĚR KONGRESU.....	62

BATUMI	62
KYPERSKÁ KONVENCE	64
HODNOCENÍ KONGRESU	67
ZÁVĚR	73
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	75

Úvod

Velká východní krize v letech 1875-1878 začala vzpourou rolníků v Bosně a Hercegovině. Povstání se posléze rozšířilo i do dalších částí Osmanské říše a hrozilo, že vnitropolitická krize vyústí ve válku mezi evropskými mocnostmi, které byly od samého počátku vtahovány do dění. Vypuknutí rusko-osmanské války v roce 1877 obavy ještě posílilo a ruské vítězství je neutlumilo. Berlínský kongres představoval pokus celoevropskému konfliktu zabránit a vytvořit z pohledu velmocí akceptovatelné uspořádání. Hlavní úlohu v jednáních, stejně jako předtím v průběhu celé krize, hrála Velká Británie, Rusko a Rakousko-Uhersko. Všechny tři státy hodlaly hájit své značné politické i hospodářské zájmy v regionu, vedle nich však musely při utváření politiky dbát na další faktor: veřejné mínění. Jeho vliv na průběh krize jistě nebyl malý, připomeňme reakci Britů na „bulharské hrůzy“ či ohlas dění na Balkáně v širokých vrstvách ruské společnosti, jenž významnou měrou přispěl k ruskému vypovězení války Portě.

Na formování veřejného mínění se velkou měrou podílel denní tisk. Noviny patřily k předním zdrojům informací v druhé polovině 19. století, zároveň ale mohly sloužit i jako nástroj propagandy, šíření či obrany určitých postojů. Žurnalisté i politici si toto přirozeně uvědomovali, a tak vznikaly listy stranické, i další periodika, která, byť ne nutně přímo spojená s některou stranou, jasně inklinovala k určitému politickému směru. Právě takováto periodika jsou objektem analýzy předkládané bakalářské práce. Ta si klade za cíl zkoumat veřejné mínění v Předlitavsku ve vztahu k berlínskému kongresu, přičemž jako východisko jí slouží právě denní tisk.

První část práce se zabývá východní otázkou, snaží se vystopovat její počátek, poté stručně rekapituluje průběh krize od jejího propuknutí po zahájení berlínských jednání. Druhá část se zaměřuje na Rakousko-Uhersko, zkoumá jeho vnitropolitický vývoj i místo v mezinárodním systému před krizí. Zároveň si klade otázku, jak reagovalo na krizi obyvatelstvo mocnářství.

Následující kapitoly jsou pak věnovány hlavnímu tématu, zkoumají tedy postoj tisku ke kongresu, respektive k jednotlivým otázkám, jež na něm byly projednávány, jakož i dalším tématům souvisejícím s východní krizí, objevujícím se v průběhu berlínských jednání na stránkách periodik. Zaměřil jsem se především na vnímání a hodnocení rakousko-uherské zahraniční politiky, vztah k Rusku a projevy panslavismu a slavjanofilství či reakce na ně.

Vzhledem k rozsahu práce jsem výběr omezil na tisk vycházející ve Vídni a Praze, dvou významných kulturních a politických centrech západní části monarchie. Úplně stranou zůstal

naopak regionální tisk v českých a alpských zemích, stejně jako periodika ze zbývajících částí Předlitavska. Výběr titulů pak byl podřízen snaze pokrýt alespoň hlavní politické proudy v českém a německém prostředí. Rakouské liberály tak zastupují listy *Neue Freie Presse* a *Prager Tagblatt*, konzervativce orgán *Das Vaterland*, staročechy *Pokrok* a německojazyčný *Politik*, mladočechy *Národní Listy*. Jako určitý doplněk posloužilo několik listů satirických.

Pochopitelně jsem se nemohl vyhnout ani práci se sekundární literaturou. Publikací zaměřujících se čistě na velkou východní krizi a berlínský kongres není příliš velké množství. Z novějších prací lze zmínit především na Británii se zaměřující práci *Disraeli and the Eastern Question*,¹ případně sborník *War and Peace*.² Ze starší bych rád vyzdvihl zvláště obsáhlou monografii Roberta Setona-Watsona *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*.³

Literatury zabývající se kongresem alespoň částečně, coby jen dílčím tématem, je k dispozici podstatně více. Z českého prostředí sem patří především *Moderní dějiny islámských zemí* Eduarda Gombára, mapující vývoj muslimského světa od konce 18. století po první světovou válku, přičemž nejvíce prostoru je věnováno právě Osmanské říši a východní otázce,⁴ tematicky blízkou je kniha Alana Palmera *Úpadek a pád Osmanské říše*.⁵ Habsburskou monarchií se zabírají kupříkladu do češtiny přeložené práce Alana Skeda⁶ či Alana Taylora,⁷ z tuzemské literatury například *Česká společnost* Otty Urbana,⁸ zahraniční politiku Rakousko-Uherska v druhé polovině 19. století pak mapuje obsáhle dílo Francise R. Bridge *From Sadowa to Sarajevo*.⁹ Z prací zabývajících se dějinami jihovýchodní Evropy a tamních států mohu jmenovat předně kolektivní dílo *Mezi Vídní a Cařihradem*,¹⁰ ze zahraniční tvorby pak práce Barbary a Charlese Jelavichových.¹¹

¹ KOVIČ, M., *Disraeli and the Eastern Question*, New York 2011.

² YAVUZ, M. H., SLUGLETT, P., *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, Salt Lake City 2011.

³ SETON-WATSON, R., *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Party Politics*, London 1971, 3. vyd.

⁴ GOMBÁR, E., *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999.

⁵ PALMER, A., *Úpadek a pád Osmanské říše*, Praha 1996.

⁶ SKED, A., *Úpadek a pád habsburské říše 1815-1918*, Praha 1995.

⁷ TAYLOR, A. J. P., *Poslední století habsburské monarchie: Rakousko a Rakousko-Uhersko v letech 1809-1918*, Brno 1998.

⁸ URBAN, O., *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982.

⁹ BRIDGE, F. R., *From Sadowa to Sarajevo: the foreign policy of Austria-Hungary 1866-1914*, London, Boston 1972.

¹⁰ RYCHLÍK, J. (ed.), *Mezi Vídní a Cařihradem 1: Utváření balkánských národů*, Praha 2009.

¹¹ JELAVICH, Ch., JELAVICH, B., *The Establishment of the Balkan National States 1804-1920*, Seattle 2000, 4. vyd.; JELAVICH, B., *Russia's Balkan Entanglements 1806-1914*, Cambridge; New York 1991.

1. Velká východní krize a Berlínský kongres

Počátek východní otázky

Podle Eduarda Gombára „vznik velké východní otázky bezprostředně souvisel s posílením snah moderních evropských absolutistických velmocí o expanzi na Blízkém východě ve druhé polovině 18. století.“¹² Tento proces lze chápat jako snahu zaplnit mocenské vakuum, vznikající v souvislosti s postupným úpadkem Osmanské říše. Ta byla v raném novověku kolosem rozprostírajícím se z Uher k Perskému zálivu a její expanze znepokojovala celou Evropu, avšak v průběhu 17. století se vítězný postup sultánových vojsk zpomalil, roku 1683 pak definitivně zastavil po pokusu o dobytí Vídně. Nezdařené obléhání představovalo bod zvratu: po něm se Vysoká Porta, jak někdy byla říše či její vláda nazývaná, ocitla v trvalé defensivě. Další významný mezník tohoto ústupu představovala válka s Ruskem ukončená mírem v Küçük Kaynarca roku 1774. Podle výkladu ruské propagandy se stávali romanovští panovníci ochránci pravoslavných poddaných sultána, v budoucnu si tak nárokovali právo zasahovat do vnitřních poměrů v Osmanské říši.¹³ Nešlo však o nic nového, do role ochránce křesťanů pod nadvládou „pohanů“ se stavěl již Petr Veliký,¹⁴ dohodou z Küçük Kaynarca však tyto nároky získaly další podklad, třebaže dosti vratký.

Právě rok 1774 je mnohdy považován za skutečný začátek východní otázky.¹⁵ Říše Romanovců se měla stát jedním z jejich nejzásadnějších aktérů, hlavní motivací jí byla kontrola Úžin, hospodářsky i strategicky velevýznamných, pro Rusko o to víc, že jejich ovládnutí znamenalo kontrolu nad Černým mořem a ochranu jižní hranice romanovského impéria.¹⁶ Svůj význam jistě měl i rozměr prestižní, neboť metropole na Bosporu byla sídlem pravoslavného patriarchátu a v minulosti též byzantských císařů, k jejichž odkazu se Romanovci hlásili a užívali jej coby ospravedlnění expanzivních cílů i své role protektorů pravoslavií.¹⁷ Vznikl dokonce plán na obnovu východořímské říše, řecký projekt Kateřiny II. Ten byl však už v době vzniku viděn jako dosti fantastický a podporu nenalezl ani u tehdejšího carevnina spojence, císaře Josefa II.¹⁸ Pozdější návrhy na dělení sultánovy říše byly již skromnější, například roku 1853 car Mikuláš v rozhovoru s britským velvyslancem

¹² GOMBÁR, s. 29.

¹³ Ve skutečnosti smlouva hovořila o ochraně pravoslavných sultánem, viz PALMER, s. 51–2.

¹⁴ RYCHLÍK, *Mezi Vídní...*, s. 47.

¹⁵ GOMBÁR, s. 31.

¹⁶ JELAVICH, *Russia's Balkan...*, s. 157.

¹⁷ SETON-WATSON, H., *The decline of imperial Russia 1855-1914*, London 1952, s. 90.

¹⁸ WEITHMANN, M., *Balkán: 2000 let mezi východem a západem*, Praha 1996, s. 150.

prohlašoval, že Konstantinopol nesmí být ovládnuta žádnou z velmocí a obnova Byzance nepřipadá v úvahu.¹⁹ Rusové totiž museli zachovávat obezřetnost vůči reakci ostatních velmocí. Především Francie byla tradičním spojencem Osmanské říše již od raného novověku, kdy králové z valoiské a bourbonské dynastie hledali spojence proti Habsburkům. V průběhu 19. století Francouze vystřídali Britové, kteří přijali úlohu hlavních ochránců Porty a rivalů Ruska, v němž spatřovali hrozbu zvláště pro Indii. Jedním z hlavních představitelů této politiky byl lord Palmerston.²⁰

Je tedy možné říct, že existovala dvě protichůdná řešení východní otázky: rozbití Osmanské říše anebo její zachování. Nelze však jednotlivé účastníky tohoto zápasu jednoduše rozdělit do dvou táborů, přesně odpovídajících daným koncepcím, neboť zainteresované velmoci své postoje postupně měnily a střídavě se přikláněly spíše k jedné či druhé variantě. Například Rusko vedle konfrontační linie z časů Petra a Kateřiny rozvíjelo i alternativu, kdy se snažilo získat co možná největší politický vliv přímo na Portu. Vrchol této politiky přišel roku 1833 v podobě dohody z Hünkar Iskelesi, smlouvy o vzájemné pomoci mezi Petrohradem a Konstantinopolí, v jejímž tajném dodatku se Porta zavazovala uzavřít Úžiny veškerým válečným plavidlům.²¹ Podobný kurz prosazoval po krymské válce kancléř Alexandra II., kníže Alexander Gorčakov, držící se hesla, že „*slabé Turecko je nejlepším možným sousedem na jihozápadě.*“²²

Naproti tomu Paříž, bez ohledu na tradiční vazby, vypracovala plány na dělení Osmanské říše již za Ludvíka XIV. a znovu se k nim vracela během napoleonských a revolučních válek.²³ Ve 30. letech pěstovala dobré vztahy s odbojným egyptským místodržícím Muhammadem Alím,²⁴ po krymské válce druhé císařství Napoleona III. udržovalo styky s řeckými, srbskými a zvláště rumunskými nacionalisty a revolucionáři.²⁵ To Spojené království se své úlohy spojence a ochránce Porty drželo důsledněji, ale ne bez výjimek. Londýn, stejně jako Paříž a Petrohrad, podporoval například Řeky během jejich války za nezávislost. Protturecký kurz britští diplomaté následovali jen potud, pokud vyhovoval zájmům Londýna, jak prohlašovali lord Palmerston²⁶ či Benjamin Disraeli.²⁷

¹⁹ JELAVICH, B., *A Century of Russian Foreign Policy, 1814-1914*, Philadelphia 1964, s. 115.

²⁰ GOMBÁR, s. 123.

²¹ BRIDGE, F., BULLEN, R., *Great Powers and European State System 1814-1914*, Oxon, New York 2013, 2. vyd., s. 93.

²² VOVCHENKO, D., *Containing Balkan Nationalism. Imperial Russia and Ottoman Christians 1856-1914*, s. 137.

²³ GOMBÁR, s. 30.

²⁴ BULLEN, BRIDGE, s. 97.

²⁵ JELAVICH, *Russia's Balkan...*, s. 147-8.

²⁶ PALMER, s. 136.

Jednoznačnou nebyla ani politika habsburské monarchie, pro níž vztah k Osmanské říši představoval klíčový problém už od jejího vzniku. Již císař Albrecht II. musel čelit tureckému nebezpečí, pro obnovené podunajské soustátí v 16. století pak osmanská expanze představovala smrtelné nebezpečí a boj proti ní se stal jedním z hlavních úkolů rakouské větve rodu. Teprve po válce v letech 1683–99 bezprostřední hrozba pominula. I v následujících desetiletích se obě říše střetávaly ve válkách, nicméně vzájemné vztahy se měnily k lepšímu, hlavním nepřítelem Vídně se namísto Porty stávala Francie a Prusko. Kancléř Marie Terezie, hrabě Kounic, si tak mohl ve druhé polovině 18. století docela vážně pohrávat s myšlenkou aliance s Osmanskou říší,²⁸ zatímco císař Leopold II. o něco později nazval bývalého smrtelného nepřítele „nejlepším možným sousedem“.²⁹ Během 19. století takový postoj v rakouské politice převládal, držel se ho kancléř Metternich,³⁰ odpovídala mu rakouská politika za krymské války. Vídeňská diplomacie se však z tohoto kurzu dokázala i odchýlit, jak se projevilo právě během východní krize.

Velká východní krize

Krize v polovině 70. let 19. století začala jako vnitřní osmanská záležitost. Od počátku se sice vyrojily teorie o vměšování ze zahraničí³¹, ne zcela neoprávněné, ovšem povstání v Bosně a Hercegovině v létě roku 1875 zapříčinila primárně špatná hospodářská a sociální situace.³² Uvnitř sousedních států i hlavních zainteresovaných velmocí, Rakouska a Ruska, existovaly celé skupiny podporující myšlenku intervence, alespoň prozatím však převládlo opatrné stanovisko. Ani rakouský ministr zahraničí Gyula Andrassy, ani ruský kancléř Gorčakov si nikterak nepřáli válečný konflikt či zhroucení Osmanské říše, raději usilovali o diplomatické urovnání.³³ Výsledkem jejich snah byla v prosinci roku 1875 Andrassyho nota, návrh reforem předložený Portě. Vytyčený program odmítli povstalci, neúspěch však neznamenal konec rakousko-ruské spolupráce, třebaže ani nový pokus z jara 1876, berlínské memorandum, se neseťkal s úspěchem. Stalo se tak především kvůli postoji britského premiéra Benjamina Disraeliho, pokračujícího v tradiční palmerstonovské politice podpory osmanské integrity proti Rusku. V nastalé situaci zároveň spatřoval příležitost k rozbití

²⁷ KOVIČ, s. 134–5.

²⁸ LEDONNE, J., *The Russian Empire and the World, 1700-1917: The Geopolitics of Expansion and Containment*, New York 1997, s. 242.

²⁹ KODET, R., *Rakousko-Uhersko a Osmanská říše před první světovou válkou*, Plzeň 2014, s. 13.

³⁰ BRIDGE, BULLEN, s. 52.

³¹ SETON-WATSON, R., s. 29.

³² HLADKÝ, L., *Bosenská otázka v 19. a 20. století*, s. 70.

³³ BRIDGE, BULLEN, s. 199–200.

Spolku tří císařů a rozhodně si nepřál řešení krize založené na spolupráci Vídně a Petrohradu. Vysoká Porta si pak, dokud mohla počítat s podporou Londýna, počínala tváří v tvář tlaku evropských velmocí značně sebevědomě, pokusy o řešení na bázi reform pod dohledem velmocí tudíž byly odsouzeny k nezdaru.³⁴

Zatímco bez úspěchu probíhala diplomatická jednání, povstání se šířilo. Na jaře 1876 vypuklo též v Bulharsku, k nepokojům docházelo i jinde, dokonce v samotné Konstantinopoli. Zde došlo v květnu 1876 ke svržení sultána Abdülazize. Jeho nástupce, Murad V., si trůn udržel jen několik měsíců, než byl taktéž sesazen a nahrazen Abdülhamidem. Zatím se vládci Srbska a Černé Hory rozhodli využít příležitosti a vyhlásili Portě válku, zdálo se, že zánik Osmanské říše je blízko. I habsburská a romanovská monarchie musely přehodnotit dosavadní politiku a zcela vážně se zabývat takovou variantou. Při setkání cara Alexandrem s císařem Františkem Josefem v Zákupcích v červenci 1876 vznikla dohoda již kalkulující s možností rozdělení říše v případě jejího kolapsu. Rusko mělo zpět získat po krymské válce ztracenou jižní Besarábii, k tomu některá území v Asii, zatímco na západě Balkánu došlo k vytyčení rakouské sféry, Petrohrad se též zavazoval nevytvářet žádný velký slovanský stát. Dohoda ovšem neměla podobu písemné smlouvy a její výklad se na obou stranách poněkud lišil, nejasný byl rozsah rakouského vlivu v Bosně.³⁵ Sporné otázky vyřešila budapešťská konvence z ledna následujícího roku. To už se ruská diplomacie odkláněla od dosavadní Gorčakovovi politiky a připravovala se na válku.

Brutalita, s níž bylo zakročeno proti povstalcům na Balkáně a excesy jako vražda dvou konzulů v Soluni vzbudily pobouření napříč Evropou. Mimořádný ohlas mělo dění na Balkáně v Rusku, kde se tradiční sympatie k pravoslavným souvěrcům mísily s nacionalismem a slavjanofilstvím. Právě pod dojmem zpráv z Bosny a Bulharska panslavistické hnutí rychle nabíralo na popularitě. Car i kancléř na ně sice hleděli s nedůvěrou, zato k němu měla blízko řada osobností ve státní správě i u dvora, včetně careviče Alexandra. Konaly se sbírky, do jihovýchodní Evropy odcházeli dobrovolníci, panovník a umírněné vládní kruhy tomu nebyli schopni zabránit.³⁶ Když ztroskotala konference v Konstantinopoli a Porta odmítla londýnský protokol, car tlaku podlehl a 24. dubna 1877 vydal „*ve jménu pravoslaví a slovanské vzájemnosti manifest o vyhlášení války Turecku.*“³⁷

³⁴ JELAVICH, JELAVICH, s. 147.

³⁵ GOMBÁR, s. 238.

³⁶ GEYER, D., *Russian Imperialism: The Interaction of Domestic and Foreign Policy, 1860-1914*, New Haven 1987, s. 72–3.

³⁷ GOMBÁR, s. 241.

K opuštění kooperace s habsburskou monarchií však nedošlo, naopak, dorozumění s Vídní bylo nadále vnímáno jako nutnost.³⁸ Budapešťská konvence z 15. ledna 1877 doplňovala a zpřesňovala předchozí dohody ze Zákup. Tentokrát se ovšem carská diplomacie již připravovala na válečný konflikt, výměnou za rakouskou neutralitu se zavázala nerozšiřovat vojenské akce na západní část Balkánu.³⁹ Ruská armáda pak své evropské tažení skutečně omezila na východ poloostrova. Její postup zde byl zpočátku rychlý, poté jej však zastavili na několik měsíců obránci Plevna pod vedením Osmana Paši. Moderně vyzbrojená pevnost odolávala až do 11. prosince. Krátce na to byli Rusové opět na pochodu, nepříznivému zimnímu počasí a obtížnému terénu navzdory, 20. ledna 1878 padla do jejich rukou Adrianopol.⁴⁰ Cesta na Konstantinopol se uvolnila, v Londýně ale i ve Vídni sílilo znepokojení. Mezitím došlo 31. ledna k podepsání příměří, carská vojska se zastavila dřív, než dosáhla hlavního města Osmanské říše. Ovšem podmínky mírové dohody ze San Stefana z 3. března 1878 obavy britských a rakouských státníků příliš nerozptýlily, neboť vedly ke značnému posílení ruského vlivu, hlavně prostřednictvím nově vytvořeného velkého Bulharska. Jeho zřízení navíc Andrassy vnímal jako jasné porušení předchozích slibů.⁴¹ Dosavadní koncepce rusko-rakouské spolupráce byla za takových podmínek odmítnuta, k úvahám nad jejím přehodnocením však docházelo již během války. Možné spolupráci podunajské monarchie se Spojeným královstvím ale bránila oboustranná nedůvěra, navíc se Andrassy alespoň prozatím cítil vázán dohodami s Ruskem, jež hodlal nadále udržet v tajnosti.⁴² Když se však romanovská říše projevila jako „*perfidní partner*“ ztrácející sympatie i dosud přátelsky nakloněných kruhů u vídeňského dvora, nabrala politika podunajské monarchie definitivně protiruský kurz, a jejím hlavním heslem se stala revize sanstefanské dohody.⁴³ Andrassy snad dokonce uvažoval o válce⁴⁴ nebo alespoň nějaké demonstraci síly, avšak takové plány se uvnitř monarchie setkaly s přílišným odporem.⁴⁵ Jestliže nebylo možné zvrátit nové uspořádání na východě silou, musela nastoupit diplomacie a rakouský ministr zahraničí se tak stal hlavním iniciátorem mezinárodního kongresu.⁴⁶

³⁸ JELAVICH, *A Century...*, s. 179.

³⁹ KOVIČ, s. 190.

⁴⁰ PALMER, s. 159–61.

⁴¹ RYCHLÍK, *Mezi Vídní...*, s. 211.

⁴² BRIDGE, s. 84.

⁴³ DIÓSZEGI, I., *Hungarians in the Ballhausplatz*, Budapest 1983, s. 57.

⁴⁴ Tamtéž, s. 55.

⁴⁵ BRIDGE, s. 86–7.

⁴⁶ SETON-WATSON, R., s. 340.

Berlínský kongres

Nikolaj Ignatěv, bývalý velvyslanec v Konstantinopoli a hlavní tvůrce sanstefanské smlouvy, se snažil jednání s Osmanskou říší udržet na čistě bilaterální úrovni a zabránit vměšování ostatních velmocí.⁴⁷ Odpor proti posílení Ruska byl však příliš silný a na obranu nového uspořádání silou neměla carská vojska dostatek sil. Carovi diplomaté s tím ovšem museli počítat a není nepravděpodobné, že v dohodě s Portou viděli spíš výhodnou pozici pro další jednání než konečný a definitivní cíl, vždyť smlouva mimo jiné opomíjela pro Rusko zcela kardinální otázku, totiž status Úžin.⁴⁸ Nakonec tedy Petrohrad podpořil Andrásyho iniciativu, při čemž patrně spoléhal na podporu ze strany Spolku tří císařů, veškeré třetí plochy s Rakouskem měly být ohlazeny dřív, než započne kongres.⁴⁹ Gorčakov ovšem ruskou účast podmínil tím, že se nebude jednat ve Vídni či Londýně.⁵⁰ Své podmínky měli i ostatní účastníci. Francie trvala na tom, že se nebude kongres zabývat Egyptem ani Levantou,⁵¹ Británie zase žádala projednání všech bodů sanstefanské dohody.⁵²

Coby místo konání kongresu byl nakonec vybrán Berlín. Hlavní město jediné z velmocí, která neměla na Blízkém východě vlastních zájmů, bylo docela pochopitelnou volbou. Německý kancléř Otto von Bismarck se již v únoru 1878 označil za „čestného makléře“ ve východní otázce.⁵³ Právě on se posléze ujal role předsedy kongresu a zároveň zprostředkovatele jednání a kompromisů mezi znesvářenými stranami.⁵⁴ Tento úkol mu usnadňoval fakt, že již před zahájením oficiálních rozhovorů se podařilo dosáhnout několika separátních smluv. Dohodu předtím, než vůbec oficiální jednání v Berlíně započnou, si totiž přáli nejen Rusové. Zabezpečit své postavení takovým způsobem chtěli rovněž Britové, jejichž diplomacie se držela již od počátku 19. století pravidla, že úspěch jakékoliv mezinárodní konferenci či kongresu musí být zajištěn formou nějaké předběžné dohody.⁵⁵ V roce 1878 se tato strategie projevila především v britsko-ruském protokolu a smlouvě s Osmanskou říší, kyperské konvenci.

⁴⁷ LEDONNE, s. 141.

⁴⁸ RYCHLÍK, J., *Dějiny Bulharska*, Praha 2016, s. 213.

⁴⁹ KOVIČ, s. 250.

⁵⁰ SETON-WATSON, R., s. 336.

⁵¹ MEDLICOTT, S., *The Congress of Berlin and After: A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878-1880*, London 1938, s. 113.

⁵² KOVIČ, s. 259.

⁵³ GOMBÁR, s. 245.

⁵⁴ SETON-WATSON, R., s. 334.

⁵⁵ BRIDGE, BULLEN, s. 60.

V Berlíně chyběli panovníci jednotlivých zemí, průběh jednání nemohl dost dobře ovlivňovat ani německý císař Vilém, toho času v rekonvalescenci po atentátu.⁵⁶ I tak se v metropoli na Sprévě scházela politická elita. Z Velké Británie, navzdory zdravotním obtížím, dorazil premiér Disraeli, vedle něho sehrál významnou roli také markýz Salisbury, šéf britské diplomacie.⁵⁷ Za Rusko dorazil kancléř Gorčakov, vzhledem k jeho věku a zdravotnímu stavu se mnohých jednání místo něj účastnil hrabě Pjotr Šuvalov.⁵⁸ Francii s Itálií zastupovali ministři zahraničí, William Waddington a Lodovico Corti, stejně jako habsburskou monarchii, za níž spolu s Gyulou Andrássem dorazil velvyslanec v Berlíně Alájos Károlyi a velvyslanec v Římě Heinrich von Haymerle.

Poněkud horší dojem vzbuzovali osmanští delegáti, slovy Alana Palmera „*žalostný trojlístek*“ a „*úplné nuly*“,⁵⁹ jejichž výběr snad naznačoval sultánovu rezignaci a připravenost k ústupkům⁶⁰ Ostatně samotný Bismarck předpovídal, že „*mocnosti dosáhnou dohody na úkor Turků*“,⁶¹ na delegáty Porty zbývala role pouhých statistů. Lepší postavení neměli ani vyslanci balkánských států, vesměs sice vrcholní politici, pro zástupce velmocí ale rozhodně nepředstavovali rovnocenné partnery,⁶² mimo jiné proto, že, mimo Řecko, nebyly státy jihovýchodní Evropy dosud formálně uznány coby nezávislé.

⁵⁶ SETON-WATSON, R., s. 433.

⁵⁷ Tamtéž, s. 435.

⁵⁸ JELAVICH, *A Century...*, s. 183.

⁵⁹ PALMER, s. 166.

⁶⁰ MEDLICOTT, s. 44.

⁶¹ YAVUZ, SLUGLETT, s. 79.

⁶² SETON-WATSON, R., s. 479.

2. Rakousko-Uhersko na cestě k Berlínskému kongresu

Dualistická monarchie

Porážky utrpěné v letech 1859 a 1866 na severoitalských a českých bojištích, vedly k dalekosáhlým změnám v habsburské monarchii: neoabsolutistický režim 50. let se stával minulostí, docházelo k liberalizaci. Otřesen byl také dosavadní centralismus, o slovo se hlásili především Maďaři a Češi, své představy ovšem nakonec alespoň zčásti realizovali pouze ti první. Rakousko-uherským vyrovnáním z roku 1867 došlo k vytvoření dvou celků: Uher, či Zalitavska, a Království a zemí na říšské radě zastoupených, zkráceně známých jako Předlitavsko. Oba útvary spojovala osoba panovníka, vedle něho měly společnou armádu, zahraniční politiku a ministerstvo financí. Toto uspořádání nebylo vnímané jako definitivní, záhy se však mělo ukázat, že Maďaři i němečtí liberálové, třebaže ne zcela spokojeni, budou bránit jakýmkoliv změnám, které by mohly oslabit jejich postavení.⁶³ Určité ústupky se nicméně podařilo získat Chorvatům a Polákům. V prvním případě šlo o *nagodbu*, chorvatsko-uherské vyrovnání z roku 1868. Záležitosti týkající se výlučně Chorvatska měla spravovat tamní zemská vláda, zákonodárná moc byla pak vložena do rukou zemského sněmu.⁶⁴ V případě Haliče nabyta autonomie získaná v letech 1868–70 skromnější formu, omezovala se převážně na kulturní a jazykovou sféru, vedle toho vznikl úřad ministra pro polské záležitosti.⁶⁵

Dualistické uspořádání ale neuspokojilo všechny. K jeho nejhlasitějším kritikům patřili Češi, v polovině 60. let doufající, že by české království mohlo získat podobné postavení jako Uhry, ovšem marně.⁶⁶ Počátkem 70. let se nicméně na pořad jednání dostaly fundamentální články. Třebaže dualismus by zůstal zachován, mělo dojít k uznání českého státního práva a dalším ústupkům, součástí dohod pak byla úprava volebního řádu, díky níž mohli na zemském sněmu Češi získat většinu.⁶⁷ To však vzbudilo zuřivý odpor Němců, především českých, kteří navíc mohli počítat s podporou čerstvě sjednoceného Německého císařství. Za takových okolností fundamentálky odmítl též kancléř Friedrich Beust, mimo jiné právě

⁶³ SKED, s. 216.

⁶⁴ RYCHLÍK, *Mezi Vídní...*, s. 180–1.

⁶⁵ VALENTA, A., *Politické dějiny českých zemí a habsburské monarchie 1848-1914*, Hradec Králové 2002, s. 85.

⁶⁶ Tamtéž, s. 81.

⁶⁷ URBAN, O., s. 253.

z ohledu na mocného západního souseda.⁶⁸ Konečně projekt „česko-rakouského vyrovnání“ vzbudil odpor též mezi Maďary, obávajícími se o výsadní postavení v monarchii a nemaďarské národy Zalitavska, kterým by se mohli posílení Češi stát vzorem i spojencem.⁶⁹ Byli to právě Maďari, kdo uskutečněním rakousko-uherského a zmařením rakousko-českého vyrovnání získal nejvíc. Tvrdit, „že prostřednictvím vyrovnání začali Uhři ovládat monarchii“⁷⁰ by snad bylo přehnané, faktem ovšem je, že ze dvou vůdčích národů v dualistické monarchii měli postavení podstatně pevnější. Naproti tomu německou pozici neustále oslabovaly konflikty především s Čechy, které ani po krachu fundamentálek neutichly.⁷¹

Členění politické scény v Předlitavsku nebylo založeno toliko na nacionálním principu. Proti německým liberálům stáli nejen Slované, ale i konzervativci v řadách církve a aristokracie. S Čechy a dalšími národy je spojoval odpor k centralismu a germanizaci liberálů, proti nimž stavěli federalismus založený na jednotlivých historických zemích. Roku 1872 se konzervativci spojili v nově vzniklé Straně práva, založené bývalým předsedou vlády Karlem von Hohenwart.⁷²

Navzdory opozici lze však počáteční roky dualistické monarchie pokládat za zlatý věk liberálů. V první dekádě její existence, s výjimkou několikaměsíčního intermezza v letech 1870–1, stál v čele předlitavské vlády vždy liberál. Navíc šlo o období hospodářského růstu a volného trhu ve znamení liberální doktríny *laissez-faire*. „*Na místo vázanosti hospodářské činnosti a prosté reprodukce nastoupila nevázanost, volnost a všestranná vynalézavost, směřující k obohacování, zlepšování, zdokonalování.*“⁷³ Roku 1873 ale přišel krach na vídeňské burze, následovala recese a neradostný hospodářský vývoj ovlivnil i politickou scénu a vedl k diskreditaci liberálů.⁷⁴ Jejich pozice byla otřesena, pád však měl přijít až o několik let později, právě v důsledku východní krize.

⁶⁸ HLAVAČKA, M., PEČENKA, M., *Trojspolek: německá, rakousko-uherská a italská zahraniční politika před první světovou válkou*, Praha 1999, 2. vyd., s. 37.

⁶⁹ TAYLOR, *Poslední...*, s. 195.

⁷⁰ SKED, s. 218.

⁷¹ Tamtéž, s. 219.

⁷² HLOUŠEK, V., *Konflikt versus konsensus: Konfliktní linie, stranické systémy a politické strany v Rakousku 1860-2006*, Brno 2008, s. 111.

⁷³ URBAN, s. 275.

⁷⁴ TAYLOR, *Poslední...*, s. 199.

Zahraníční politika mezi Pražským mírem a Spolkem tří císařů

50. a 60. léta 19. století nebyla mezníkem pouze pro vnitropolitickou situaci habsburské monarchie, ale též pro její postavení v Evropě. Metternichovské uspořádání z časů po Vídeňském kongresu vzalo za své a Rakousko si muselo hledat v nových poměrech místo. Mladý císař František Josef patrně zpočátku hodlal pokračovat v dosavadním kurzu, kdy mocnářství působilo jako strážce *statu quo* založeného na výsledcích Vídeňského a posléze také Pařížského kongresu, očekávána byla podpora Británie s Pruskem, případně i Francie.⁷⁵ Předpokládání spojenci ale nejen že nebyli ochotni stávající řád hájit, ale dokonce aktivně pracovali na jeho zničení, mnohdy přímo na úkor habsburské říše, jež se ocitla vytlačena nejprve ze severní Itálie a následně i z Německa.

Bezprostředně po podepsání pražského míru se mohlo zdát, že utržené porážky nejsou nezvratné a „*návrat do Německa*“ stále možný, jak si u císařského dvora mnozí představovali.⁷⁶ Signál v tomto směru představovalo i povolání Friedricha hraběte Beusta do čela rakouské diplomacie. Ten hodlal v nové funkci nadále pokračovat v protipruském kurzu, který nastoupil již před rokem 1866 coby saský ministr zahraničí.⁷⁷ V letech 1866–1870 se s jeho přispěním formovala značně široká koalice namířená proti hohenzollernské monarchii, k níž vedle Rakouska a císařské Francie mohla patřit i Itálie a jihoněmecké státy.⁷⁸ Odvážné diplomatické kombinace však nakonec hmatatelný výsledek nepřinesly. Porážka Napoleona III. přišla příliš rychle a zapojení habsburské monarchie do války právě nepřála její vnitropolitická scéna, na níž probíhaly dalekosáhlé změny. V úvahu bylo třeba brát i Rusko, jehož neutralita nebyla nijak jistá, spíš naopak: car měl dokonce v roce 1870 vážně uvažovat, vstoupila-li by podunajská monarchie do války, o vpádu ruských vojsk do Haliče a k tomuto účelu na hranicích soustředil značné síly.⁷⁹

Drtivá porážka Francie, nastolení třetí republiky a sjednocení Německa vytvářely novou situaci, pro podunajskou monarchii dosti svízelnou, neboť se znovu ocitla diplomaticky zcela izolována, obklopena potencionálními nepřáteli. Možné východisko skýtalo zlepšení vztahů s Berlínem. Sám kancléř Bismarck dal již během roku 1870 najevo, že si přeje sblížení obou států, v prosinci téhož roku František Josef gratuloval v takzvané Vánoční depeši k založení císařství.⁸⁰ Nové směřování zahraniční politiky prosazoval i kancléř Beust,⁸¹ stejně jako jeho

⁷⁵ BRIDGE, BULLEN, s. 133.

⁷⁶ HLAVAČKA, PEČENKA, s. 35.

⁷⁷ URBAN, s. 216.

⁷⁸ BRIDGE, s. 43–4.

⁷⁹ LEDONNE, s. 263.

⁸⁰ HLAVAČKA, PEČENKA, s. 35.

nástupce Gyula Andrásy. Tento maďarský liberál a bývalý revolucionář z roku 1848 si zpočátku pohrával s myšlenkou protiruské koalice, pro níž hledal podporu i v Berlíně.⁸² Když se spolu s císařem v září 1872 odebral do Berlína, patrně doufal, že právě tam by mohl najít spojence proti východnímu kolosu. Zcela jinou představu však měl Bismarck, který si jen máloco přál méně než válku dvou východních sousedů Německa.⁸³ Cesta rakousko-uherského panovníka a ministra zahraničí v září 1872 tudíž přinesla úplně jiný výsledek, než si hrabě představoval, neboť do města na Sprévě dorazil i car Alexander. Setkání tří císařů nakonec přineslo zlepšení vztahů spíše s romanovskou než hohenzollernskou říší,⁸⁴ tento vývoj zpečetila návštěva ruského panovníka ve Vídni v následujícím roce, při níž došlo k podepsání schönbrunnské konvence. K té se posléze připojil i císař Vilém, a tak vznikl roku 1873 Spolek tří císařů, určitá obdoba Svaté aliance, usilující „o udržení pořádku v Evropě a o kolektivní ochranu proti revoluci“.⁸⁵ Tato aliance se stala dominantní silou kontinentální Evropy,⁸⁶ avšak základy na nichž stála, nebyly příliš pevné. Ukázala to krize na jaře 1875, když se objevily úvahy o preventivní válce, německém úderu proti znovu se vyzbrojující Francii. Politika Berlína však vzbudila odpor a do cesty se jí postavil i ruský spojenec, po boku s Británií.⁸⁷ Rakousko během krize zůstalo vůči Německu poněkud loajálnější, ani ono však nestálo o úplnou likvidaci francouzského velmocenského postavení.⁸⁸

Hlavní slabina Spolku tří císařů ale ležela na východě. Třebaže se počátkem 70. let rusko-rakouské vztahy značně zlepšily, stále zde zůstávala řada třecí ploch. Obě mocnářství rozdělovaly obavy z ruského panslavismu i odlišné postoje k Polákům,⁸⁹ avšak nejcitlivější oblastí vzájemných vztahů byla jihovýchodní Evropa. Pro habsburskou říši se tento prostor stal jedinou sférou, kde mohla nadále rozvíjet a upevňovat svůj vliv, není tedy divu, že se monarchie stala značně citlivou na jakékoliv ohrožení svých politických či obchodních zájmů na Balkáně. V nebezpečí zde však nemusely být jenom ony, ale i Rakousko-Uhersko jako takové, a to ze strany jihoslovanských a rumunských iredentistů. Ti pro monarchii nepředstavovali sami o sobě skutečnou výzvu, ovšem mohli se změnit ve smrtelné nebezpečí s podporou některé z velmocí, kupříkladu Ruska.⁹⁰ Andrásyho balkánská politika odpovídala

⁸¹ BRIDGE, BULLEN, s. 171.

⁸² BRIDGE, s. 63.

⁸³ TAYLOR, A., *Bismarck*, Praha 1998, s. 149.

⁸⁴ BRIDGE, s. 63–4.

⁸⁵ HLAVAČKA, PEČENKA, s. 30.

⁸⁶ KOVIČ, s. 85.

⁸⁷ TAYLOR, *Bismarck*, s. 160

⁸⁸ HLAVAČKA, PEČENKA, s. 31.

⁸⁹ BRIDGE, s. 47–8.

⁹⁰ BRIDGE, BULLEN, s. 185.

této situaci. Jedním z jejích základních kamenů byla podpora Osmanské říše, kterou sám hrabě okomentoval slovy: „*Kdyby nebylo Turecka, všechny ty [nacionalistické] vášně by se nám sesypaly na hlavu...*“⁹¹ Na druhou stranu si ministr také uvědomoval, že bezvýhradně turkofilní politikou může malé státy vehnat do spojení s Ruskem proti Portě i samému Rakousku, protože v některých případech naopak hájil srbské či rumunské zájmy.⁹²

Hlavním cílem Andrásyho východní politiky proto nebylo za každou cenu hájit integritu jižního souseda, ale spíše zabránit šíření ruského vlivu.⁹³ Přesto po velkou část jeho působení v úřadě lze vztahy mezi habsburskou a romanovskou monarchií popsat jako „*chladné ale korektní*“.⁹⁴ Je však třeba brát v úvahu, že ministr nebyl jediným tvůrcem rakousko-uherské zahraniční politiky. Podle dohod z roku 1867 měly být mezinárodněpolitické záležitosti konzultovány s předsedy vlád obou polovin monarchie,⁹⁵ zásadním faktorem pak zůstával císař. Pro Františka Josefa byla zahraniční politika sférou, v níž se nehodlal vzdávat vlivu a otevřeně to dával najevo, když hovořil o „*své politice*“ a „*svém ministrově*“.⁹⁶

Lepším vztahům Vídně s Petrohradem nahrávala opatrná Gorčakovova politika, usilující spíše o udržení *statu quo* než rozbití Osmanské říše, která se vlastně shodovala s dlouhodobějšími tendencemi rakouskými. Trvale byl však tento kurz udržitelný jen stěží, zvláště tváří v tvář turbulentním změnám započatým bosenským povstáním. Nicméně i v průběhu východní krize se dlouhou dobu obě říše snažily brát ohled na Spolek tří císařů a vzájemná ujednání, změnilo se to teprve v samém závěru krize.

Východní krize a veřejné mínění v Rakousko-Uhersku

F. Bridge píše, že „*zahraniční politika byla v habsburské monarchii záležitostí malého okruhu elit*“, zatímco většina obyvatel o ní obvykle neprojevovala přílišný zájem. V určitých skutečně vyhrocených situacích však docházelo ke změně a veřejné mínění se stávalo významným faktorem pro zahraničněpolitické směřování mocnářství.⁹⁷ Pro vztah veřejnosti druhé poloviny 19. století k mezinárodní politice byl klíčovým nacionalismus, Rakousko-Uhersko však v tomto ohledu představovalo určitou výjimku. I zde existovalo silné národní cítění, v multietnické monarchii ovšem spjaté s jednotlivými národnostními skupinami,

⁹¹ TAYLOR, *Poslední...*, s. 200.

⁹² BRIDGE, s. 68–9.

⁹³ DIOSZÉGI, s. 143–4.

⁹⁴ HLAVAČKA, PEČENKA, s. 38.

⁹⁵ SKED, s. 275.

⁹⁶ BRIDGE, s. 10.

⁹⁷ Tamtéž, s. 22.

z nichž žádnou nebylo tak docela možno ztotožnit se státem jako takovým. Namísto „národních zájmů“ rakouských vedle sebe existovaly zájmy německé, maďarské, české či polské. Tuto situaci reflektovali též doboví pozorovatelé, jak dokládá kupříkladu článek v listu *Politik*. Autor konstatoval, že habsburská říše se odlišuje svým heterogenním národnostním složením od ostatních zemí Evropy, a rozhodně odmítal pojetí Rakousko-Uherska coby německého či maďarského národního státu. Dílčí zájmy těchto dvou skupin podle něj rozhodně neměly být ztotožňovány s prospěchem celého státu.⁹⁸

Představy a cíle jednotlivých skupin mocnářství se křížily též ve sféře zahraničněpolitické, jak se projevilo i v průběhu východní krize. Přinejmenším v jednom se však národy pod vládou Habsburků shodovaly: východní otázka měla pro Rakousko velký význam, který v polovině 70. let ještě vzrostl. Nyní již nešlo „jen“ o prestiž a obchodní či mocenské zájmy, v sázce byl také mír monarchie a celé Evropy. Ani hrozba válečného konfliktu ovšem rakouské občany nespojila, naopak, jednotlivé skupiny zaujaly i vůči krizi stanoviska zcela protikladná, přičemž nejvíce rozdělovala slovanská otázka. Stěží překvapí sympatie k „trpícím příbuzným“ v srbském a chorvatském prostředí, leč také v tom českém mělo povstání a srbsko-osmanská válka ohlas veskrze pozitivní. Zájem o balkánskou tematiku a sympatie k tamnímu obyvatelstvu se projevovaly mezi slavjanofilsky naladěnými Čechy už dříve,⁹⁹ dramatické události je ještě znásobily. Otřesy na mezinárodní scéně se zároveň pojily s nadějami na vnitropolitické změny směrem k federalismu.¹⁰⁰ Čeští politici se kupříkladu pokoušeli v roce 1878 kontaktovat Nikolaje Ignatěva a získat ho pro projednávání „české otázky“ přímo na Berlínském kongresu.¹⁰¹ Právě k Rusku se tradičně upínaly naděje, obraz ochránce a osvoboditele slovanských národů „svatá válka“¹⁰² proti Portě ještě posílila.

Naproti tomu v liberálních německých a maďarských kruzích se s romanovskou říší spojovaly hlavně obavy z panslavismu, Slované ohrožovali ne-li existenci Rakouska jako takového, pak alespoň výsadní postavení Němců a Maďarů v něm. Stejně jako v českém i v německém prostředí panovalo přesvědčení, že vývoj jednotlivých slovanských skupin je provázán, změny na Balkáně či v jižních částech monarchie tedy mohou ovlivnit i české země, pro německorakouské liberály klíčové.¹⁰³ V jihoslovanské politice si ovšem Němci

⁹⁸ *Oesterreich auf dem Kongress*, in: *Politik*, 19. 6. 78, s. 1.

⁹⁹ HAVRÁNKOVÁ, R., *Česká veřejnost na pomoc protitureckým povstáním jižních Slovanů v letech 1875–1877*, in: *Slovanské historické studie VI*, Praha 1966, s. 15–6.

¹⁰⁰ URBAN, s. 315.

¹⁰¹ BIDLAS, M., *Dějiny československo-sovětských vztahů nové a nejnovější doby. Díl 1*, Praha 1967 s. 253.

¹⁰² *Der zweite Mandatar „Europa´s“*, in: *Politik*, 5. 7. 78, s. 1–2.

¹⁰³ OKEY, R., *The Neue Freie Presse and the South Slavs of the Habsburg Monarchy, 1867-1914*, in: *The Slavonic and East European Review*, Vol. 85, No. 1 (Jan., 2007), s. 86.

počínali zdrženlivěji, aktivnější roli v ní přenechávali spíše Maďarům,¹⁰⁴ kteří události na jihovýchodě sledovali s ještě silnějším znepokojením. Pokud by došlo ke zhroucení Osmanské říše, na její místo by patrně nastoupilo posílené Rusko a tato autokratická velmoc podílející se na potlačení uherské revoluce pro maďarské liberály představovala hlavního nepřítele.¹⁰⁵ Nadto panovaly obavy z dopadů na vnitropolitickou situaci, ve východní části monarchie ještě palčivější než v Předlitavsku. Tváří v tvář takovému nebezpečí si uherské úřady počínaly značně aktivně. Zasáhly kupříkladu proti Srbům ve Vojvodině, Svetozar Miletić, předák Srbské národní svobodomyšlné strany, byl obviněn z šíření propagandy a odsouzen za velezradu.¹⁰⁶ Značná pozornost se věnovala šíření nejrůznějších letáků a pamfletů, uherský ministr vnitra proti němu intervenoval i u předlitavských úřadů.¹⁰⁷ Ministr Andrassy měl zase iniciovat vypovězení generála Michaila Čerňajeva z Prahy v lednu roku 1877.¹⁰⁸ Návštěva ruského důstojníka, hrdiny tažení ve střední Asii a vrchního velitele Srbů za války roku 1876, byla totiž spojená s mohutnou slavofilní manifestací na Václavském náměstí, kde se generál ubytoval, proti shromážděným zasahovala policie i vojsko. Reakce dobového tisku dokládají, jak moc byla tehdejší atmosféra rozjitřená. *Národní Listy* ostře odsoudily postup úředních míst a poukazyvaly na negativní dopady incidentu na rakousko-ruské vztahy.¹⁰⁹ *Prager Tagblatt* naopak zatýkáni „těch největších křiklounů“¹¹⁰ v řadách demonstrantů komentoval s jistým zadostiučiněním, liberální tisk z Vídně dokonce vytýkal pražským úřadům přílišnou mírnost vůči demonstrantům.¹¹¹ Vypovězení ruského důstojníka schvaloval a varoval při té příležitosti před šířením panslavistické propagandy.¹¹² Je vskutku paradoxní, že zatímco jedna část habsburské monarchie oslavovala Čerňajeva, jiná jeho přemožitele, Abdula Kerima, který obdržel od Budapešti čestný meč.¹¹³

Shromáždění a demonstrace nepředstavovaly jediný způsob, jímž bylo možno dát najevo své postoje a sympatie. Stejně jako v dalších zemích Evropy, i v Rakousko-Uhersku se konaly četné sbírky, jejichž výtěžek měl směřovat do oblastí postižených válkou, případně k uprchlíkům přímo na území monarchie, tyto akce měly značný ohlas v nejširších vrstvách

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 83.

¹⁰⁵ SKED, s. 273.

¹⁰⁶ RYCHLÍK, *Mezi Vídní...*, s. 302

¹⁰⁷ HAVRÁNKOVÁ, s. 23–4.

¹⁰⁸ BIDLAS, s. 249.

¹⁰⁹ *Rakouské pohostinství*, in: *Národní Listy*, č. 14, 15. 1. 1877, s. 1.

¹¹⁰ *Čerňajews Ausweisung*, in: *Prager Tagblatt*, Nr. 14, 14. 1. 1877, s. 1.

¹¹¹ *Politische Uebersicht*, in: *Neue Freie Presse*, Nr. 4449, 15. 1. 1877, s. 1.

¹¹² *Neue Freie Presse*, Nr. 4450, 16. 1. 1877, s. 1.

¹¹³ TAYLOR, *Poslední...*, s. 200.

obyvatelstva, včetně těch nejchudších.¹¹⁴ Mezi rakouskými občany se však našli i tací, kteří se do dění na Balkáně zapojili osobně. Část z nich tu pobývala již před propuknutím krize, jen Čechů se nacházely například v Bělehradě desítky, již roku 1863 tu založily Českou besedu.¹¹⁵ Zajímavou postavou mezi nimi byl František A. Zach, který se během několika desetiletí vypracoval na významnou osobnost, zvláště ve vojenských kruzích. Za války v roce 1876 velel jedné ze srbských armád, zároveň se velkou měrou podílel na vypracování plánu protitureckého tažení.¹¹⁶ Nadále udržoval kontakty s řadou osobností doma, a tak mohl fungovat též coby jeden ze zdrojů informací.¹¹⁷

Další rakouští občané přicházeli do oblasti po propuknutí krize coby dobrovolníci. Řada Čechů a Jihoslovanů z Rakouska se zúčastnila povstání v Bosně či Bulharsku, někteří posléze i srbsko-turecké či rusko-turecké války.¹¹⁸ Ne všichni dobrovolníci přicházeli do jihovýchodní Evropy z podunajské monarchie, a ne všichni přicházeli bojovat proti Osmanům. Kupříkladu jedním z vůdců protiruského povstání v Rodopech v roce 1878 byl jistý Hidayet Paša, ve skutečnosti Brit jménem Sinclair,¹¹⁹ muslimské rebely podporovali též polští emigranti.¹²⁰ V Uhrách se mezitím formovaly dobrovolnické oddíly, jež měly vtrhnout do Rumunska, k čemuž však nakonec nedošlo.¹²¹

Tisk hrál během východní krize pro formování veřejného mínění zcela zásadní úlohu. Vedle nejrůznějších letáků, brožur a pamfletů představovaly noviny hlavní zdroj informací, obvykle těch nejčerstvějších. Hlad po zprávách o východním dění musel být značný, svědčí o tom v mnohých listech zaváděné zvláštní rubriky, jež se pravidelně věnovaly dění na Balkáně, posléze pak jednáním kongresu. Vedle nich vycházely i zvláštní články vztahující se k týmž tématům, mnohdy hned na titulní straně. Své informace redakce získávaly z nejrůznějších zdrojů, tiskových agentur či dalších listů, ať už v monarchii nebo za jejími hranicemi. Ze zahraničních periodik v době kongresu převládala především ta německá, ale také britská, francouzská či ruská. Informace však nebyly jen slepě přebírány, naopak někdy docházelo k zpochybňování zpráv či vůbec objektivnosti citovaného listu. Například *Pokrok* v souvislosti

¹¹⁴ HAVRÁNKOVÁ, s. 39.

¹¹⁵ HLADKÝ, L., *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy*, s. 106.

¹¹⁶ DUDA, Z., *Výjimečný Evropan, česko-srbský generál František Alexander Zach*, in: *S odvahou v srdcích. Tragické konce legend českého vojenství a politiky*, Praha 2015, s. 42.

¹¹⁷ HAVRÁNKOVÁ, s. 31.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 27.

¹¹⁹ YAVUZ, SLUGLETT, s. 514.

¹²⁰ RYCHLÍK, J., *Dějiny...*, s. 214.

¹²¹ BRIDGE, s. 83.

s informacemi o údajných ruských ústupcích během kongresu našel německý *Kölnische Zeitung* z přijímání „*honoráru od vlády rakouské*“.¹²²

Vedle takových zprostředkovatelů ale noviny disponovaly i vlastními zdroji v podobě dopisovatelů. Jejich spolehlivost se ovšem mohla různit. Například údajný korespondent *Politik* z Konstantinopole byl ve skutečnosti Konstantin Jireček a své zprávy sepisoval v Praze.¹²³ Na druhou stranu někteří dopisovatelé se vydávali přímo do středu dění, bez ohledu na nebezpečí. Například Josef Holeček se coby dopisovatel *Národních Listů* osobně zúčastnil černohorského tažení do Hercegoviny navzdory drsným podmínkám i nebezpečí.¹²⁴

Východní krize vzbudila v habsburské monarchii značnou pozornost, patrně v ještě větší míře než na západě Evropy. Stejně jako například v Británii, ani v Rakousku obyvatelstvo nebylo tváří v tvář krizi jednotné, rozdělení však ještě komplikoval mnohonárodnostní charakter státu a hranice mezi jednotlivými tábory byly hlubší než jinde. Hlavní kontroverzi představovala slovanská otázka, především pak ve vztahu k Rusku existovaly obrovské rozdíly. Ty pomáhal upevňovat tisk, uspokojující značný hlad po informacích, zároveň ale často působící v agitačním smyslu.

¹²² *Kongres*, in: *Pokrok*, 27. 6. 78, s. 3.

¹²³ HAVRÁNKOVÁ, s. 17.

¹²⁴ ŠÍSTEK F., *Junáci, horalé a lenoši: Obraz Černé Hory a Černohorců v české společnosti 1830-2006*, Praha 2011, s. 85.

3. První dny kongresu

Začátek kongresu v tisku

Oficiální jednání Berlínského kongresu započala 13. června 1878. Zprávy v tomto období přinášené zkoumaným tiskem se vzájemně podobaly. Čtenáři se dozvídali jména účastníků, někdy doplněná stručnými medailonky, mohli se seznámit s místem konání, a dokonce i vybavením místností či zasedacím pořádkem. Svým charakteristickým způsobem se této problematice věnovala i některá humoristická periodika.¹²⁵ Delegáti nebyli ušetřeni pozornosti ani tehdy, pokud právě nejednali. Čtenáři zjišťovali například, že hrabě Andrásy se s dalšími delegáty nechává fotografovat,¹²⁶ pozornosti novinářů neunikl ani zdravotní stav účastníků kongresu, například bolesti v krku premiéra Disraeliho.¹²⁷ Opakovaně se objevovaly zprávy o zdraví knížete Gorčakova. *Die Bombe* uštěpačně komentovala jeho zažívací obtíže, jejichž příčinu viděla v nenasytosti, jež podle ní byla ruskému kancléři vlastní v jídle stejně jako politice.¹²⁸

Stran samotného obsahu jednání hlavně zpočátku přicházelo informací méně. Mohla za to i Bismarckova politika udržení co možná nejvíce z jednání v tajnosti, kancléř si vymohl na ostatních účastnících slib mlčenlivosti.¹²⁹ O tvrdosti, s jakou si ve snaze o co největší utajení počínal, *Národní Listy* psaly: „(Bismarck) po každé schůzi kongresu sbírá všechny protokoly a zastrčív je do vlastní kapsy odnáší je domů a ukládá je ne-li snad pod polštář své postele, ale aspoň ve své ložnici.“¹³⁰

Informace, jež se přeci dostaly do tisku, bývaly stěží ověřitelné, někdy si přímo odporovaly.¹³¹ *Národní Listy* čtenáře varovaly před „*lijákem informací*“ pochybného původu a nabádaly k opatrnosti.¹³² *Das Vaterland* rovnou odmítl zprávy „*liberálního a senzacechtivého tisku*“ s komentářem, že „*nebude mrhat časem*“ svým a svých čtenářů.¹³³ Za těchto okolností rostla nejistota, ve vzduchu visela možnost nové války, možná větší, než byla ta předchozí.¹³⁴ Podobné obavy reflektoval i humoristický tisk. *Kikeriki* zobrazil diplomaty

¹²⁵ *Congressgedanken* in: *Die Bombe*, 16. 6. 78, s. 175.

¹²⁶ *Kongres*, in: *Pokrok*, 15. 6. 78, s. 2.

¹²⁷ *Kongres*, in: *NL*, 13. 7. 78, s. 1–2.

¹²⁸ *Harmlosse*, in: *Die Bombe*, 23. 6. 78, s. 3.

¹²⁹ *Kongres*, in: *NL*, 21. 6. 78, s. 1.

¹³⁰ *Kongres*, in: *NL*, 22. 6. 78, s. 1–2.

¹³¹ *DV*, 18. 6. 78, s. 1.; *Kongres* in: *Pokrok*, 15. 6. 78, s. 3–4.

¹³² *Kongres* in: *NL*, 19. 6. 78, s. 1.

¹³³ *DV*, 15. 6. 78, s. 1.

¹³⁴ *Die Solidarität der europäischen Interessen*, in: *PT*, 16. 6. 78, s. 1.

s palmovými ratolestmi, pod bílými hábity však ukrývající zbraně,¹³⁵ v podobném duchu kongres zpodobnily *Humoristické listy*.¹³⁶ Přesto napříč periodiky převládal mírný optimismus, válku si v danou chvíli nepřál snad nikdo,¹³⁷ třebaže *Pokrok* varoval před tím, že někteří ze zúčastněných nechtějí válečnému konfliktu zcela zabránit, jen jej oddálit.¹³⁸

Britsko-ruský protokol a jeho zveřejnění

„*Ta nejzajímavější zpráva o stavu východní otázky nepřichází z Berlína, nýbrž z Londýna,*“ dočetli se čtenáři *Vaterlandu* tři dny po zahájení kongresu.¹³⁹ Toto prohlášení konzervativního listu se opíralo o čerstvě zveřejněnou dohodu Spojeného království s Ruskem.

Ujednání mělo svůj původ na jaře 1878. Romanovské impérium mělo za sebou triumf na válečném poli a diktovalo nové uspořádání Balkánu, vyvstala však nutnost tyto úspěchy zajistit také diplomaticky. Cestu k zabezpečení svých zájmů hledali též Britové. Jako nejpřirozenější spojenec Británie se jevilo Rakousko-Uhersko, vzájemná koordinace se ale při dubnových jednáních ukázala být obtížnou.¹⁴⁰ Jak už dřív poznamenal lord Derby, obě říše měly ve východní otázce příliš odlišné priority.¹⁴¹ Za těchto okolností nejefektivnější řešení nabízela dohoda uzavřená přímo mezi Petrohradem a Londýnem, kam dorazil koncem května Šuvalov. Car za svůj hlavní zájem označil postavení pravoslavných křesťanů,¹⁴² pro Brity bylo klíčovým Bulharsko a Asie, kde Disraeli požadoval kompenzace za jakékoliv ruské zisky.¹⁴³ Ruského panovníka údajně příjemně překvapila mírnost požadavků protistrany,¹⁴⁴ protokol byl podepsán 30. května. Shody mezi Británií a Ruskem se tedy podařilo dosáhnout a kongres, aniž vůbec začal, učinil značný krok k úspěchu.¹⁴⁵ Dohoda však byla v některých bodech značně vágní, a tak nebyla zárukou stoprocentní, jak následující dny a týdny ukázaly.

Během 24 hodin od podpisu přinesl zprávu o smlouvě deník *Globe*, lord Salisbury ji nicméně popřel. 13. června ovšem tentýž list otiskl tentokrát kompletní text dohody.¹⁴⁶

¹³⁵ *Der Friedensengel auf der Konferenz*, in: *Kikeriki*, 13. 6. 78, s. 3.

¹³⁶ *Ty „holubice míru“* in: *H. Listy*, 8. 6. 78, s. 181.

¹³⁷ *Kongres*, in: *NL*, 23. 6. 78, s. 2.; *Die Solidarität der europäischen Interessen*, in: *PT*, 16. 6. 78, s. 1.

¹³⁸ *Před kongresem*, in: *Pokrok*, 13. 6. 78, s. 2.

¹³⁹ *Politische Uebersicht* in: *DV*, 16. 6. 78, s. 1–2.

¹⁴⁰ MEDLICOTT, s. 16.

¹⁴¹ KOVIĆ, s. 208.

¹⁴² SETON-WATSON, R., s. 418.

¹⁴³ *tamtéž*, s. 409.

¹⁴⁴ KOVIĆ, s. 262.

¹⁴⁵ BRIDGE, BULLEN, s. 206.

¹⁴⁶ SETON-WATSON, R., s. 420.

S menším zpožděním pak text vyšel též v řadě rakouských listů, českojazyčných¹⁴⁷ i německojazyčných,¹⁴⁸ z těch zkoumaných se textu dohody blíže nevěnoval jen *Das Vaterland*. V hodnocení smlouvy se ovšem tisk rozcházel. V českém prostředí jí byl připisován značný význam, výhodní otázka se pokládala, alespoň z větší části, za vyřešenou a další práce kongresu za „poloviční zbytečnost“.¹⁴⁹ Německá liberální periodika dohodu nepovažovala za natolik zásadní, a to ani ve vztahu k habsburské monarchii. Bez ohledu na zveřejnění protokolu prý zůstávaly vztahy Británie s Rakouskem „nadmíru přátelský“,¹⁵⁰ ba dokonce „ještě posílené“.¹⁵¹ V souvislosti s jednáním o Bulharsku šla *Neue Freie Presse* tak daleko, že psala o „nikoliv anglických, nýbrž anglo-rakouských požadavcích“.¹⁵² Pakliže postavením mocnářství přeci protokol otrásl, jeho pozice zůstávala příznivou, díky sblížení s ostatními mocnostmi, zvláště Francií.¹⁵³ Naopak Rusové před sebou měli obtížný zápas, pokud chtěli prosadit své představy.¹⁵⁴ „Slyší-li je člověk hovořit, řekl by, že málem litují své účasti na kongrese,“ takovému odporu údajně museli čelit.¹⁵⁵ Proti nim stáli nejen Britové a Rakušané, ale též Francie a Itálie, k nimž se přiklánělo dokonce i Německo.¹⁵⁶

Zatímco *Neue Freie Presse* se stejně jako *Prager Tagblatt* přibližovala v hodnocení protokolu oficiálnímu tisku, čeští novináři s nimi ostře polemizovali. „Oficiósní litanie“ nezbuzovaly jejich důvěru,¹⁵⁷ společný postup britské a rakouské monarchie byl pokládán za pouhou fantazii,¹⁵⁸ navzdory úsilí „v potu tváře se lopotících oficiósů“.¹⁵⁹ Hrozila naprostá izolace mocnářství, neboť „Andrássy se ocitl zcela odstrčen ode všech mocností.“¹⁶⁰ Spojenectví Londýna a Vídně se pokládalo za „překonané“, Rakousko nemohlo spoléhat ani na jiné mocnosti.¹⁶¹

Kongres ukázal, že protokol není žádným konečným rozřešením rusko-britských sporů, na druhou stranu už jeho pouhá existence poněkud zpochybňovala obraz neochvějného spojenectví a přátelství mezi Podunajskou monarchií a Británií, pokládat je za zcela

¹⁴⁷ *Rusko-anglická úmluva*, in: *NL*, 118. 6. 78, s. 1–2.; *Dohodnutí mezi Anglií a Ruskem*, in: *Pokrok*, s. 3–4.

¹⁴⁸ *Ein englisch-russisches Abkommen*, in: *NFP*, 17. 6. 78, s. 2.; *Die englisch-russische Verständigung*, in: *PT*, 19. 6. 78, s. 2–3.

¹⁴⁹ *Zdar politiky ruské na kongresu*, in: *NL*, 25. 6. 78, s. 1–2.

¹⁵⁰ *Der Congress*, in: *PT*, 22. 6. 78, s. 2.

¹⁵¹ *Der Congress* in: *NFP*, 22. 6. 78, s. 6.

¹⁵² *Der Congress*, in: *NFP*, 25. 6. 78, s. 1.

¹⁵³ *Der Congress*, in: *NFP*, 21. 6. 78, s. 1.

¹⁵⁴ *Der Congress*, in: *PT*, 22. 6. 78, s. 2.

¹⁵⁵ *Der Congress* in: *NFP*, 22. 6. 78, s. 6.

¹⁵⁶ *Der Congress*, in: *NFP*, 23. 6. 78, s. 1.

¹⁵⁷ *Kongres*, in: *NL*, 20. 6. 78, s. 2.

¹⁵⁸ *Die Situation Oesterreichs auf dem Kongresse*, in: *Politik*, 20. 6. 78, s. 2.

¹⁵⁹ *K výhodní otázce*, in: *Pokrok*, 21. 6. 78, s. 1.

¹⁶⁰ *Kongres*, in: *Pokrok*, 20. 6. 78, s. 2–3.

¹⁶¹ *Die Situation Oesterreichs auf dem Kongresse*, in: *Politik*, 20. 6. 78, s. 2.

„překonané“ bylo však předčasné. Reakce zkoumaného tisku pak více než o dopadech smlouvy, vypovídají o přáních a představách pražských či vídeňských žurnalistů.

4. Bulharská otázka

Zatímco v mnohých částech Osmanské říše se počaly projevovat odstředivé tendence mezi křesťanským obyvatelstvem již počátkem devatenáctého století, v Bulharsku analogický proces probíhal mnohem pomaleji. Zdejší vývoj byl poznamenán blízkostí hlavního města a silným řeckým vlivem,¹⁶² především o vymanění z něho usilovalo bulharské národní hnutí. Jeho počátky jsou spjaty s knězem Paisijem z kláštera na hoře Athos, autorem díla *Istorija slavjanoblgarskaja*, v němž se snažil doložit bohatství slovanské kultury a historie, srovnatelné s řeckým.¹⁶³ Jeden z mezníků úsilí Paisijových pokračovatelů představoval rok 1849, kdy bylo povoleno zřízení chrámu se slovanskou liturgií v Konstantinopoli. V této souvislosti některé oficiální dokumenty hovořily o „*bulharském miletu*“.¹⁶⁴ Dosažení tohoto statutu a vytvoření vlastní církve se nyní stalo hlavním cílem bulharských vlastenců, v jejichž čele stanul biskup Ilarion. Porta tomuto programu nebránila, naopak jej podporovala, neboť v něm oprávněně spatřovala způsob, jak posílit rozbroje mezi pravoslavnými.¹⁶⁵

Ke vzniku nového miletu nakonec nedošlo, výnos z roku 1870 ovšem vyhlášoval vznik exarchátu, skrz nějž bulharská církev získala značnou autonomii. Konflikt s patriarchátem tím zcela vyřešen nebyl, ožehavou byla kupříkladu otázka exarchova sídla. Ještě problematičtější bylo vymezení hranic: k exarchátu se mohla připojit kterákoliv další provincie, přáli-li si to alespoň dvě třetiny tamních křesťanů.¹⁶⁶

Též uniáté se stavěli proti helenizaci. Jejich proud nabíral na síle v 60. letech, kdy papež osobně jmenoval archimandritu Josifa Sokolského bulharským biskupem. Počítalo se s podporou Vídně a Paříže, ohlas mezi bulharským obyvatelstvem však nebyl příliš velký.¹⁶⁷ Část Bulharů však nejen že řecký jazyk a kulturu neodmítala, ale naopak ji sama aktivně pěstovala a podporovala, zvláště silnou byla ve městech dál na jih a v černomořských přístavech.¹⁶⁸

Nezávisle na těchto směrech existovaly koncepce radikálních bulharských emigrantů, vesměs mladých, v zahraničí vzdělaných intelektuálů. Hlavním centrem jejich aktivit bylo nejprve Srbsko a poté Rumunsko, kde vznikl Bulharský revoluční ústřední výbor (BRÚV).

¹⁶² JELAVICH, *Russia's ...*, s. 159

¹⁶³ RYCHLÍK, J., *Dějiny...*, s. 168–9.

¹⁶⁴ JELAVICH, JELAVICH, s. 132.

¹⁶⁵ RYCHLÍK, *Mezi Vídní...* s. 201.

¹⁶⁶ VOVCHENKO, s. 133.

¹⁶⁷ RYCHLÍK, *Dějiny...*, s. 197.

¹⁶⁸ STANEVA, *The formation of bulgarian national identity in Plovdiv in the period of the bulgarian revival and the influences of greek culture*, in: *We and the Others*, Praha 2004, s. 118.

Jeho cílem nebyla dohoda s Portou, ale úplná nezávislost, vybojovaná se zbraní v ruce. K organizaci se nehlásili zdaleka všichni emigranti, a i mezi jejími členy existovaly značné názorové rozdíly. Mezi čelnými osobnostmi se tak nacházel umírněný Ljuben Karavelov, nebránící se ani možnosti jednání s Osmany,¹⁶⁹ stejně jako básník Christo Botev, obdivovatel pařížské komuny a radikální revolucionář, spatřující nepřítele v Portě stejně jako pravoslavné církvi.¹⁷⁰ Spory ve vedení vyústily v odchod Karavelova a dalších, BRÚV ovšem nezanikl a nadále pokračoval ve vysílání malých ozbrojených oddílů, *čet*, na osmanské území. Přípravy na nové velké povstání pak začaly pod dojmem událostí v Bosně a Hercegovině, „*špatně plánovaná a nevhodně načasovaná*“ revolta ve Staré Zagoře roku 1875 však byla záhy potlačena.¹⁷¹ Obdobně dopadlo dubnové povstání o rok později, v tehdejších bojích padl i sám Botev.

Šance revolucionářů byly malé, většina místního obyvatelstva zůstala pasivní a k povstání se nepřipojila. Je možné, že povstalečtí vůdci si svou izolaci uvědomovali a jejich hlavním cílem nebylo vlastními silami dobýt nezávislost, ale získat pozornost a sympatie své věci v zahraničí.¹⁷² Bylo-li tomu tak, pak uspěli, neboť reakce evropské veřejnosti se ukázala být zásadnější než vojenská porážka revolty. Jelikož značná část osmanské armády byla vázána jinde, k potlačení nepokojů byly nasazeny nepravidelné oddíly takzvaných bašibozuků, složené z místních obyvatel i muslimských uprchlíků z Kavkazu, především Čerkesů. Jejich odvěta za pobité muslimy byla nemilosrdná a mnohdy postihla i ty, kdo neměli s revolucionáři nic společného. Jaký byl skutečný rozsah jejich řádění, není dodnes jasné. Odhady počtu obětí „bulharských hrůz“ kolísají, od asi tří tisícovek až ke sto tisícům podle některých bulharských odhadů.¹⁷³

Jako jeden z prvních informoval o „bulharských masakrech“ dopisovatel *Daily News* Edwin Pears, ne však na základě vlastního svědectví, ale zpráv vesměs pocházejících od bulharských křesťanů.¹⁷⁴ Podobně na tom byl americký diplomat Eugene Schuyler, vyslaný přímo do postižených oblastí v čele vyšetřovací komise, který se v obavách z vměšování osmanských úřadů snažil vyhybat jakýmkoliv stykům s muslimy.¹⁷⁵ Získané zprávy pak ale nutně musely být poněkud jednostranné, zato vyvolaly bouřlivou odezvu. Ve Velké Británii se konaly demonstrace a shromáždění, v Rusku se probudila tradiční solidarita s trpícími

¹⁶⁹ JELAVICH, JELAVICH, s. 137.

¹⁷⁰ VOVCHENKO, s. 145.

¹⁷¹ JELAVICH, JELAVICH, s. 138

¹⁷² HERACLIDES, A., DIALLA, A., *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century*, 2015, s. 150.

¹⁷³ GOMBÁR, s. 237–8.

¹⁷⁴ YAVUZ, SLUGLETT, s. 495.

¹⁷⁵ tamtéž, s. 497.

souvěrci, respektive soukmenovci, jež zasáhla i konzervativní církev.¹⁷⁶ Nezůstávalo jen u projevů sympatií, konaly se četné sbírky určené na pomoc postiženým oblastem, vznikaly celé nové organizace, zaměřené na tuto činnost.¹⁷⁷

Zaznívaly ovšem i hlasy skeptiků, pokládajících zprávy o „bulharských hrůzách“ za přehnané a množství jejich obětí za nadsazené. Jiní kritici poukazovali na násilnosti ze strany povstalců. Obdobně viděla situaci alespoň část rakouských liberálů, podle nichž povstání zinscenovali cizí agenti a spiklenci.¹⁷⁸ Čeští novináři, nepokrytě stranící křesťanům, teorie o spiknutí naopak rozhodně odmítali.¹⁷⁹

Situace Bulharů nebyla předmětem toliko manifestací nebo charitativní činnosti, ale i jednání mezi velmocemi. Na konferenci v Konstantinopoli představovala jeden z hlavních témat jednání, mezi minimální ruské požadavky patřila bulharská autonomie.¹⁸⁰ Z jednání vzešel program počítající s vytvořením dvou samosprávných vilájetů, pořádek v nich měly zajišťovat síly některého neutrálního státu, například Belgie,¹⁸¹ tyto plány však zhatil postoj Porty. Možnost rozsáhlých změn v Bulharsku oživila rusko-osmanská válka. Podle předběžného míru v San Stefanu mělo vzniknout vazalské knížectví s vlastní milicí, po dva roky okupované ruskou armádou, naopak pohyb osmanských sil byl striktně omezen. Na jihozápadě získalo Bulharsko přístup k Egejskému moři a Soluňskému zálivu, na druhou stranu ztratilo Dobrudžu.

Právě tento útvar, v *Neue Freie Presse* nazvaný „zeměpisnou obludností“,¹⁸² se stal jedním z hlavních a nejvíce kontroverzních bodů předběžného míru. Ruský vliv skrze něj nesmírně vzrostl, *Daily Telegraph* vyjádřil obavu, že „*Velké Bulharsko by se mohlo stát Malým Ruskem.*“¹⁸³ V podobném duchu na záležitost pohlížela část rakouského tisku, jmenovitě *Prager Tagblatt*¹⁸⁴ či *Neue Freie Presse*, pokládající omezení vlivu Ruska na Bulharsko kongresem za nemožné, neboť Bulhaři „byli po dvacet let zpracováváni ruskou propagandou a konečně ruskou armádou odtrženi od Turecka. Bulhaři vděčí Rusu za vše.“ Jediným řešením této situace mohla být co nejsilnější osmanské kontrola nad vznikajícím útvarem, společně s odříznutím Bulharska od Srbska a Černého moře, jak se snažili prosadit sultánovi vyslanci. Kdyby tyto kroky učiněny nebyly, psal vídeňský list, došlo by ke vzniku „*masy šesti milionů*“

¹⁷⁶ SETON-WATSON, H., s. 100.

¹⁷⁷ HERACLIDES, DIALLA, s. 156.

¹⁷⁸ *Zur Geschichte der Gräuel in Bulgarien*, in: NFP, 3. 8. 76, s. 2.

¹⁷⁹ „*Velkosrbská republika!*“ in: NL, 1. 10. 76, s. 1.

¹⁸⁰ SETON-WATSON, R., *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, London 1971, s. 125.

¹⁸¹ KOVIĆ, N., *Disraeli and Eastern Question*, 2011, s. 178.

¹⁸² *Ein slavophiler Stoßzeufer*, in: NFP, 26. 7. 78, s. 12.

¹⁸³ SETON-WATSON, R., s. 345.

¹⁸⁴ *Nordbulgarien und Südbulgarien* in: *Prager Tagblatt*, 27. 6. 78, s. 1.

Slovani, strašného nástroje v ruských rukou“, Černé moře by se změnilo v „*ruské jezero*“, čímž by byla „*znemožněna existence Osmanské říše*“ a Bulharsko se stalo „*neustálou hrozbou Rakousku*“. ¹⁸⁵

Tuto „*hrozbu*“ vnímal i Andrassy. San Stefano podle něj znamenalo jasné porušení dohod ze Zákup i Budapešti, nově vzniklé knížectví ohrožovalo obchodní trasy do Konstantinopole i Soluně. Spokojeny nebyly ani menší státy, především Srbsko s Řeckem. Ke kritice se připojil dokonce i W. Gladstone, poukazující na množství nebulharského obyvatelstva, které se ocitlo uvnitř hranic knížectví. ¹⁸⁶ Na odpor nejen velmocí ale i sousedních států ke zřízení Velkého Bulharska poukazoval též tisk. ¹⁸⁷ Revizi tohoto bodu sanstefanské smlouvy je tedy možné pokládat za jeden z hlavních úkolů diplomatů shromážděných v Berlíně. Takový názor sdílel britský premiér s německým kancléřem, ¹⁸⁸ obdobně na věc pohlížel dobový tisk. ¹⁸⁹ Vyjednáváním právě o bulharské otázce kongres začal, a málem také předčasně skončil, když Disraeli hrozil odjezdem z Berlína. ¹⁹⁰

Rozsáhlé Bulharsko, „*spíše království či císařství svou rozlohou*“, ¹⁹¹ na kongrese doznalo podstatné redukce, byť ne tolik, jak by si přáli nejen němečtí liberálové. Mělo dojít dále k jeho rozdělení, což nebyla myšlenka docela nová, objevila se již na konstantinopolské konferenci i v tajném britsko-ruském protokolu. Podle berlínské smlouvy mělo vzniknout na sever od balkánského pohoří knížectví ve vazalském poměru k Osmanské říši, zatímco území jižně od Balkánu vytvořilo Východní Rumelii, autonomní provincii v čele s křesťanskými guvernérem. Některá území, především na jihozápadě, v Makedonii a na egejském pobřeží, byla navracena pod úplnou kontrolu Porty, třebaže Šuvalov navrhoval vytvoření další samosprávné provincie. ¹⁹² O „*západní Rumelii*“ spekuoval též tisk. ¹⁹³

Nesnadným úkolem se však ukázalo rozhodnutí, kde a zda vůbec budou moci Osmané umístit posádky v Rumelii. Rusové odporovali především přítomnosti muslimských jednotek, s poukazem na jejich chování v minulosti. ¹⁹⁴ I v této otázce se nakonec podařilo dosáhnout kompromisu: v provincii budou působit místní milice se sultánem jmenovanými důstojníky, zatímco osmanská armáda se omezí na posádky na hranicích, do vnitrozemí ji nicméně bude

¹⁸⁵ *Kongress* in: *NFP*, 19. 6. 78, s. 1.

¹⁸⁶ KOVIČ, s. 253.

¹⁸⁷ *Nordbulgarien und Südbulgarien* in: *Prager Tagblatt*, 27. 6. 78, s. 1.

¹⁸⁸ SETON-WATSON, R., s. 446–7.

¹⁸⁹ *Der Kongreß* in: *Politik, Abendausgabe*, 25. 6. 78, s. 1.; *Kongres* in: *Národní Listy*, 22. 6. 78, s. 1–2.; *Der Kongress* in: *Prager Tagblatt*, 20. 6. 78, s. 2.

¹⁹⁰ GOMBÁR, s. 247.

¹⁹¹ *Nordbulgarien und Südbulgarien* in: *Prager Tagblatt*, Nr. 176, 27. 6. 78, s. 1.

¹⁹² SETON-WATSON, R., s. 450.

¹⁹³ *Der Kongreß* in: *Pol.*, 28. 6. 78, s. 2.

¹⁹⁴ MEDLICOTT, s. 49.

moci v případě nutnosti povolat guvernér. Na severu provincie bylo nicméně povoleno Osmanům vybudovat fortifikaci. Český tisk toto opevňování balkánské hranice komentoval s nevolí. „Šipka, Kazanlík, všechny ty průsmyky poseté hroby ruských hrdin, všechna ta místa, která budou vypravovat o tom nevídaném zimním pochodu ruských molodcův přes Balkán, (...) všechno se vydá Turkům, aby to znešvařili a zhanobili po svém zvyku.“ psalo se v *Humoristických listech*.¹⁹⁵ Vídeňské noviny naproti tomu hleděly na průsmyky spíše z hlediska strategického. Značnou důležitost jim připisoval *Das Vaterland*¹⁹⁶ i *Neue Freie Presse*, popisující Balkán jako nejzazší mez pro bulharský postup na jih, má-li Osmanská říše vůbec přežít.¹⁹⁷ Právě tento faktor byl pro vídeňský list zásadní, při vymezování nového útvaru bylo nutno přihlédnout k tomu, že „životním zájmem rakousko-uherské monarchie je nepoškodit Turecko natolik vážně, že by nebylo schopno konsolidace a regenerace.“¹⁹⁸

Též jednání o hranicích vazalského státu se ukázala nesnadnými. Na východě se Osmané nemínili vzdát významného přístavu Varna, navíc severozápad Bulharska obývala populace převážně muslimská, stejně tak sousední Dobrudžu.¹⁹⁹ Problém Sofie tkvěl zase v tom, že ležela jihovýchodně od hlavního balkánského hřebene, takže pokud by ji Bulhaři získali, mohli by jednoduše pohraniční hory obejít, jak si všimla *Neue Freie Presse*,²⁰⁰ podle níž se připojením sofijského sandžaku ke knížectví stal „strategický význam balkánských průsmyků v tureckých rukou iluzorním“.²⁰¹ Naopak staročeský tisk tento krok vítal, Sofii, stejně jako Varnu, pokládal za životně důležitou pro samu existenci mladého státu.²⁰² S celkovým uspořádáním však spokojen též nebyl, v rozdělení Bulharska spatřoval „kardinální chybu“.²⁰³ Toto stanovisko paradoxně sdílel i německoliberalní *Prager Tagblatt*, třebaže z jiných důvodů. Předpovídal sjednocení severního knížectví s Rumelií, rozdělené Bulharsko viděl jako ještě náchylnější k ruskému vlivu, kterému by s úspěchem mohlo čelit pouze rozvíjení bulharského národní povědomí.²⁰⁴ O posílení bulharsko-ruských vazeb díky kongresu referoval též *Pokrok*.²⁰⁵

Ani *Národním Listům* rozhodnutí kongresu v této záležitosti nevyhovovalo, i ony předpovíдали sjednocení. Čtenáři se mohli dočíst, že „Generál Ignatěv asi s žalem hledí, jak

¹⁹⁵ *V besedě*, in: *Humoristické listy*, 20. 7. 78, s. 226.

¹⁹⁶ *Vom Congresse*, in: *Das Vaterland*, 23. 6. 78, s. 2.

¹⁹⁷ *Neue Freie Presse*, 26. 6. 78, s. 1.

¹⁹⁸ *Der Congress*, in: *NFP*, 17. 6. 78, s. 1.

¹⁹⁹ YAVUZ, SLUGLETT, s. 433.

²⁰⁰ „*Libre Navigation*“ in: *NFP*, 7. 7. 78, s. 1–2.

²⁰¹ *Polit. Uebersicht*, in: *NFP, Abendblatt*, 1. 7. 78, s. 1.

²⁰² *Der Kongress* in: *Politik, Abendausgabe*, 26. 6. 78, s. 1; *Kongres* in: *Pokrok*, č. 157, 27. 6. 78, s. 3.

²⁰³ *Korrespondenzen der „Politik“* in: *Politik*, 28. 6. 78, s. 3.

²⁰⁴ *Nordbulgarien und Südbulgarien* in: *PT.*, 27. 6. 78, s. 1.

²⁰⁵ *Rakouský elefant* in: *Pokrok*, 6. 7. 78, s. 1.

*diktátem evropského západu dílo jeho, smlouva svatoštěpánská, v půli je roztržena a velké království bulharské, tento úhelný kámen slovanské moci od Dunaje až k moři marmorskému, ve dvě je roztrženo. Avšak trhlina ta není nescelitelná; (...) Necht' zakopávají se Turci do tvrdých skal Balkánu, necht' v průsmycích jeho nasázejí celé aleje tureckých děl: jedno nové vzednutí slovanského větru a jako plevel smeteno a vyváto bude nepřirozené to parasitství.*²⁰⁶ Nespokojenost dávala najevo též *Neue Freie Presse*. Zatímco dohoda ze San Stefana „byla tak radikálním rozřešením východní otázky, že se celá Evropa postavila proti, mohla však být rozřešením definitivním,“ což se o uspořádání vznikajícím v Berlíně říci nedalo. „Severní Bulharsko bude hybridem, státem-obojetníkem, jako bylo až dosud Srbsko s Rumunskem. Jeho budoucí vývoj je patrně obsažen v minulosti obou zmíněných zemí. Během pár let bude každý bulharský vlastenec zpívat ‚Má otcina se musí větší státi!‘ a každý politický krok mladého státu bude směřovat k úplnému osamostatnění a anexi Rumelie.“ Vídeňský list nabízel ale vedle kritiky i vlastní řešení: Bulharsko severně od Balkánu, území pod přímou kontrolou Porty dál na jih. „Takto by bylo Rusku přiznáno vítězství, zatímco Turecko bylo učiněno životaschopným.“²⁰⁷

Skepsis k udržitelnosti „dvojího Bulharska“, „státu-obojetníka“, se projevila na stránkách většiny zkoumaných periodik, sjednocení obou celků se očekávalo všude. Zatímco český tisk na ně pohlížel s nadějí, listy německých liberálů se jej obávaly a spatřovaly v mladém knížectví nebezpečné posílení ruského vlivu a hrozbu Osmanské říši.

²⁰⁶ *Kongres*, in: *NL*, 27. 6. 78, s. 1–2.

²⁰⁷ *NFP*, 26. 6. 78, s. 1.

5. Malé státy

Srbské knížectví

Jádro novodobého Srbska tvořilo území bělehradského pašalíku. Zdejší křesťané roku 1804 povstali proti útisku ze strany místních notáblů a janičárů. Zpočátku měli ve svém boji podporu samotného sultána, posléze se však dostali do konfliktu i s ním.²⁰⁸ Pokus Srbů najít nové spojence ve Vídni byl vzhledem k probíhající válce Rakouska s napoleonskou Francií neúspěšný, lépe se jim vedlo v Petrohradě.²⁰⁹ Na Rusko se pak orientovalo i autonomní srbské knížectví vzniklé v letech 1815–16, v jehož čele stanul povstalecký vůdce Miloš Obrenović. Své postavení si upevnil zavražděním dalšího z povstalců, Djordje „Karadjordje“ Petroviće, čímž zahájil dlouholeté nepřátelství rodů Obrenovićů a Karadjordjevićů.²¹⁰ Petrovićovi potomci se vrátili na scénu v podobě jeho syna Alexandra, jenž se stal knížetem po svržení Milošova syna Michala. Spíše, než nový panovník držela v rukou moc skupina takzvaných *ustavobranitelů*. Mezi ně patřil i Ilja Garašanin, který vytyčil jeden z hlavních zahraničněpolitických cílů Srbska v *načrtanije*, programu sjednocení všech „srbských“ území.²¹¹

Alexandra svrhl další převrat, Garašaninův program však zapomenut nebyl ani za nového knížete, Michala Obrenoviće. K naplnění expanzivních plánů měla posloužit silná, modernizovaná armáda, její budování však nebylo snadné. Roku 1863 disponovala jen šesti tisíci puškami.²¹² Druhým nástrojem, na nějž kníže spoléhal, byla diplomacie. Garašaninova vláda udržovala kontakty s Řeckem i Rumunskem, stejně jako některými podzemními organizacemi. Avšak roku 1867 byl kníže zavražděn a tajná aliance se rozpadla, aniž dosáhla svého cíle.²¹³ Z atentátu byla někdy obviňována organizace *Omladina* také usilující o sjednocení Srbů, její členové se však přes počáteční sympatie s panovníkem rozešli.²¹⁴

Michalovým nástupcem se stal jeho synovec, namísto čtrnáctiletého Milana však zpočátku vládli regenti, k nimž patřil i vůdce liberálů Jovan Ristić. Ten v době východní krize působil jako ministr zahraničí, později premiér a zároveň stál v čele srbské delegace v Berlíně. Vláda regentů skončila roku 1872, když kníže dosáhl plnoletosti.

²⁰⁸ GOMBÁR, s. 69.

²⁰⁹ JELAVICH, *Russia's...*, s. 11.

²¹⁰ GOMBÁR, s. 73.

²¹¹ RYCHLÍK, *Mezi Vídni...*, s. 162.

²¹² DUDA, s. 34.

²¹³ JELAVICH, *Russia's...*, s. 153.

²¹⁴ RYCHLÍK, *Mezi Vídni...*, s. 205.

Pro období po krymské válce bylo typické srbské lavírování mezi Vídní a Petrohradem. Jednoznačnou orientaci na Rusko zcela odmítl Garašanin, Srbsko „by se nikdy nemělo stát pouhým nástrojem v rukou Ruska nebo jiné mocnosti.“²¹⁵ Ke zlepšení vztahů s habsburským mocnářstvím přispěl hrabě Andrassy, jeho politiku ovšem limitovaly obavy o integritu Uher a ohled na osmanské zájmy.²¹⁶ Patrně i proto během 70. let znovu rostl vliv ruský.²¹⁷

Černá Hora

Černá Hora se vyvíjela zcela jinak než srbské knížectví. Členitou oblast Osmané nikdy zcela neovládli, počátkem 17. století uznali její autonomii.²¹⁸ O udržení své samosprávy však museli Černohorci svádět časté boje, od 18. století je v nich významnou měrou podporovalo Rusko.²¹⁹

V čele vznikajícího státního útvaru stanul *vladyka*, cetyňský biskup. K nejvýraznějším mezi nimi patřil Petr II. Njegoš, známý i v českém prostředí nejen jako vládce, ale také básník. Dušan Lambl, který navštívil malý státeček dost možná jako první Čech, se s vladykou osobně setkal, spatřoval v něm „jihoslovanského veleducha“.²²⁰ Petrův nástupce, Danilo II., se roku 1852 prohlásil knížetem a Černá Hora se změnila v sekulární stát.²²¹ Roku 1860 byl zavražděn, novým knížetem se stal jeho synovec Nikola, v jehož službách coby sekretář několik let působil Čech Jan Vaclík.²²²

Srbsko a Černá Hora za Východní krize

Povstání v Bosně vzbudilo značnou pozornost v obou knížectvích. V Srbsku rostl vliv *Omladiny*²²³ a volání po zásahu, k němuž se přidala i vláda vzešlá z voleb na podzim 1875. Proti válce se postavil kníže, pochybující o připravenosti své země, a přiměl kabinet bojovných liberálů k rezignaci.²²⁴ Úspěch byl jen dočasný, volby na jaře vyhráli opět liberálové v čele s J. Ristićem, zatímco Milanovo postavení bylo ohroženo a jeho popularita

²¹⁵ JELAVICH, *Russia's...*, s. 153.

²¹⁶ BRIDGE, s. 62–3.

²¹⁷ TRIVANOVITCH, V., *Serbia, Russia, and Austria during the rule of Milan Obrenovich, 1868-78*, in: *Journal of Modern History*, s. 419–20.

²¹⁸ RYCHLÍK, *Mezi Vídní...*, s. 81.

²¹⁹ WEITHMANN, s. 163.

²²⁰ ŠÍSTEK, s. 45–6.

²²¹ RYCHLÍK, *Mezi Vídní...*, s. 164

²²² HLADKÝ, *Vztahy...*, s. 128.

²²³ SETON-WATSON, R., s. 31.

²²⁴ JELAVICH, JELAVICH, s. 144.

klesala.²²⁵ Mezi povstalci se objevil karadjordjevićský pretendent Petar,²²⁶ jako o novém vládcí Srbska se uvažovalo též o černohorském knížeti.²²⁷ Velmoci sice oficiálně bránily eskalaci konfliktu, avšak skrytě byla válka podporována i ze zahraničí, například ruským konzulem,²²⁸ údajně dokonce i Brity, jak alespoň tvrdil Ristić.²²⁹ Když selhaly poslední pokusy vymoci nějaké ústupky na Portě jednáním,²³⁰ 30. června Srbsko vyhlásilo válku Osmanské říši.

Černohorský vládce Nikola byl zpočátku také opatrný, distancoval se od pomoci směřující z knížectví do Hercegoviny.²³¹ Na podzim 1875 se však již připojil k těm, kdo podporovali vojenský zásah.²³² V červnu příštího roku se zdálo, že situace je příznivá. Povstání se dál šířilo, v Konstantinopoli proběhl převrat a na Balkán proudila finanční a materiální pomoc i dobrovolníci, především ruští. Vrchní velení nad nimi i nad srbskou armádou se chopil generál Michail Čerňajev. Sebevědomý a energický velitel očekával, že do tří dnů vstoupí do Sofie.²³³ Události se ovšem vyvíjely zcela jinak. Srbští „vojáci, vedeni špatně vycvičenými důstojníky, stěželi mohli porazit dobře vyzbrojené osmanské síly,“²³⁴ a v srpnu již Milan žádal velmoci o pomoc se zprostředkováním příměří.²³⁵ Zatím se horšily vztahy s Rusy. Čerňajev působil problémy svými zásahy do politických záležitostí,²³⁶ Srbové s ruskými dobrovolníky na sebe vzájemně svalovali vinu za vojenský debakl a množily se stížnosti obyvatel na ruské chování.²³⁷ Konzul Kartsov napsal, že „... mimo gardové důstojníky a několik dalších, kteří přišli na vlastní náklady... většina našich krajanů jen špiní jméno Rusů.“²³⁸ Srbům byla naopak vyčítána údajná nevděčnost a jejich podporovatelé z řad moskevských panslavistů se od nich odvraceli.²³⁹ Sám car se o výkonu Srbů vyjádřil nepříznivě,²⁴⁰ okupaci knížectví ale nedovolil. V listopadu bylo pod jeho nátlakem uzavřeno příměří a v únoru mír.

²²⁵ TRIVANOVITCH, s. 429.

²²⁶ HAVRÁNKOVÁ, s. 8.

²²⁷ BRIDGE, s. 73.

²²⁸ SETON-WATSON, H., s. 94.

²²⁹ KOVIĆ, s. 117.

²³⁰ TRIVANOVITCH, s. 431.

²³¹ HAVRÁNKOVÁ, s. 7.

²³² JELAVICH, JELAVICH, s. 144.

²³³ MACKENZIE, *Panslavism in Practice: Cherniaev in Serbia (1876)*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 36, No. 3. (Sep., 1964), s. 283.

²³⁴ JELAVICH, JELAVICH, s. 145.

²³⁵ TRIVANOVITCH, s. 432.

²³⁶ MACKENZIE, s. 285.

²³⁷ tamtéž, s. 288.

²³⁸ JELAVICH, *Russia's...*, s. 170.

²³⁹ SETON-WATSON, H., s. 100.

²⁴⁰ SETON-WATSON, R., s. 104.

Na jaře 1877 vypukla nová válka. Kníže projevil ochotu zapojit se do ní, Rusko však nemělo zpočátku přílišný zájem, zčásti kvůli srbským finančním požadavkům, zčásti s ohledem na Rakousko-Uhersko.²⁴¹ Situace se během léta změnila, spolupráce Bělehradu a Petrohradu však byla obtížnou. Srbové se dočkali pouze poloviny požadované částky, a to ještě se zpožděním, do války se zapojili teprve v prosinci.²⁴²

Sanstefanská mírová dohoda Srby stěží mohla potěšit, část jimi dobytých území měla připadnout Bulharům.²⁴³ Podstatně štedřejší byl mír k Černé Hoře, jejíž území se zdvojnásobilo a sahalo nyní až k moři.²⁴⁴

Srbsko a Černá Hora na kongrese

Srbsko a Černá Hora měly v Berlíně obdobné postavení, závislé především na dohodě s Rakouskem, jak psal tisk.²⁴⁵ Z toho důvodu se Jovan Ristić cestou do Berlína v rakouské metropoli setkal s Andrássem. Hrabě si byl dobře vědom výhodného postavení a hodlal ho patřičně využít, výsledkem jednání ukončených až během kongresu byla pro Rakousko výhodná obchodní smlouva. Dále se Ristić zavázal k vybudování trati mezi Bělehradem a Niší a do budoucna měla vzniknout celní unie.²⁴⁶ Za tuto cenu byly Rakušané ochotni podporovat srbské aspirace. Rozšíření na západě si ovšem Vídeň rozhodně nepřála, přesto se objevily zprávy o připojení takzvaného Starého Srbska,²⁴⁷ na „velkosrbskou propagandu“ zde upozorňovala *Neue Freie Presse*.²⁴⁸ Knížectví se mělo dostat odškodnění na jihovýchodě,²⁴⁹ kde se však Srbové střetali s Bulhary. Povšiml si toho i pisatel dopisu otištěného v *Pokroku*. Anonymní autor vystupující jako „jeden cestovatel“ se vymezoval proti „výstřednostem srbské vlády“ a podívoval se jejímu zájmu o údajně bulharský Pirot, kontrastující s vlašností vůči krajanům v Bosně a Kosovu, kteří „dosud úpí pod tureckým jhem“.²⁵⁰ Druhý staročeský list za konfliktem spatřoval vliv Maďarů a připojoval výzvu ke svornosti mezi oběma národy.²⁵¹ Také na stránkách německých deníků stanuli Srbové s Bulhary proti sobě. V tomto případě byli sympatie novinářů jednoznačně na straně těch prvních, které *Prager Tagblatt*

²⁴¹ GEYER, s. 75.

²⁴² TRIVANOVITCH, s. 235–6.

²⁴³ tamtéž, s. 437.

²⁴⁴ SETON-WATSON, R., s. 334.

²⁴⁵ *Jihoslované a rakouská okupace*, in: *Pokrok*, 5. 7. 78, s. 2.; *Polit. Uebersicht*, in: *DV*, 26. 6. 78, s. 2.

²⁴⁶ TRIVANOVITCH, s. 439.

²⁴⁷ *Kongres*, in: *NL*, 27. 6. 78, s. 1–2.

²⁴⁸ *Ausland*, in: *NFP*, 2. 7. 78, s. 3.

²⁴⁹ MEDLICOTT, s. 94.

²⁵⁰ *Spor srbsko-bulharský*, in: *Pokrok*, 15. 6. 78, s. 2–3.

²⁵¹ *Die europäische Diplomatie und die Serben und Bulgaren*, in: *Politik*, 26. 6. 78, s. 1–2.

popisoval jako „zručné a svobodomyslné“, zatímco hlavním rysem druhých byla „povolnost“ vůči Rusku,²⁵² obdobný obrázek čtenářům předkládala *Neue Freie Presse*.²⁵³

Z Černé Hory přinášel tisk na samém počátku kongresu zprávy o střetech s Albánci a Osmany. Značně podrobně konflikt líčil dopisovatel *Národních Listů*. Strůjce konfliktu jednoznačně viděl ve skadarském pašovi Hussejnovi, snažícím se štvát albánské kmeny proti černohorskému knížeti, v čemž mu prý pomáhali někteří katoličtí duchovní. Dopis dále popisoval správu Černohorci okupovaných území, a to v tom nejpozitivnějším světle, obzvlášť ve srovnání s předchozí osmanskou vládou.²⁵⁴ V podobném duchu psal staročeský tisk,²⁵⁵ ale také německý *Prager Tagblatt* se stavěl nepřátelsky k tureckým aktivitám. Podle něj nepředstavovaly pouze „útok proti malé Černé Hoře, ale hlavně útok na autoritu kongresu a evropský mír.“²⁵⁶ Ze zkoumaných listů se vymyká toliko vídeňská *Neue Freie Presse*, podle níž není zcela jasné, zda se jednalo o jednostrannou provokaci z osmanské strany. Všem „nenapravitelným slavofilům“ připomínala černohorské nepřátelství k Rakousku a starší zprávu *Politische Correspondenz* o přípravách knížectví na další ozbrojený střet.²⁵⁷

Dva hlavní body projednávané diplomaty v souvislosti s Černou Horou byly hranice v sandžaku a přístup knížectví k moři, obě otázky se dotýkaly zájmů podunajské monarchie a v Berlíně se staly vzájemně propojenými. Cílem Andrásyho bylo udržet mezi Srbskem a Černou Horou co možná nejširší koridor, proti se však postavil ruský kancléř. Hrabě Šuvalov vyzýval svého nadřízeného k umírněnosti a jeho stanovisko nakonec převážilo, ovšem za jistou cenu. Tou se měl stát přístav Antivari (Bar).²⁵⁸ I zde však Andrásy kladl překážky, možná dokonce doufal v připojení přístavu k Rakousku, jak soudil *Pokrok*,²⁵⁹ který ovšem ještě v témž čísle přinášel zprávu o rusko-britské shodě na postoupení Antivari k Černé Hoře.²⁶⁰ Také mladočeský tisk měl hraběte v této záležitosti za izolovaného.²⁶¹ *Neue Freie Presse* se vyjádřila v tom smyslu, že odevzdání přístavu knížectví je možné pouze za určitých podmínek,²⁶² k čemuž nakonec opravdu došlo. Knižectví nesmělo vlastnit žádné válečné lodě a cizím byl zakázán přístup do jeho přístavu. Veškerý obchod měl podléhat rakouskému

²⁵² *Nordbulgarien und Südbulgarien*, in: *PT*, 27. 6. 78, s. 1.

²⁵³ *Der Congress*, in: *NFP*, 19. 6. 78, s. 1.

²⁵⁴ *Z Cetyně*, in: *NL*, 18. 6. 78, s. 2.

²⁵⁵ *Srážka Turků s Černohorci*, in: *Pokrok*, 19. 6. 78, s. 3.

²⁵⁶ *Ein Neuer Zwischenfall*, in: *PT*, 18. 6. 78, s. 1.

²⁵⁷ *Ausland*, in: *NFP*, 18. 6. 78, s. 3.

²⁵⁸ MEDLICOTT, s. 77.

²⁵⁹ *K východní politice Rakouska*, in: *Pokrok*, 12. 6. 78, s. 2.

²⁶⁰ *Politické zprávy zahraniční*, in: *Pokrok*, 12. 6. 78, s. 2–3.

²⁶¹ *Kongres*, in: *NL*, 23. 6. 78, s. 2.

²⁶² *Antivari*, in: *NFP*, 23. 6. 78, s. 1–2.

dohledu.²⁶³ Svou nespokojenost s tímto zřízením dala najevo *Politik*, neboť podle ní ohrožovalo nezávislost Černé Hory.²⁶⁴ Kritika zazněla i ze strany vídeňských liberálů, v těchto opatřeních spatřujících základ budoucích konfliktů s „*nepokojnými, bojovnými horaly*“.²⁶⁵

Řecko od nezávislosti po východní krizi

Roku 1453 byla sultánem Mehmedem dobyta Konstantinopol, metropole byzantské říše. Zbývající řecká území měla v příštích desetiletích následovat, s výjimkou některých Italy ovládaných ostrovů. Podmanění Řekové ovšem zaujali v životě Osmanské říše význačné místo. Ekumenický patriarcha Konstantinopole byl nyní hlavou „římského“ miletu, tedy všech pravoslavných křesťanů v říši, jeho vliv ještě posílil zrušením srbského patriarchátu a ochridského arcibiskupství v 18. století.²⁶⁶ Řecký element naprosto dominoval ve vyšších patrech církevní hierarchie, což někdy vedlo ke konfliktům se slovanskými věřícími.²⁶⁷ Církev však přesto nelze pokládat za nějakou národní instituci, snažila se stavět na společném náboženském, nikoliv národním základě v moderním smyslu slova.²⁶⁸ Laičtí Řekové zase hráli důležitou roli v obchodě, finančnictví i státní správě, postupně pro sebe získali nejrůznější privilegia.²⁶⁹ Nazývali se fanarioté, podle konstantinopolské čtvrti Fanar, kde se mnozí usídlili, nacházela se tu též rezidence patriarchy. Bohatí fanarioté se stávali patrony umění i vzdělání a jejich obchodní styky byly nejen zdrojem zisků, ale zároveň kanály, jimiž proudily nové myšlenky.²⁷⁰

Ve fanariotském prostředí vznikl roku 1814 tajný spolek *Filiki Eteiria* (Spolek přátel) s cílem zbavit pravoslavné křesťany osmanské nadvlády. V březnu 1821 vypuklo povstání v Podunajských knížectvích a krátce na to také na Peloponésu. Jestliže první akce skončila nezdarem, druhá vyústila ve vznik samostatného řeckého království, především díky intervenci Británie, Francie a Ruska. Velmoci následně na trůn dosadily bavorského prince Ottu, a i nadále si nad mladým královstvím udržovaly silný vliv. Ten dokládalo i

²⁶³ SETON-WATSON, R., s. 461.

²⁶⁴ *Korrespondenzen der „Politik“*, in: *Politik*, 23. 6. 78, s. 3.

²⁶⁵ *NFP*, 17. 7. 78, s. 1.

²⁶⁶ JELAVICH, JELAVICH, s. 10.

²⁶⁷ VOVCHENKO, D., *Containing Balkan Nationalism: Imperial Russia and Ottoman Christians 1856–1914*, New York 2016, s. 64.

²⁶⁸ STANEVA, *The Formation of Bulgarian National Identity in Plovdiv in the Period of the Bulgarian Revival and the Influences of Greek Culture*, in: KLUSÁKOVÁ, „*We*“ & „*The Others*“: *Modern European societies in search of identity*, Praha 2004, s. 119.

²⁶⁹ RYCHLÍK, *Mezi Vídni...*, s. 65.

²⁷⁰ VOVCHENKO, s. 43

vnitropolitické rozložení, kdy jednotlivé frakce odpovídaly přívržencům jednotlivých mocností, existovala tak strana britská, ruská a francouzská.²⁷¹

Mladý stát se potýkal s řadou problémů, jako určitý ventil nespokojenosti sloužily naděje na budoucí expanzi. Nezávislé Řecko z roku 1832 totiž nezahrnovalo o moc víc než Peloponés, Attiku a některé egejské ostrovy. O těchto hranicích napsal vídeňský list o půl století později, že v nich království „nemůže žít ani zemřít“²⁷² a mnozí Řekové by s tímto hodnocením souhlasili. V takové atmosféře se zrodila *Megali idea*, koncepce sjednocení všech Helénů. „Řecké království není Řecko, je to jen jeho nejmenší a nejchudší část. Řecko nezahrnuje toliko království, ale (...) kteroukoliv zemi, jež je historicky řecká nebo Řeky obývaná,“ prohlásil Ioannis Koletis, řecký premiér a jeden ze zastánců „velké myšlenky“.²⁷³ Realizaci těchto ambicí ale stála v cestě řada překážek, jak ukázala krymská válka, zpočátku vyhlížející jako ideální příležitost k útoku na Osmanskou říši. Řecko zbrojilo, formovalo oddíly dobrovolníků, západní velmoci si však jeho vstup do války nepřály a na jaře 1854 vylodily své vojáky v Pireu, odkud je stáhly až po válce.²⁷⁴

Ani vnitropolitická situace nebyla růžová. Roku 1862 došlo k převratu, jenž svrhl Ottu I. a nahradil ho Jiřím I. Glückburským. Plány na vytvoření velkého Řecka nebyly zapomenuty ani za tohoto panovníka, jak napovídal jeho titul „král Helénů“.²⁷⁵ Novým impulzem nacionalismu se stalo krétské povstání, jež si získalo pozornost a sympatie nejen v Řeckém království, ale po celém Balkáně. Možnost vytvoření velké protiturecké koalice a zhroucení Osmanské říše se zdála být zcela reálnou.²⁷⁶ Aliance se však rozpadla a Kréta zůstala pod osmanskou nadvládou, třebaže zásahem velmocí se alespoň formálně postavení tamních křesťanů poněkud zlepšilo.²⁷⁷

Představy o společném postupu pravoslavných proti osmanské nadvládě zatím braly za své, jak ukázala jednání o postavení bulharské církve, provázená ostrými spory mezi Bulhary a Řeky.²⁷⁸ Ve Slovanech byla spatřována stále vážnější hrozba řeckému programu, zvláště v Thrákii a Makedonii.²⁷⁹ Takovéto úvahy spolu s nátlakem velmocí zásadním způsobem formovaly politiku Athén za východní krize. Velká myšlenka nebyla opuštěna, k jejímu naplnění se však hledaly alternativní cesty. Premiér Theodoros Kolokotronis tak nabízel

²⁷¹ JELAVICH, JELAVICH, s. 74.

²⁷² *NFP*, 10. 7. 78, s. 1.

²⁷³ JELAVICH, JELAVICH, s. 74.

²⁷⁴ RYCHLÍK, *Mezi Vidní...*, s. 151.

²⁷⁵ JELAVICH, JELAVICH, s. 82.

²⁷⁶ VOVCHENKO, s. 136.

²⁷⁷ RYCHLÍK, *Mezi Vidní...*, s. 200.

²⁷⁸ VOVCHENKO, s. 93.

²⁷⁹ JELAVICH, JELAVICH, s. 151.

podporu svému britskému protějšku, za což ovšem požadoval Thesálii a Epirus.²⁸⁰ O spolupráci na druhou stranu stáli také Rusové, zvláště po vypuknutí bojů o Plevno v létě 1877. Athény se však nyní vstup do války snažily oddálit, a to až do konce roku, kdy se boje již chýlily k závěru. Nyní hrozilo, že neutrální Řecko se nebude podílet na mírových jednáních, také veřejné mínění bylo naladěno proválečně.

Řecké oddíly 2. února 1878 překročily hranice, bylo však již příliš pozdě, neboť mezitím bylo uzavřeno příměří mezi Rusy a Osmany. Hrozilo, že nevelké království se ocitne osamoceno ve válce s Osmanskou říší, přesunující do Thesálie uvolněné síly. Vojenskou pohromu nakonec odvrátil zásah velmocí.²⁸¹

Situace Řeků však zůstávala obtížnou. Sanstefanská smlouva jim nejen nic nepřihkla, ale navíc se skrze ni zhmotňovala noční můra Velkého Bulharska. Určité naděje skýtala možná britská podpora, kdy politici jako Salisbury řecké ambice podporovali coby protiváhu Slovanům.²⁸² Britové také, spolu s Francouzi a Italy, prosazovali řeckou účast na kongrese, tří východní císařství se však postavila proti. Nakonec bylo dohodnuto kompromisní řešení, řečtí zástupci se budou smět zúčastnit jednání, ale pouze těch, dotýkajících se k Řecku přiléhajících osmanských provincií.²⁸³

Řecko a kongres v Berlíně

Před kongres se svými požadavky Řekové pod vedením ministra zahraničí Theodora Dilijannise předstoupili 29. června. „*Člověk se musí podívat, odkud se ten obrovský apetit v malém Řecku vzal,*“ napsal jeden z dobových pozorovatelů v *Neue Freie Presse*. K těmto ambicím se však nestavěl vyloženě nepřátelsky, naopak spatřoval v připojení „*všech řeckých provincií*“ možné východisko z krize.²⁸⁴ Liberální list vůbec nebyl k helénským aspiracím nepřátelský, kritizoval například domnělé britské plány na anexi Kréty. Místo ní by viděl raději podporu řeckých nároků na ostrov, mnohem lépe zapadající do rámce filhelénské politiky Londýna.²⁸⁵

Naproti tomu *Vaterlandu* byly jakékoliv přepjaté sympatie k Řekům cizí, sám za ně kritizoval „oficiózní“ tisk a odmítal ztotožňovat Řecko soudobé s klasickým.²⁸⁶ Také český

²⁸⁰ KOVIĆ, s. 224.

²⁸¹ JELAVICH, JELAVICH, s. 151–2.

²⁸² SETON-WATSON, R., s. 377.

²⁸³ tamtéž, s. 383.

²⁸⁴ *NFP*, 10. 7. 78, s. 1.

²⁸⁵ *Ausland*, in: *NFP*, 16. 6. 78, s. 4.

²⁸⁶ *Zum Congresse*, in: *DV*, 9. 7. 78, s. 1.

tisk nebyl nikterak filhelénský, upozorňoval na střety slovanských a řeckých nároků, jmenovitě třeba v Makedonii. Tento region, jen vágně vymezený, byl obýván pestrou směsicí etnik. Podle staročechů mezi nimi nicméně rozhodně převažovali Slované, v nejlepším řeckém zájmu byla dohoda s nimi.²⁸⁷ Podobně sporným územím bylo jižní Bulharsko. „Neutrální“ název Východní Rumelie měl být prosazen právě s ohledem na Řeky,²⁸⁸ jejichž aktivit zde si všiml i *Prager Tagblatt*.²⁸⁹ Právě příliš řídké a nepočetné řecké osídlení představovalo hlavní argument Čechů proti splnění požadavků delegátů z Athén, třebaže, jak napsal *Politik*, bylo naprosto správné, když s nimi mohli vystoupit na kongrese.²⁹⁰

Typickou byla také kritika Řeků za jejich pasivitu během války. *Pokrok* se naoko podivoval nárokům, o něž se „se zbraní v ruce nepřičinili,“²⁹¹ v *Humoristických listech* vyšla zase krátká básnička o „králi Jiříčkovi“ jemuž teď „Turek strouhá mrkvičku“²⁹² a *Národní Listy* viděly celou věc obdobně. Pakliže Řekové „jako dobří kupci za cizí krev chtěli míti zisk, proto nikdo je dnes nelituje, zasloužili si svůj osud.“²⁹³ Přes tyto odsudky zůstávali Helénové nadále východními křesťany, v některých případech dosud pod osmanskou nadvládou. *Politik* je v závěru kongresu postavil do jednoho šiku nespokojených se Srby a Bulhary²⁹⁴ a poukazoval na to, jak byli opuštěni svými britskými „ochránci“.²⁹⁵

Naopak shoda vládla v tisku od samého začátku ve věci reálných řeckých vyhlídek, které nebyly nikterak dobré. Tak koncem června *Národní Listy* předpokládaly, že Řecku se dostane alespoň Kréty,²⁹⁶ asi o týden později již i o tom začínají pochybovat.²⁹⁷ *Neue Freie Presse* naproti tomu hovoří o možném rozšíření území na pevnině,²⁹⁸ v připojení Kréty pak vidí její aténský dopisovatel „jediné racionální řešení“ tamních poměrů.²⁹⁹ Zároveň však pokládal postavení Dilijannise a jeho kolegů za obtížné, v Berlíně prý měli jediného opravdového spojence, totiž Francouze.³⁰⁰

Výsledek kongresu byl z řeckého pohledu přinejlepším rozpačitý. Přízrak Velkého Bulharska z mapy sice zmizel, oni sami však nezískali vůbec nic hmatatelného. Kréta se sice

²⁸⁷ *Korrespondenz*, in: *Politik*, 2. 7. 78, s. 2–3.

²⁸⁸ *Kongres*, in: *Pokrok*, 20. 6. 78, s. 2–3.

²⁸⁹ *Nordbulgarien und Südbulgarien*, in: *PT*, 27. 6. 78, s. 1.

²⁹⁰ *Der Kongres*, in: *Politik*, 23. 6. 78, s. 1–2.

²⁹¹ *Rakouský elefant* in: *Pokrok*, 6. 7. 78, s. 1.

²⁹² *Do bouřících se Athén*, in: *Humoristické listy*, 13. 7. 78, s. 221.

²⁹³ *Kongres*, in: *NL*, 7. 7. 78, s. 1.

²⁹⁴ *Wieder ein diplomatische Flickwerk*, in: *Politik*, 4. 7. 78, s. 1–2.

²⁹⁵ *Die Perfidie Albions in der höchsten Bluthe*, in: *Politik*, 12. 7. 78, 1–2.

²⁹⁶ *Kongres*, in: *NL*, 26. 6. 78, s. 2.

²⁹⁷ *Kongres*, in: *NL*, 4. 7. 78, s. 1–2.

²⁹⁸ *Der Congress*, in: *NFP*, 25. 6. 78, s. 1.

²⁹⁹ *Kreta und die englische Diplomatie*, in: *NFP*, 27. 7. 78, s. 2.

³⁰⁰ *NFP*, 10. 7. 78, s. 1.

nestala protektorátem Británie, k jejímu připojení k Řecku ovšem též nedošlo. Další postup do Epiru byl krajně obtížný, především jeho centra, Janiny, se Porta odmítala za jakoukoliv cenu vzdát.³⁰¹ Zbývala jen Thesálie, o níž však neměl rozhodovat kongres, nýbrž separátní jednání mezi Osmanskou říší a řeckým královstvím. Tisk v nevyřešeném problému spatřoval značné riziko a uvažoval dokonce o možnosti války.³⁰² Ke střetu nakonec sice nedošlo, ale jednání se protahovala, především vinou Osmanů, až po několika měsících úplně ztroskotala. Spor ukončil teprve zásah velmocí, konference v červnu 1881 přiřkla Thesálii Athénám.³⁰³ Řecké království se tedy nakonec přeci jen zvětšilo, do naplnění *Velké myšlenky* však mělo stále daleko.

Od Podunajských knížectví k Rumunsku

Valašské a moldavské knížectví na rozdíl od zbytku jihovýchodní Evropy nikdy nebyla pouhými provinciemi Osmanské říše, třebaže uznávala suzerenitu sultána. Za rusko-osmanská války let 1710–11 se vládce Moldavska spojil s Petrem Velikým a stal faktickým ruským vazalem.³⁰⁴ Konflikt však skončil vítězstvím Osmanů a ukončením dosavadní praxe vybírání knížat mezi místní šlechtou, bojary. Propříště měli vládcí pocházet z řad fanariotských Řeků, kteří se usazovali v knížectvích od 16. století. Nový režim nebyl oblíben, moc fanariotských panovníků byla omezená, často docházelo k jejich střídání, narůstala korupce a nestabilita.³⁰⁵ Fanariotské období ukončilo povstání roku 1821, než však stačili Osmané upevnit svou kontrolu, přišel zásah Ruska.

Neúspěch Petra I. jeho nástupce od dalších aktivit zde neodradil, knížectví byla příliš strategicky cenná. Ruskou hranici k Dněstru posunula Kateřina II., ještě předtím si mírem v Küçük Kaynarca zajistila právo intervenovat do vnitřních záležitostí podunajských knížectví.³⁰⁶ Za napoleonských válek je Rusko okupovalo, bukurešťským mírem si ponechalo část Moldávie. Ruský vliv slil dál, akkermanská konvence z roku 1826 dala Petrohradu právo zasahovat do volby panovníků. Mír v Drinopoli umožnil knížectvím vznik ozbrojených sil,

³⁰¹ *Polit. Uebersicht*, in: *DV*, 26. 6. 78, s. 2.

³⁰² *NFP*, 21. 7. 78, s. 1.; *Die türkisch-griechische Controverse*, in: *PT*, 21. 7. 78, s. 1–2.

³⁰³ JELAVICH, JELAVICH, s. 156–7.

³⁰⁴ JELAVICH, B., *Russia and the Formation of the Romanian National State 1821–1878*, Cambridge, 2004, s. 1.

³⁰⁵ RYCHLÍK, *Mezi Vídní...*, s. 58.

³⁰⁶ JELAVICH, *Russia and the Formation...*, s. 5

zatímco osmanské posádky musely odejít. Na pět let je nahradila ruská armáda, carští úředníci a důstojníci se podíleli na správě obou zemí.³⁰⁷

Vztah Rumunů k Rusku se v této době měnil. Místo dosavadní náboženské sounáležitosti se více zdůrazňovala jazyková a národnostní pouta, především k Francii, jež se stala rumunským vzorem.³⁰⁸ Naproti tomu popularita autokratického Ruska klesala, nastupující generace v něm spatřovala mnohdy spíš utlačovatele než ochránce.³⁰⁹

Roku 1848 tváří v tvář ruské intervenci požádala revoluční Prozatímní vláda o zásah Portu.³¹⁰ Zabránit vstupu carských vojsk se tím ale nepodařilo a ruský vliv opět posílil,³¹¹ byť jen nakrátko. Po krymské válce byl vytlačen vlivem francouzským a knížectví se nyní těšila kolektivní ochraně velmocí. Také došlo k jejich spojení, třebaže jen formou personální unii. Úplné sjednocení a nezávislost byly programem Mihaila Kogălniceanu či Iona C. Brătianu a dalších politiků, kteří se nyní dostávali do popředí. Prvního z jejich cílů bylo dosaženo při nástupu Karla Hohenzollernsko-Sigmaringenského roku 1866, Sjednocená knížectví se změnila v knížectví rumunské.³¹²

V 70. letech se stala zahraničněpolitická situace nepříznivou hlavně vlivem francouzské porážky, mladé knížectví ztratilo spojence mezi velmocemi. Polští, maďarští a další revolucionáři působící na jeho území zatěžovali vztahy s Ruskem³¹³ i habsburskou monarchií, kde navíc rostly obavy z „rumunskéhou Cavoura“ Brătianu a ztráty Sedmihradska.³¹⁴ Existovala sice i varianta spojenectví Rumunů s Maďary namířené proti Rusům,³¹⁵ hrabě Andrassy však nakonec upřednostnil Spolek tří císařů a politiku *statu quo*. Největším diplomatickým úspěchem se za této nepříznivé konstelace staly obchodní konvence s Ruskem a Rakousko-Uherskem. Třebaže z ekonomického hlediska nebyly příliš výhodné, jak zdůrazňovala opozice, podepsáním mezinárodní dohody s některou z velmocí byl učiněn další krok k nezávislosti.³¹⁶

³⁰⁷ RYCHLÍK, *Mezi Vídní...*, s. 130–1

³⁰⁸ JELAVICH, *Russia and the Formation...*, s. 39.

³⁰⁹ JELAVICH, *Russia's...*, s. 147.

³¹⁰ JELAVICH, *Russia and the Formation...*, s. 46.

³¹¹ RYCHLÍK, *Mezi Vídní...*, s. 136.

³¹² Tamtéž, s. 195

³¹³ JELAVICH, *Russia and the Formation...*, s. 123.

³¹⁴ BRIDGE, s. 40.

³¹⁵ JELAVICH, *Russia and the Formation...*, 197.

³¹⁶ tamtéž, 224.

Rumunsko a Východní krize

Na vypuknutí východní krize reagovalo Rumunsko vyhlášením neutrality, většina obyvatelstva i politické reprezentace ale sympatizovala s povstalci.³¹⁷ Především v jižním Valašsku žilo asi 200 tisíc Bulharů, rumunské úřady nad aktivitami bulharských revolucionářů často přivíraly oči, navzdory protestům Porty.³¹⁸

Větší nebezpečí hrozilo z Ruska. To oficiálně podporovalo neutralitu, zároveň ale zvažovalo možnost průchodu rumunským územím či jeho okupace. Jednání mezi Bukureští a Petrohradem začala v létě 1876, ruská snaha vyhnout se závazné politické dohodě vzbuzovala nedůvěru. Rumunští zástupci se obávali zvláště o jižní Besarábii, oblast odtrženou od Ruska a připojenou ke knížectví roku 1856 Pařížským mírem.³¹⁹ Okolnosti nahrávaly Rusům. Rumunsko nenalezlo podporu v Londýně ani Vídni,³²⁰ neúspěšně dopadly pokusy získat diplomatickou cestou rozsáhlé ústupky od Porty.³²¹ Nezbylo než se východnímu sousedovi podvolit, 16. dubna 1877 byla podepsána dohoda, v níž knížectví umožnilo carským jednotkám průchod, protistrana se zavazovala „*respektovat politická práva rumunského státu (...) bránit současnou územní integritu Rumunska.*“ 28. a 29. dubna dohodu schválil parlament a teprve tím nabyla platnosti, Rusové však do země vstoupili již 24.,³²² hodnota smlouvy tedy byla od začátku pochybná. V létě se poprvé, zatím neoficiálně, hovořilo o odstoupení jižní Besarábie.³²³

Mezitím území knížectví napadaly osmanské síly, v červnu byla vyhlášena válka Portě. Ještě předtím, 21. května, vyhlásilo Rumunsko nezávislost.³²⁴ Avšak zapojení knížecích jednotek do bojů bylo komplikované. Předně o ně neměl přílišný zájem ruský kancléř. Rumuni si navíc kladli podmínky: finanční a materiální podporu, dále kategoricky odmítali podřízení svých oddílů ruskému vedení.³²⁵ Obléhání Plevna situaci změnilo, jakákoliv podpora se stala víc než vítanou. Otázka kompetencí byla rozřešena, když velení nad veškerými obléhacími silami převzal kníže Karel.³²⁶

Pád Plevna období spolupráce ukončil. Rusko-osmanská jednání se odbyvala bez rumunské účasti, na pořadu dne se objevila záležitost Besarábie. Sanstefanský mír přiznával

³¹⁷ RYCHLÍK, *Mezi Vídni...*, s. 196.

³¹⁸ JELAVICH, *Russia and the Formation...*, s. 234.

³¹⁹ *tamtéž*, s. 240.

³²⁰ KOVIĆ, s. 171–2.

³²¹ RYCHLÍK, *Mezi Vídni...*, s. 196–7.

³²² SETON-WATSON, R., s. 486–7.

³²³ JELAVICH, *Russia and the Formation...*, s. 265.

³²⁴ RYCHLÍK, *Mezi Vídni...*, s. 197.

³²⁵ JELAVICH, *Russia and the Formation...*, s. 260.

³²⁶ *tamtéž*, s. 264.

Rumunsku samostatnost, sporné území ovšem připojil k Rusku. Rumuni zato získali široké sympatie v zahraničí, na jejich podporu vystoupil i W. Gladstone,³²⁷ též rakouští liberálové s nimi sympatizovali. Vídeňský tisk líčil Rumunsko jako další nevinnou oběť ruské věrolomnosti a nenasytnosti. „*Nic nemůže lépe ilustrovat ruskou politiku, jako chování vůči Rumunsku,*“ psal bukurešťský korespondent, když popisoval cestu od dohody o volném průchodu k okupaci knížectví.³²⁸ Na kongrese pak delegaci vedenou Brătianem a Kogălniceanem podpořili zástupci Francie, podunajské monarchie³²⁹ i Británie,³³⁰ jimž se podařilo prosadit, aby delegáti 1. července přednesli své požadavky. O hlavní sporné otázce však bylo tou dobou již patrně rozhodnuto, jak psala *Neue Freie Presse* už týden předtím.³³¹ Pro diplomaty velmocí, mimo ty ruské, nevelké území v Černomoří nebylo důležité natolik, aby pro ně riskovali zdar jednání. Za formální posvěcení „*flagrantního porušení dohody*“³³² se jim dostalo kritiky liberálních žurnalistů, kteří v rozuzlení sporu spatřovali „*ohýbání práva před silou*“.³³³ Zdá se, že jejich naděje zklamalo především Rakousko, jehož ústup byl vyložen jako ta největší „*oběť (...) za udržení míru v Evropě*“.³³⁴

V českých listech se na záležitost pohlíželo docela jinak, rumunská porážka byla komentována bezmála se zadostiučiněním. „*Rumunští zástupcové již dokřičeli,*“ psal *Pokrok*, „... *ve své nepatrnosti stavíce se na odpor nejmocnější říši v Evropě.*“³³⁵ Sporné území bylo jako „*present úplně nezasloužený*“ uděleno knížectví po krymské válce, viníky nynější situace jsou tedy „*dobrodinci z roku 1856*“.³³⁶ Takovou argumentaci ovšem zcela odmítala *Neue Freie Presse* poukazující na skutečnost, že celá Besarábie, nejen její část, byla až do napoleonských válek součástí Moldavska.³³⁷

Ani co do důležitosti sporného území shoda nevládla. „*Ždibec v Bessarabii*“³³⁸ měl význam prestižní, pro ruského cara šlo především o „*záležitost státní cti*“,³³⁹ ovšem natolik významnou, že mohla rozhodnout o úspěchu či neúspěchu veškerých jednání.³⁴⁰ Tak alespoň

³²⁷ KOVIĆ, s. 253.

³²⁸ *Ausland*, in: *NFP*, 28. 6. 78, s. 3–4.

³²⁹ BRIDGE, s. 93.

³³⁰ KOVIĆ, s. 277.

³³¹ *Der Congress*, in: *NFP*, 25. 6. 78, s. 1.

³³² *Ausland*, in: *NFP*, 28. 6. 78, s. 3–4.

³³³ *Volkspolitik und Cabinets-Politik*, in: *NFP*, 6. 7. 78, s. 1–2.

³³⁴ *NFP*, 26. 6. 78, s. 1.

³³⁵ *Politické zprávy zahraniční*, in: *Pokrok*, 7. 7. 78, s. 3.

³³⁶ *Bessarabie vrátila se k Rusku*, in: *NL*, 4. 7. 78, s. 1.

³³⁷ *Rumänien vor den Thüren des Congresses*, in: *NFP. Abendblatt*, 17. 6. 78, s. 1–2.

³³⁸ *V besedě*, in: *Humoristické listy*, 13. 7. 78, s.

³³⁹ *Russisch Bessarabien und...?*, in: *Politik*, 15. 6. 78, s. 1.

³⁴⁰ *Bessarabie vrátila se k Rusku*, in: *NL*, 4. 7. 78, s. 1.

na věc pohlíželi čeští novináři. Jejich němečtí kolegové sice tento výklad docela nepopírali,³⁴¹ vyzdvihovali však strategický význam sporného území.³⁴² Jeho znovuzískáním by totiž Rusko získalo přístup k ústí Dunaje, významné obchodní tepny. Zazněly obavy z jeho „rusifikace“³⁴³ a proměny v „most do Bulharska“.³⁴⁴ *Prager Tagblatt* ale viděl besarabskou bariéru jako nedostačující, jak se ukázalo i během války, lépe takovému účelu mohla sloužit Rumunskem držená Dobrudža.³⁴⁵ Toto území jižně od dunajské delty bylo již dřív nabízeno Rusy jako kompenzace za jižní Besarábii, rumunští politici se ovšem zdráhali. Na kongrese jim nakonec nezbylo než povolit, jen chabou útěchou mohla být podpora Francie, díky níž byly hranice v Dobrudži mírně poupraveny v rumunský prospěch.³⁴⁶

Staročeské i mladočeské noviny pokládaly kompenzace na pravém břehu Dunaje za dostačující.³⁴⁷ *Pokrok* očekával brzké smíření mezi Rusy a Rumuny, daleko větší nebezpečí pro druhé pak spatřoval v „šejdech východního židovstva“.³⁴⁸ Vedle hranic Rumunska se totiž kongres zabýval i postavením tamních Židů, součástí závěrečné dohody byl článek o tom, že knížectví již nesmí tak jako doposud upírat občanství Židům.³⁴⁹ *Neue Freie Presse* tento krok vítala, náboženskou svobodu pokládala za „velký úspěch pro lidstvo“. Zároveň však poukazovala na postavení Židů ale i polských katolíků a jiných minorit v Rusku, včetně území, jež k němu kongres nově připojil.³⁵⁰ Stížnosti na údajné vměšování do vnitřních záležitostí knížectví pak odmítala s argumentem, že právy rumunských Židů se zaobírala již pařížská smlouva, tudíž se vlastně jedná o mezinárodní otázku.³⁵¹

S Rumunskem souvisel též již naznačený problém dolního Dunaje. Nebylo náhodou, že jej na kongres přinesli Rakušané,³⁵² neboť pro podunajskou monarchii šlo o zásadní otázku. Před ruským vlivem v dunajské deltě coby hrozbě hospodářským zájmům mocnářství varoval již maršál Radecký,³⁵³ během kongresu význam toku pro monarchii vyzdvihovali i novináři.³⁵⁴ V tomto směru rakouští vyslanci v Berlíně dosáhli značného úspěchu, ruský vliv měla

³⁴¹ *Die Bessarabische Frage*, in: *NFP, Abendb.*, 1. 7. 78, s. 2.

³⁴² *NFP*, 26. 6. 78, s. 1.

³⁴³ *Volkspolitik und Cabinets-Politik*, in: *NFP*, 6. 7. 78, s. 1–2.

³⁴⁴ *NFP*, 26. 6. 78, s. 1.

³⁴⁵ *Das Arrangement mit Rumänien*, in: *Prager Tagblatt*, 3. 7. 78, s. 1.

³⁴⁶ JELAVICH, *Russia and the Formation...*, s. 284.

³⁴⁷ *Bessarabie vrátila se k Rusku*, in: *NL*, 4. 7. 78, s. 1.; *Rakouský elefant*, in: *Pokrok*, 6. 7. 78, s. 1.

³⁴⁸ *Rakouský elefant*, in: *Pokrok*, 6. 7. 78, s. 1.

³⁴⁹ RYCHLÍK, *Mezi Vídní...*, s. 198.

³⁵⁰ *NFP*, 9. 7. 78, s. 1.

³⁵¹ *Der Congress und die Judenfrage in Rumänien*, in: *NFP, Abendb.*, 28. 6. 78, s. 2.

³⁵² MEDLICOTT, s. 91.

³⁵³ LEDONNE, s. 257.

³⁵⁴ *Mobilisierung am grünen Tische*, in: *Politik*, 14. 6. 78, s. 1–2.; *Wahrt unsere Handelsinteressen!*, in: *PT*, 25. 6. 78, s. 1–2.

vyrovnat mezinárodní komise.³⁵⁵ Řeka po proudu dolů od Železných vrat byla neutralizována, *NFP* měla za to, že neutrální tok bude hradbou dalšímu ruskému postupu na Balkán.³⁵⁶

Balkánské státy optikou tisku – srovnání

Zkoumaný tisk se rozhodně věnoval „*státům druhé třídy*“,³⁵⁷ třebaže v menší míře než velmocem. Právě ony hrály na kongrese hlavní roli, zatímco delegáti menších států se ocitli odsunuti do pozadí. Jejich možnosti ovlivnit výsledek jednání byly minimální, už vzhledem k tomu že se jich z větší části ani nezúčastnili. Satirický list *Kikeriki* na jedné ze svých karikatur radil knížatům, aby přijala úlohu atlantů podpírajících strop v zasedací místnosti, neboť to je prý „*jediná cesta pro Milana, Carola a Nikitu, jak se mohou alespoň coby posluchači účastnit jednání.*“³⁵⁸

Nelze ovšem tvrdit, že by v balkánských státech a jejich obyvatelstvu byla spatřována nějaká homogenní masa. Hlavní dělicí linií bylo rozlišení mezi Slovany a ostatními, což nebyla žádná zvláštnost předlitavského tisku. Myšlenkou spojenectví neslovanských národů jihovýchodní Evropy, „*aliance Uhrů, Řeků a Dáků*“,³⁵⁹ coby protiváhy Rusku a jeho spojencům se nezbývali jen žurnalisté ale i vrcholní politici.³⁶⁰

Nebylo žádným překvapením, ke kterému táboru se přikláněli české a liberální německé listy. První poukazovaly na význam Ruska a Slovanů vůbec v proběhlé „osvobozovací válce“, kontrastující s daleko menší rolí neslovanských národů. Do značné míry tak kopírovaly ruskou linii, například výpady *Pokroku* vůči Rumunsku se příliš nelišily od některých článků zveřejněných v *Journal de St. Pétersburg*.³⁶¹ Liberální listy se oproti tomu snažily představit Slovany coby méně vzdělané a kulturní ve srovnání s jejich sousedy. Konzervativní *Vaterland* pak zaujal jakési kompromisní, středové postavení.

Obdobné rozložení pak platilo i ve sporu mezi slovanskými národy, Srby a Bulhary, kde němečtí liberálové zaujali stanovisko příznivé Srbům, zatímco čeští nacionalisté právě opačné. I zde se přiblížili politice romanovské říše, vyjádřené odpovědí na srbské protesty: „*Nejprve jsou na řadě zájmy Ruska, poté Bulharska a teprve pak Srbska.*“³⁶² Ze strany Čechů je třeba v těchto postojích spatřovat spíše slavjanofilství a náklonosti k Rusku než co jiného,

³⁵⁵ BRIDGE, s. 94.

³⁵⁶ „*Libre Navigation*“, in: *NFP*, 7. 7. 78, s. 1–2.

³⁵⁷ *Polit. Uebersicht*, in: *DV*, 19. 6. 78, s. 1–2.

³⁵⁸ *Kikeriki*, 20. 6. 78, s. 3.

³⁵⁹ *Russisch Besarabien und...?*, in: *Pokrok*, 15. 6. 78, s. 1.

³⁶⁰ KOVIČ, s. 241.

³⁶¹ JELAVICH, *Russia and the Formation...*, s. 273.

³⁶² TRIVANOVITCH, s. 437.

jakkoliv například k Srbsku byla pražská žurnalistika kritická i v minulosti a to natolik, že roku 1875 se premiér Ristić ohrazoval proti „štvavé kampani“ namířené vůči umírněné politice Bělehradu v první fázi krize.³⁶³ Na druhou stranu tam, kde se ambice menších států nekřížily se zájmy „Slovanstva“ k nim *Národní Listy*, *Pokrok* a další periodika zaujímala leckdy přátelské stanovisko. Za nejlepší příklad může posloužit právě otázka srbská. Zatímco posunutí hranice knížectví na východ čeští novináři odmítali, především s ohledem na Bulharsko, naopak možnost rozšíření knížectví západním směrem jejich podporu měla. Daleko jednodušší byl veskrze pozitivní vztah k Černé Hoře.

³⁶³ HLADKÝ, *Vztahy...*, s. 105.

6. Bosna a Hercegovina

Osmanská provincie

Nepokoje zmítající evropskou část Osmanské říše během 19. století se nevyhnuly ani bosenskému pašalíku. Vývoj v této oblasti však probíhal jinak než v sousedním Srbsku či v Řecku. Specifická byla skladba zdejšího obyvatelstva, vesměs hovořícího stejným jazykem, nábožensky ovšem rozrůzněného. V multikulturní Osmanské říši nešlo o nezvyklý jev, v případě Bosny však lze na rozdíl od ostatních provincií jen obtížně hovořit o jasné většině. Podle odhadu z počátku 19. století region obývalo asi půl milionu ortodoxních křesťanů a 600 tisíc muslimů,³⁶⁴ roku 1851 pak přibližně 44 % obyvatel tvořili pravoslavní, 37 % slovanští muslimové a 18 % katolíci.³⁶⁵ Sociální rozvrstvení tyto mezikonfesijní hranice do jisté míry kopírovalo. Na vrcholu společenského žebříčku stáli muslimští *begové*, místní notáblové a velcí vlastníci půdy. Drtivou většinu populace však tvořili rolníci, dělíci se do dvou dalších skupin. První, *kmeti*, obdělávali půdu patřící begům, jimž museli odevzdávat část úrody. V jejich řadách drtivě převažovali křesťané, především pravoslavní, kteří se nicméně v hojných počtech nacházeli i ve druhé skupině, mezi svobodnými rolníky. Tam nicméně byli nejsilněji zastoupeni muslimové.³⁶⁶ Postavení bosenských rolníků, zvláště kmetů, bylo obtížné, a to i ve srovnání s ostatními regiony Balkánu. Odhaduje se, že jejich daňová zátěž se mohla blížit polovině celkových příjmů.³⁶⁷

Charakter bosenského obyvatelstva velkou měrou formovaly války Osmanů s Habsburky v 17. a 18. století. Tehdy ze severu přicházelo množství muslimských utečenců, zatímco uprchlíci křesťanští odcházeli do Uher.³⁶⁸ Když byla sultánova moc zatlačena za Sávu, stala se Bosna hranicí křesťanského a muslimského světa a místní notáblové jejími obránci, ve svých rukou při tom soustředili značný vliv na správu pašalíku a v Osmanské říši výjimečně privilegia.³⁶⁹ Na tomto základě se utvářela zvláštní bosenská identita spojující zemský patriotismus s islámem a válečnickým étosem.³⁷⁰ Omezovala se na muslimy, zvláště jejich

³⁶⁴ DONIA, R., FINE, J., *Bosnia and Herzegovina*, New York 1994, s. 43.

³⁶⁵ HLADKÝ, L., *Bosenská otázka v 19. a 20. století*, Brno 2005, s. 55.

³⁶⁶ DONIA, FINE, s. 76–9.

³⁶⁷ JELAVICH, JELAVICH, s. 143.

³⁶⁸ DONIA, FINE, s. 51.

³⁶⁹ OKEY, R., *Taming Balkan Nationalism*, Oxford; New York 2007, s. 4–5.

³⁷⁰ HLADKÝ, *Bosenská...*, s. 52.

elity, rozhodně odmítající možnost zrovnoprávnění s křesťany,³⁷¹ kteří se stávali náchylnějšími vůči propagandě ze zahraničí. Pravoslavní křesťané se tak stále více identifikovali se srbským národním hnutím, zatímco katolíci s chorvatským.³⁷²

Jak o obyvatelstvu provincie referoval tisk? Český především zdůrazňoval jeho slovanský charakter,³⁷³ *Neue Freie Presse* se pustila do širšího výkladu. „*Nejenergičtější, nejschopnější a nejstatečnější*“ část populace spatřovala ve zdejších muslimech, naopak obraz pravoslavných křesťanů byl spíš negativní, poznamenaný ortodoxní církví, uplatňující „*neslýchaný vliv na bigotní, (...) pověřivý a fanatický venkovský lid*“.³⁷⁴ V ještě horším světle obyvatele představovaly humoristické listy ve Vídni, mísící nejrůznější negativní stereotypy spjaté s Orientem a Balkánem. Krátké články i karikatury zobrazovaly Bosňáky jako špinavé, líné a parazity zamořené chovatele prasat.³⁷⁵

V 19. století se výsadní postavení begů ocitlo v ohrožení kvůli reformám, jež měly posílit kontrolu ústřední vlády nad provinciemi. Muslimská aristokracie se proti těmto snahám postavila a ve 20. a 30. letech vypuklo několik povstání. Vládní jednotky definitivně moc bosenských notáblů zlomily až v polovině století.³⁷⁶ Následně zavedená opatření ovšem dopadla tíživěji na kmety, neboť jejich postavení se příliš nezměnilo, zato došlo ke zvýšení daní, obzvláště právě drobným rolníkům. Jejich nespokojenost vyústila v sérii revolt v 50. a 60. letech a konečně velké povstání z roku 1875.³⁷⁷

Zdá se, že až do poloviny 19. století vedle sebe náboženské komunity Bosny žily v míru. Pokud begové bojovali s ústřední vládou, křesťané zůstávali pasivní, někdy se k odboji dokonce přidávali, obdobná byla situace za protirakouské revolty roku 1878.³⁷⁸ Povstání rolníků od padesátých let však byla jiná. Tentokrát jejich příčiny patřily nejprve do sféry sociální či ekonomické, stejně tomu bylo i roku 1875, alespoň zpočátku.³⁷⁹ Posléze se však k povstání připojovalo i duchovenstvo a obyvatelé měst, a tak se jeho charakter měnil,³⁸⁰ svou roli v této proměně patrně sehrála i agitace ze zahraničí.³⁸¹ 2. července 1876 byl povstalcí vyhlášen *Proglas narodu bosanskog*, program sjednocení Bosny a Srbska, k němuž se

³⁷¹ tamtéž, s. 67.

³⁷² RYCHLÍK, *Mezi Vídní...*, s. 113

³⁷³ *Ministerstvo vídenské na odchodu*, in: *NL*, 6. 7. 78, s. 1.

³⁷⁴ *Bosnien und die Herzegovina*, in: *NFP*, 13. 7. 78, s. 1–2.

³⁷⁵ *Geographischer Leitfaden für Bosnien*, in: *DB*, 7. 7. 78, s. 198.; *Der Deutschmeister in Bosnien*, in: *Kikeriki*, 23. 6. 78, s. 5.; *Der Einmarsch in Bosnien*, in: *Kikeriki*, 7. 7. 78, s. 1.

³⁷⁶ JELAVICH, JELAVICH, s. 143.

³⁷⁷ HLADKÝ, *Bosenská...*, s. 62.

³⁷⁸ DONIA, FINE, s. 70.

³⁷⁹ RYCHLÍK, *Mezi Vídní...*, s. 206.

³⁸⁰ OKEY, *Taming...*, s. 22.

³⁸¹ GOMBÁR, s. 234.

přihlásilo několik desítek povstaleckých vůdců. Část vzbouřených Hercegovců analogicky požadovala spojení s Černou Horou.³⁸²

Bosna a Habsburská monarchie

Podíl Rakousko-Uherska na rozpoutání povstání není dodnes zcela objasněn. Provincie vklíněná mezi Dalmácií, Chorvatskem a Slavonií se jistě těšila ve Vídni nemalé pozornosti. Obavy vzbuzovala možnost vzniku velkého slovanského státu, usilujícího o připojení Jihoslovanů obývaných částí mocnářství,³⁸³ zvláště ohroženou by se stala Dalmácie, úzký pruh země táhnoucí se mezi Bosnou a Jaderským mořem. Z toho důvodu bylo obsazení provincie zvažováno přinejmenším od poloviny 19. století a podporovali je například admirál Tegetthoff či maršál Radecký.³⁸⁴ Počátkem roku 1875 také probíhala na toto téma jednání mezi císařem, armádními špičkami a ministrem zahraničí. Všichni přítomní se shodli na reálnosti okupace provincie, Andrassy ovšem nabádal k opatrnosti. Především se chtěl vyhnout jakémukoliv kroku stavícímu Rakousko do role agresora, zvláště válce s Osmany.³⁸⁵

V létě téhož roku došlo k cestě Františka Josefa po Dalmácii, při níž se setkal s delegací hercegovských katolíků či s černohorským knížetem.³⁸⁶ Není zcela jasné, do jaké míry šlo o úmyslnou provokaci, ani nakolik císařova cesta, jejíž efekt na obyvatelstvo byl údajně přímo „elektrizující“, přispěla k vypuknutí povstání.³⁸⁷ Minimálně v případě katolíků v Hercegovině se během povstání skutečně objevovaly projevy sympatií k habsburské monarchii a panovníkovi, jemuž se provolávala sláva coby „chorvatskému králi“;³⁸⁸ zahraniční pozorovatelé si povšimli rakousko-uherských praporů mezi rebely.³⁸⁹ Tato podpora však postupem času chladla s tím, jak se katolická menšina stávala po počátečním vystoupení spíše pasivní.³⁹⁰

Rakouská politika vůči povstání nebyla jednoznačná. Vojenské kruhy je měly za vhodnou příležitost k okupaci, někteří důstojníci, kupříkladu guvernér Dalmácie Gabriel Rodić, povstání podporovali,³⁹¹ ke stanovisku vojáků měl blízko i sám císař.³⁹² Ministr zahraničí

³⁸² HAVRÁNKOVÁ, s. 12.

³⁸³ HLADKÝ, *Bosenská...*, s. 71–2.

³⁸⁴ BRIDGE, s. 71.

³⁸⁵ DIÓSZEGI, s. 147.

³⁸⁶ KOVIĆ, s. 88.

³⁸⁷ BRIDGE, s. 70.

³⁸⁸ RYCHLÍK, *Mezi Vídní...*, s. 291.

³⁸⁹ KOVIĆ, s. 87.

³⁹⁰ HAVRÁNKOVÁ, s. 9.

³⁹¹ SETON-WATSON, R., s. 18.

³⁹² KOVIĆ, s. 97.

však zůstával opatrný. Především nechtěl oslabit Osmanskou říši, nemohl se však stavět proti panovníkovi, ostatně sám možnost okupace připustil již v lednu. Ještě větší nebezpečí než v okupaci, viděl v možnosti připojení Bosny k Srbsku či Černé Hoře.³⁹³ Ale ani pokračující nestabilita nebyla v zájmu monarchie, neboť se jí přímo dotýkala. Přes jižní hranice proudily desetitisíce uprchlíků představující ekonomickou zátěž.³⁹⁴

Konkrétní kroky odpovídaly úvahám ministra zahraničí, jehož koncepce zvítězila, když pro ni přeci jen dokázal získat Františka Josefa.³⁹⁵ Bosna měla být pacifikována, ovšem nikoli vojenským zásahem nýbrž sérií vnitřních reforem, představených v Andrassyho protokolu či berlínském memorandu. Tato opatření nezacházela přespříliš daleko, možnost autonomie v provincii rakouský ministr rozhodně odmítal, považujíc jí za nepraktickou, vzhledem k příliš smíšenému obyvatelstvu. Zároveň se obával, že by mohla vést k podobným požadavkům i v dalších osmanských provinciích.³⁹⁶ K zavedení naplánovaných reforem však nikdy nedošlo a krize se protahovala, rakouská intervence se stávala stále reálnější. Na setkání v Zákupech se o ní již jednalo s Rusy, je ale sporné, nakolik Vídeň v danou chvíli pokládala okupaci za aktuální. Ruský návrh provést jí ještě v září 1876 Andrassy označil za „absurdní“.³⁹⁷

Nejasným zůstával přesný rozsah záboru dojednaný v Zákupech, ovšem budapešťská konvence toto ujednání upřesnila; nyní se hovořilo o celém území.³⁹⁸ Nevyřešenou otázkou zůstávalo, zda bude zahrnovat též novopazarský sandžak, území jihovýchodně od Bosny, oddělující Srbsko a Černou Horu. Již během jednání v lednu 1875 prosazoval arcivévoda Albrecht jeho obsazení, ministr zahraničí se však postavil proti a navrhoval oblast využít jako kompenzaci pro Srbsko a Černou Horu, jejichž území sandžak rozdělával.³⁹⁹ Význam oblasti pro mocnářství však nezpochybňoval ani on, v Berlíně později prohlásil, že sandžak je „*pro Bosnu tím, čím pro Černé moře Bospor a Dardanely*“.⁴⁰⁰ Během předchozích jednání s Rusy sice rozdělení oblasti mezi sousední knížectví nadále připouštěl, ovšem pod podmínkou, že obchodní zájmy monarchie budou ošetřeny zvláštní dohodou.⁴⁰¹

Sanstefanská smlouva však ukázala, že spoléhat na dohody s Ruskem není možné, na druhou stranu během jednání v březnu 1878 Rusové opět Bosnu nabízeli.⁴⁰² Svou podporu

³⁹³ DIÓSZEGI, s. 161.

³⁹⁴ RYCHLÍK, *Mezi Vídní...*, s. 291.

³⁹⁵ BRIDGE, s. 72.

³⁹⁶ DIÓSZEGI, s. 174.

³⁹⁷ BRIDGE, s. 79.

³⁹⁸ HLADKÝ, *Bosenská...*, s. 71.

³⁹⁹ DIÓSZEGI, s. 151–2.

⁴⁰⁰ HLADKÝ, *Bosenská...*, s. 75.

⁴⁰¹ SETON-WATSON, R., s. 144.

⁴⁰² *tamtéž*, s. 372.

přislíbili také Britové⁴⁰³ a překážky nebyly očekávány ani ze strany Německa, vzhledem k tomu že Bismarck na jaře nabádal Rakušany, aby okupaci provedli ještě před zahájením kongresu.⁴⁰⁴

Na kongrese se začala záležitost Bosny a Hercegoviny projednávat na konci června. 28. vystoupil lord Salisbury s projevem, v němž navrhl předat správu provincie Rakousku, všechny velmoci souhlasily.⁴⁰⁵ Tisk nicméně pro nedostatek informací, hlavně zpočátku, projevoval značnou skepsi. Přicházely tak zprávy o odporu ze strany různých států, včetně Británie, a zvláště Itálie.⁴⁰⁶ Pravdou je, že italští delegáti žádali kompenzace, Bismarck je však odbyl pověstným bonmotem a zároveň je pobízel, aby se odškodnili v severní Africe.⁴⁰⁷ Z Vídně se zatím ke zprávám o rakouských obtížích připojila *Neue Freie Presse*, píšící že „vše, co se týká upevnění rakousko-uherské sféry zájmů, vyvolává obzvláštní těžkosti.“⁴⁰⁸ Pouze *Das Vaterland* nepředpokládal odpor mocností, na druhou stranu ani jejich podporu.⁴⁰⁹

Ve skutečnosti komplikace přišla z jiného směru, proti se postavili osmanští vyslanci. Nejprve se pokoušeli přesvědčit ostatní diplomaty o schopnosti Porty znovunastolit pořádek vlastními silami, a když neuspěli, podařilo se jim vynutit si alespoň čas na konzultace s Konstantinopolí.⁴¹⁰ Nakonec jim ale nezbylo než ustoupit, získali však Andrásyho tajný slib, že okupace bude pouze dočasnou.⁴¹¹ Navzdory tomu se objevovaly hlasy o anexi, jež bude obsazení provincie následovat.⁴¹²

Andrásy tedy „získal své potvrzení, svůj evropský mandát“,⁴¹³ v tisku se však pochvaly nedočkal. Jeho úsilí bylo vykládáno jako snaha zakrýt dlouhodobější cíl. *Neue Freie Presse* se na oko podívovala tomu, jak kongres „obdivuhodně ladí (...) s tajnými úmysly“ rakouských diplomatů,⁴¹⁴ mladočeský tisk o rakousko-uherském ministrovi ironicky psal že „Bosnu a Hercegovinu nechtěl, ale kongres mu jí vnutil; bránit se mečem proti daru tomu nemůže.“⁴¹⁵

Lépe hodnocena nebyla ani cesta, po níž ministr k tomuto výsledku došel. Liberálové jeho politiku napadali jako příliš pruskou, kdy „veškeré úsilí“ bylo až dosud podřízeno pouze

⁴⁰³ DIÓSZEGI, s. 59.

⁴⁰⁴ MEDLICOTT, s. 26.

⁴⁰⁵ HLADKÝ, *Bosenská...*, s. 72.

⁴⁰⁶ *Telegramy*, in: *NL*, 28. 6. 78, s. 1.; *Kongres*, in: *Politik*, 29. 6. 78, s. 2.

⁴⁰⁷ GOMBÁR, 246.

⁴⁰⁸ *Der Congress*, in: *NFP*, 29. 6. 78, s. 1.

⁴⁰⁹ *Polit. Uebersicht*, in: *DV*, 29. 6. 78, s. 2.

⁴¹⁰ SETON-WATSON, R., s. 252–3.

⁴¹¹ BRIDGE, s. 92–3.

⁴¹² *Der Congress*, in: *NFP*, 4. 7. 78, s. 1.

⁴¹³ *Polit. Uebersicht*, in: *NFP, Abendblatt*, 4. 7. 78, s. 1–2.

⁴¹⁴ *Der Congress*, in: *NFP*, 4. 7. 78, s. 1.

⁴¹⁵ *Kongres*, in: *NL*, 28. 6. 78, s. 1.

okupaci, „s tímto cílem před očima bylo přehlíženo vše, co proti našim zájmům Rusko podnikalo,“⁴¹⁶ zatímco „Turecko bylo opuštěno dřív, než bylo Ruskem napadeno,“ jeho osud měla zpečetit již zákupská jednání.⁴¹⁷ Česká žurnalistika naopak hraběti vytýkala, že nepostupoval ve shodě s romanovskou říší a nepřistoupil k obsazení již dřív.⁴¹⁸ Tyto návrhy Andrassy v minulosti skutečně odmítal patrně z podezření, že se jedná o pokus zatáhnout mocnářství do dělení Osmanské říše a legitimizovat ruskou expanzivní politiku.⁴¹⁹

Co s Bosnou?

„Co s Bosnou? Co s Hercegovinou?“ tázal se *Vaterland*,⁴²⁰ a jistě nebyl sám, kdo si kladl otázku, čím vlastně provincie může mocnářství prospět. Vedle zvýšení prestiže a zabezpečení jižních hranic existovaly další faktory hovořící pro okupaci, především ochrana hospodářských zájmů. Provincie měla potenciál stát se „nástupištem do nitra Balkánského poloostrova“.⁴²¹ V zemi také byl již činný rakouský kapitál, podílející se například na stavbě železnice.⁴²² Lákadlo představovalo též přírodní bohatství v podobě surovin jako dřevo, rudy či uhlí.⁴²³

Na druhou stranu Bosna zůstávala chudým, zemědělským regionem, s chybějícím průmyslem a stagnující ekonomikou.⁴²⁴ Takový obraz nebyl výjimečný ani v tisku: obraz zkázy dokonávaly škody z nedávných bojů a odliv obyvatelstva.⁴²⁵ Alespoň co se týče přírodního bohatství, ať už v podobě lesů nebo zemědělské půdy, byla Bosna přeci jen zajímavější. Na druhou stranu, pokud vídeňští žurnalisté pokládali za nutné vyvrátit mýtus o „neúrodné či neobdělávatelné pustině“⁴²⁶ svědčí to o rozšířeném negativním dojmu, dokládaném i dobovými karikaturami.⁴²⁷ Přinejmenším část novinářů však rozlišovala mezi jednotlivými částmi provincie, jak dokazuje výše zmíněný článek z *Neue Freie Presse*⁴²⁸ či

⁴¹⁶ Die „Anexion zur linken Hand“, in: *NFP*, 4. 7. 78, s. 2.

⁴¹⁷ *Volkspolitik und Cabinets-Politik*, in: *NFP*, 6. 7. 78, s. 1–2.

⁴¹⁸ *Nový obraz*, in: *NL*, 28. 7. 78, s. 1.

⁴¹⁹ TAYLOR, *Poslední...*, s. 202.

⁴²⁰ *Zum Congresse*, in: *DV*, 9. 7. 78, s. 1.

⁴²¹ HLAVÁČKA, PEČENKA, s. 41.

⁴²² OKEY, *Taming...*, s. 17.

⁴²³ HLADKÝ, *Bosenská...*, s. 71.

⁴²⁴ DONIA, FINE, s. 75.

⁴²⁵ *Bosnien beim österreichischen Einmarsch*, in: *PT*, 2. 7. 78, s. 1–2.

⁴²⁶ *Bosnien und die Herzegovina*, in: *NFP*, 13. 7. 78, s. 1–2.

⁴²⁷ *Die Theilung der Türkei*, in: *Kikeriki*, 14. 7. 78, s. 4.

⁴²⁸ *Bosnien und die Herzegovina*, in: *NFP*, 13. 7. 78, s. 1–2.

Národní Listy, pro něž byla Bosna „*tučným soustem*“, zatímco Hercegovinu charakterizovaly pouze „*nahé skály*“.⁴²⁹

Žurnalisté a jejich čtenáři si nepokládali jen otázku, co lze obsazením provincie získat, ale také jaké prostředky k němu bude třeba vynaložit. „*Ó Vare, vrať nám našich 60 milionů!*“ volal *Kikeriki*,⁴³⁰ nebyl však jediný, kdo pochyboval o úměrnosti ceny za okupaci. Vysokých nákladů se obávala *Neue Freie Presse*, tím spíše, že podle ní měla finanční břemeno nést pouze předlitavská polovina monarchie.⁴³¹ Odlišný pohled nabízel *Prager Tagblatt* s tvrzením, že „*Bosna a Hercegovina přišly naši říši již dosti draho*“, a na rozdíl od listu vídeňského měl za to, že okupace bude pro státní pokladnu méně vyčerpávající, než výdaje na pomoc uprchlíkům a ztráty způsobené rakouskému obchodu a majetku pokračujícím chaosem v provincii.⁴³²

Odpor k obsazení Bosny měl vedle ekonomických též politické příčiny. Němečtí liberálové si stejně jako Maďaři nepřáli oslabování Osmanské říše, jež podle nich mohlo mít jen jediný výsledek: posílení „*slovanského řetězu*“ táhnoucího se podél jižních hranic mocnářství.⁴³³ Je paradoxem, že jedním z cílů okupace bylo právě takovéto situaci zabránit, Andrassy přijal za své stanovisko, že „*Bosna musí být tureckou anebo rakouskou, třetí možnost neexistuje*“.⁴³⁴

Problémy vyvstávaly též na vnitropolitické scéně, kde se jak Němci, tak Maďaři obávali posílení slovanského elementu uvnitř monarchie.⁴³⁵ „*Přeje si kdokoliv v Rakousko-Uhersko, krom státu nepřátelských živlů, okupaci Bosny a Hercegoviny? Dychtí Němci a Maďaři po nových slovanských bratrech...?*“ tázala se sugestivně *Neue Freie Presse*.⁴³⁶ O možných dopadech na Slovany uvažoval též *Politik*, zvláště tehdy, došlo-li by k anexi. Ale i kdyby zůstalo jen u pacifikace regionu, „*nebylo by možno zabránit čerstvému impulzu z Balkánu všem příbuzným elementům v rakouské monarchii*“.⁴³⁷ Navzdory tomuto projevu v českém prostředí převládaly spíše obavy, ač ze zcela jiných důvodů než mezi liberálními Němci. Očekávalo se, že obyvatelstvo Bosny bude trpět, zvláště pod jemu nepřátelskou uherskou nadvládou,⁴³⁸ neboť „*nevstupuje Rakousko do vlastí těch jako osvoboditel, nýbrž jako přísný*

⁴²⁹ *Kongres*, in: *NL*, 28. 6. 78, s. 1.

⁴³⁰ *Nach dem Friedensschlusse*, in: *Kikeriki*, 4. 7. 78, s. 1.

⁴³¹ *Die „Anexion zur linken Hand“*, in: *NFP*, 4. 7. 78, s. 2.

⁴³² *Die bosnisch-herzegowinainsche Frage*, in: *PT*, 28. 6. 78, s. 1–2.

⁴³³ *Die „Anexion zur linken Hand“*, in: *NFP*, 4. 7. 78, s. 2.

⁴³⁴ BRIDGE, BULLEN, s. 200.

⁴³⁵ SKED, s. 278.

⁴³⁶ *Bosnien und die Herzegovina*, in: *NFP*, 13. 7. 78, s. 1–2.

⁴³⁷ *Magyarische Triumphe*, in: *Politik*, 7. 7. 78, s. 1.

⁴³⁸ *Politické zprávy domácí*, in: *Pokrok*, 2. 7. 78, s. 2.

dozorci nad nebezpečným Slovanstvem.“⁴³⁹ Pouze *Das Vaterland* se vymykal ze slovanského pojetí problému a do popředí stavěl pojetí spíše konfesijní. Monarchie prý má „zvláštní úkol,“ spočívající v ochraně „početného katolického obyvatelstva žijícího v dalmatském vnitrozemí, přečíslené schizmatickými Srby a sociálně a politicky utlačované muslimskými begy.“⁴⁴⁰

Konečně i samotné provedení okupace vzbuzovalo nepříjemné otázky. Jak budou reagovat místní orgány a obyvatelé? Povstanou se zbraní v ruce, tak jako muslimové v Rodopech?⁴⁴¹ Zprávy o deputaci z Bosny, přicházející před kongres protestovat proti jeho rozhodnutí, jistě povzbuzením nebyly,⁴⁴² stejně jako soustředění osmanských vojsk na hranicích.⁴⁴³ *Pokrok* kousavě poznamenal, že navzdory tomu, že oficiální místa prý nepočítají s „hmotným odporem zemdlené osmanské říše,“ jsou rakouské síly vybaveny značným množstvím polních nemocnic,⁴⁴⁴ prohlášení hraběte Andrásyho, že k okupaci postačí „divize pěchoty a vojenská kapela“⁴⁴⁵ tedy příliš důvěry nezbudilo. Bosenské tažení se navíc, bez ohledu na odpor, muselo potýkat s dalšími obtížemi. Na rakousko-uherskou armádu čekal nedostatek potravin a vody, obtížný terén a špatné cesty, jak varoval *Prager Tagblatt*.⁴⁴⁶

Třebaže zprávy o zahájení obsazování Bosny se v tisku objevovaly již od začátku července, ve skutečnosti první císařské a královské oddíly v síle 72 tisíc mužů překročily hranice až 31. července. Obavy z reakce místních obyvatel se měly brzy potvrdit. Již v červnu vznikl v Sarajevu převážně muslimský Národní výbor, rozhodně odmítající obsazení provincie pod heslem „sultán může vydat Istanbul ale ne Bosnu!“ Z výboru koncem července vzešla Národní vláda, vyzývající k boji proti okupantům.⁴⁴⁷ Ti nyní museli v obtížném terénu a letních vedrech čelit desítkám tisíc vzbouřenců, doplněných o část osmanských posádek.⁴⁴⁸ Síly nasazené mocnářstvím pro tento úkol se ukázaly jako nedostačující, počet rakouských vojáků v provincii tak nakonec vzrostl až na víc než čtvrt milionu.⁴⁴⁹ Sarajevo, hlavní město provincie, bylo ovládnuto 19. srpna, až po tuhé bitvě v jeho ulicích. Na venkově však nadále trval odpor povstalců hojně užívajících gerilovou taktiku,⁴⁵⁰ za zpacifikovanou byla Bosna

⁴³⁹ *Nový obraz*, in: *NL*, 28. 7. 78, s. 1.

⁴⁴⁰ *Glatter Boden*, in: *DV*, 17. 7. 78, s. 1.

⁴⁴¹ *Die Türkei auf dem Congresse*, in: *PT*, 30. 6. 78, s. 1.

⁴⁴² *Der Congress*, in: *PT*, 5. 7. 78, s. 2.

⁴⁴³ *Kongres*, in: *NL*, 4. 7. 78, s. 1–2.

⁴⁴⁴ *Rakouská okupace Bosny*, in: *Pokrok*, 3. 7. 78, s. 1.

⁴⁴⁵ *BRIDGE*, s. 95.

⁴⁴⁶ *Bosnien beim österreichischen Einmarsch*, in: *PT*, 2. 7. 78, s.

⁴⁴⁷ *HLADKÝ, Bosenská...*, s. 73.

⁴⁴⁸ *KODET*, s. 31–2.

⁴⁴⁹ *DONIA, FINE*, s. 93–4.

⁴⁵⁰ *tamtéž*, s. 94.

prohlášena až v říjnu. Na rakouské straně si kampaň vyžádala několik tisíc mrtvých a raněných.⁴⁵¹

Po obsazení provincie bylo nutno ještě vyřešit její správu. Určit, ke které polovině říše by měla být Bosna připojena, nebylo snadné. *Národní Listy* předpovídaly rozdělení kořisti, úrodnější Bosna podle nich měla připadnout Uhersku, zatímco chudou Hercegovinu měla získat „*Cislajtánie*“, ovšem jen dočasně, než „*tam vystaví cesty a silnice, aby potom odevzdala Dalmácii a Hercegovinu Translajtánii.*“⁴⁵² Rakouská monarchie však našla jiné řešení. Nejprve okupované území náleželo pod vojenskou správu, posléze bylo vytvořeno zvláštní oddělení, bosenské byro, při ministerstvu financí, společném pro obě poloviny mocnářství.⁴⁵³

Jakýmsi epilogem okupace Bosny pak bylo obsazení novopazarského sandžaku, či přesněji řečeno, umístění několika rakouských posádek do strategicky významného regionu. K tomu ovšem došlo až o rok později, po uzavření dohody s Osmanskou říší 21. dubna 1879. V této smlouvě, známé jako novopazarská, se habsburská monarchie také zavazovala respektovat náboženská i majetková práva obyvatel Bosny a Hercegoviny.⁴⁵⁴

Jak česká, tak německá liberální publicistika se k okupaci Bosny a Hercegoviny stavěly nepřátelsky. Vyjadřovaly odpor k jakýmkoliv výdajům za takovéto zahraniční dobrodružství i pochybnosti nad tím, že by z něj monarchie mohla cokoliv získat. Dál se však jejich postoje rozcházely, třebaže zůstávaly podobně kritické k rakouskému zahraničněpolitickému kurzu. V případě německých liberálů to však bylo odmítání dalšího oslabování Osmanské říše a obava z dalších Slovanů, kteří by se mohli ocitnout uvnitř monarchie. Naproti tomu mladočeši i staročeši viděli v okupaci útok na zájmy jihoslovanských knížectví i Slovanů žijících v Bosně. Kritika a nedůvěra k Andrassyho politice však byla téměř všeobecná, ilustruje ji i časté užívání pojmu *anexe* namísto *okupace*.

Ne zcela překvapivě tvořil výjimku mezi zkoumanými listy konzervativní *Das Vaterland*, do jehož hodnocení se promítaly postoje spíše náboženské, a který měl blízko ke konzervativní aristokracii a důstojníkům.

⁴⁵¹ KODET, s. 33.

⁴⁵² *Kongres*, in: *NL*, 28. 6. 78, s. 1.

⁴⁵³ HLADKÝ, *Bosenská...*, s. 79.

⁴⁵⁴ KODET, s. 33.

7. Závěr kongresu

Během poslední fáze kongresu měly být projednávány záležitosti mimoevropské, dotýkající se Rakousko-Uherska v menší míře, jen málo souvisící s ožehavou slovanskou problematikou či hospodářskými zájmy monarchie. Okruh témat byl navíc omezen francouzským požadavkem vyjmout Tunisko, Egypt a Sýrii z jednání, což byla podmínka účasti Francouzů na kongresu.⁴⁵⁵ Předlitavský tisk se nicméně nadále berlínským děním zabýval, byť, vzhledem k výše zmíněným skutečnostem, snad s o něco menším zájmem, jak poznamenával *Pokrok*.⁴⁵⁶ Ale i ostatní mocnosti věnovaly více pozornosti Úžinám či Balkánu než Zakavkazí. Jak se však ukázalo, také zde se jejich zájmy mohly střetnout a ohrozit další průběh jednání. Další, poněkud kuriózní komplikací se ukázala neznalost geografie ze strany některých čelných vyjednávačů. O Disraelim jeden z jeho kolegů prohlásil, že nikdy neviděl mapu Malé Asie, zatímco kníže Gorčakov na ní nedokázal najít žádné ze sporných měst.⁴⁵⁷

Batumi

Situace na kavkazské frontě během rusko-osmanské války nebyla nepodobná dění v Evropě. I zde se zpočátku odehrál rychlý ruský nástup, zastavený vleklým obléháním, v tomto případě Karsu, které se protáhlo na pět měsíců.⁴⁵⁸ Následovala nová ofenziva, zastavená až příměřím. Stejně jako na Balkáně, také v Asii se carská říše stylizovala do role ochránce, nikoliv však Slovanů, nýbrž křesťanských Arménů. Tomu odpovídaly podmínky sanstefánské dohody: Rusko si ponechalo část dobytých území s městy Ardahan, Kars a Batumi, zbytek Arménie zůstal v rukou sultána, ovšem mělo tu dojít k reformám.⁴⁵⁹ Avšak i tady plány carových generálů a diplomatů narazily na překážku. Diplomacie Spojeného království sice dění ve východní Anatolii připisovala podstatně menší význam než bosporské otázce,⁴⁶⁰ ale i zde upozorňovala na existenci britských zájmů, jež je nutno hájit. Především šlo o syrskou cestu, spojující Středomoří s údolím Eufratu a Perským zálivem, součást jedné z možných tras do Indie, v této době významem srovnatelnou i s nedávno otevřeným Suezským průplavem.⁴⁶¹

⁴⁵⁵ SETON-WATSON, R., s. 476.

⁴⁵⁶ *Rakouský elefant*, in: *Pokrok*, 6. 7. 78, s. 1.

⁴⁵⁷ MEDLICOTT, s. 107.

⁴⁵⁸ PALMER, s. 159.

⁴⁵⁹ LEDONNE, s. 140.

⁴⁶⁰ KOVIĆ, s. 228.

⁴⁶¹ MEDLICOTT, s. 19.

Smírné řešení se nicméně i pro Kavkaz podařilo najít ještě před kongresem. Podle Salisburého memoranda si car ponechal většinu území připojených sanstefanskou smlouvou, Osmanům se však měl navrátit nejjihnější z obsazených bodů, Bayazid, britským ministrem zahraničí pokládán za klíčový pro obchod se střední Asií.⁴⁶² Další vývoj však opět ukázal, že ani v tomto případě nelze tajnou dohodu z května 1878 pokládat za bezpečnou záruku.

Hlavním jablkem sváru se stal přístav Batumi, v posledních dnech kongresu proměněn v „černý bod, ohrožující mír“.⁴⁶³ Stalo se tak poté, co lord Salisbury vystoupil jako patron Lázů, „udatného muslimského národa, který nesouhlasí s ruskou nadvládou,“ obývající přístav a jeho okolí.⁴⁶⁴ Britský diplomat i muslimové v Batumi bezpochyby měli sympatie části britské veřejnosti stejně jako liberálních žurnalistů ve Vídni, píšících o „záchraně tamních obyvatel před ruským zcivilizováním podle čerkeského způsobu“.⁴⁶⁵ Zcela odlišně záležitost hodnotil tisk český, předkládající čtenářům příběh ruské mírumilovnosti, jíž se pokouší „Anglie téměř nepoctivě vykořistit“.⁴⁶⁶ Především pak poukazyval na existenci předchozí dohody mezi velmocemi, podle níž mělo město připadnout carovi.⁴⁶⁷

A co samotný předmět sporu? *Das Vaterland* jej popisoval jako „bezvýznamné místo pod línou tureckou vládou,“ zároveň však jeden z nejlepších přístavů v jihovýchodním Černomoří, který se mohl stát novým střediskem obchodu s Persií.⁴⁶⁸ V podobném duchu se nesla zpráva *Daily News* otištěná v *Neue Freie Presse*. Batum podle ní měl potenciál stát se vynikajícím přístavem, trpěl ovšem osmanskou správou,⁴⁶⁹ tatáž zpráva se objevila i na stránkách *Národních listů*.⁴⁷⁰ Všeobecná shoda panovala také ve významu přístavu pro obchod s Persií a spojení mezi Černým a Kaspickým mořem, zvláště pokud by došlo k vybudování železnice.

Obchodní trasy však patrně nehrály v tomto momentě zásadní úlohu. I do rakouského tisku pronikly zprávy o rozhořčení, vyvolaném v Británii postoupením zakavkazského přístavu.⁴⁷¹ Právě ohledy na domácí veřejné mínění byly hlavní příčinou, proč se Disraeli a jeho kolegové odmítali nadále řídit předchozím ujednáním, podařilo se jim ale vymoci jen dílčí ústupek: Batum bude otevřeným přístavem, jenž zůstane bez opevnění.⁴⁷² Tento částečný úspěch však

⁴⁶² SETON-WATSON, R., s. 419.

⁴⁶³ *Die Friedenslippe Batum*, in: *PT*, 6. 7. 78, s. 1.

⁴⁶⁴ SETON-WATSON, R., s. 455.

⁴⁶⁵ *Polit. Uebersicht*, in: *NFP, Abendb.*, 5. 7. 78, s. 1.

⁴⁶⁶ *Politické zprávy zahraniční*, in: *Pokrok*, 11. 7. 78, s. 3.

⁴⁶⁷ *Kongres*, in: *NL.*, 7. 7. 78, s. 1.

⁴⁶⁸ *Batum*, in: *DV*, 15. 7. 78, s. 1.

⁴⁶⁹ *Denní zprávy*, in: *NL*, 10. 7. 78, s. 2–3.

⁴⁷⁰ *Ausland*, in: *NFP*, 7. 7. 78, s. 2–3.

⁴⁷¹ *Polit. Uebersicht*, in: *NFP, Abendb.*, 5. 7. 78, s. 1.;

⁴⁷² YAVUZ, SLUGLETT, s. 452.

neměl mít dlouhého trvání, druhá podmínka byla porušena pouhých osm let po skončení kongresu.⁴⁷³

Kyperská konvence

Jestliže počátek berlínských jednání poznamenalo odhalení Salisburyho memoranda, na jejich konci se vynořila jiná dohoda uzavřená Brity, takzvaná kyperská konvence. Její vznik souvisel s myšlenkou, že Velká Británie potřebuje opěrný bod ve východním Středomoří, který by sloužil coby protiváha ruskému postupu k Úžinám a v Arménii. Ještě předtím, než skončila rusko-osmanská válka, byla zvažována konkrétní místa v Egejském moři či u pobřeží Levanty, jako Kréta, Gallipoli, Alexandrie či Kypr,⁴⁷⁴ nakonec zvítězilo právě poslední ze jmenovaných míst. K podepsání smlouvy došlo 4. června 1878. Spojené království mělo obsadit Kypr a zavázalo se bránit území sultána v Asii tak dlouho, dokud bude Rusko držet Kars či Batumi.⁴⁷⁵ Dohoda vycházela z tradiční Disraeliho protiruské a proturecké politiky, omezení na mimoevropské državy říše pak představovalo ústupek veřejnému mínění ve Velké Británii, pro nějž byla vláda osmanských panovníků nad muslimy daleko spíš přijatelnou než nad evropskými křesťany.⁴⁷⁶

Třebaže se kyperská konvence zabývala oblastmi vzdálenějšími než většina jednání kongresu, v rakouském tisku vzbudila značný zájem. První reakce se rozcházely, zvláště v tom, o jak velké překvapení jde. *Pokrok* měl zpočátku za to, že dohoda vzbudila údiv i mezi drtivou většinou účastníků kongresu.⁴⁷⁷ Druhý staročeský list ovšem již naznačoval něco jiného konstatujíc, že jde o „*mnohem větší překvapení pro veřejnost než pro diplomatické kruhy*“,⁴⁷⁸ též *Neue Freie Presse* naznačovala, že v jistých kruzích se o dohodě vědělo nebo alespoň tušilo od počátku kongresu a že do tajemství mohli být zasvěceni přinejmenším carští diplomaté.⁴⁷⁹ *Národní Listy* se domnívaly, že ruští diplomaté cosi „*neurčitě tušili*“, zatímco jejich italským a francouzským kolegům se o smlouvě „*ani nesnilo*“.⁴⁸⁰ Ve skutečnosti byla konvence předem známa diplomatům Spolku tří císařů a patrně i Francouzům a Italům.⁴⁸¹

⁴⁷³ KOVIČ, s. 280.

⁴⁷⁴ SETON-WATSON, R., s. 325.

⁴⁷⁵ PALMER, s. 166.

⁴⁷⁶ MEDLICOTT, s. 18.

⁴⁷⁷ *Polit. zprávy zahraniční*, in: *Pokrok*, 11. 7. 78, s. 3.; *Polit. zprávy zahraniční*, in: *Pokrok*, 12. 7. 78, s. 3.

⁴⁷⁸ *England und Cypern*, in: *Politik, Abendausg.*, 10. 7. 78, s. 1–2.

⁴⁷⁹ *Cypern*, in: *NFP*, 9. 7. 78, s. 1–2.

⁴⁸⁰ *Kongres*, in: *NL*, 13. 7. 78, s. 1–2.

⁴⁸¹ MEDLICOTT, s. 109.

Význam připisovaný dohodě byl obrovský, mělo jít o otřes nově vznikajícího uspořádání. Konzervativní list soudil, že veškeré dosažené dohody se vlastně stávají neplatnými,⁴⁸² závěry kongresu prý předem zastaraly.⁴⁸³ Naproti tomu staročeský orgán spatřoval hlavní újmu jednání již v dohodě anglo-ruské, k níž se vracel. Především díky ní se stal kongres toliko „*akademickou rozpravou předních diplomatů*“.⁴⁸⁴ Dále bylo v kyperské konvenci spatřováno značné vychýlení mocenské rovnováhy, dost možná největší za celou východní krizi. Nesmírně vzrostl britský vliv ve Středomoří, díky strategickému významu Kypru, proměněného v „*nový Gibraltar*“⁴⁸⁵ a „*poslední článek strašného řetězu, jímž Anglie obepíná Středozevní moře*“.⁴⁸⁶ Zároveň panovalo přesvědčení, že „*Turecko přestalo existovat coby samostatná politická jednotka*“⁴⁸⁷ a „*kdokoliv bude v budoucnu hovořit o Turecku, bude mít na mysli Anglii*“.⁴⁸⁸ Vliv Spojeného království totiž měl sahat mnohem dál než na obsazený ostrov. Hovořilo se o „*protektorátu nad tureckou Arménií*“⁴⁸⁹ či britských úřednicích spravujících Sýrii,⁴⁹⁰ Anatólie se v představách žurnalistů měnila na „*novou Indii*“.⁴⁹¹ *Neue Freie Presse*, dokonce ještě dřív, než byla kyperská konvence odhalena, předpovídala vznik „*anglické mocenské sféry od úpatí Himalájí a břehů Gangy po Trapezunt a Bursu*“ a tázala se, je-li Disraeliho plánem „*pod praporem Anglie sjednotit celý mohamedánský svět*“.⁴⁹²

Smlouva a britská politika vůbec vzbudily značný odpor v českém prostředí, jak lze dobře doložit třeba na článku *Národních Listů* z 10. července. Autor připomínal protiruskou rétoriku britského premiéra, podle níž romanovské impérium „*bylo tím obrovským polypem, jenž rozpíná svá děsná ramena hned v pravo, hned v levo, aby jimi světy vypáčil z kořenův*.“ Proti takovému obrazu novinář postavil skutečnou ruskou politiku, hodnocenou coby spravedlivou a altruistickou, srovnávaje výdobytky získané Bulharům, Černohorcům a dalším, s nepatrnými ruskými zisky, o jejichž oprávněnosti v nejmenším nepochyboval. „*Hrůzoplný žralok slovanský*“ navrch ještě projevil svou mírumilovnost, když ustoupil před britským nátlakem. Naproti tomu politiku „*hrabivé*“ Británie navzdory veškerým Disraeliho proklamacím prý pohání toliko snaha o „*vlastní mrzký zisk*“.⁴⁹³

⁴⁸² *DV*, 10. 7. 78, s. 1.

⁴⁸³ *Polit. Uebersicht*, in: *DV*, 12. 7. 78, s.

⁴⁸⁴ *Cypern und Bosnien oder der fehlende Fehrman*, in: *Politik*, 11. 7. 78, s. 1–2.

⁴⁸⁵ *Kongres*, in: *NL*, 12. 7. 78, s. 2.

⁴⁸⁶ *Die Machtfrage des Mitteländischen Meeres*, in: *PT*, 12. 7. 78, s. 1.

⁴⁸⁷ *NFP*, 11. 7. 78, s. 1.

⁴⁸⁸ *DV*, 13. 7. 78, s. 1.

⁴⁸⁹ Tamtéž.

⁴⁹⁰ *Polit. zprávy zahraniční*, in: *Pokrok*, 9. 7. 78, s. 3.

⁴⁹¹ *NFP*, 11. 7. 78, s. 1.

⁴⁹² *Der Congress*, in: *NFP*, 27. 6. 78, s. 1.

⁴⁹³ *Kde byla zřetelnost a nepoctivost?*, in: *NL*, 10. 7. 78, s. 1.

Avšak ani v německých listech se nedočkala dohoda právě nadšeného přijetí. Stejně jako v případě okupace Bosny přišly na řadu námitky proti dělení Osmanské říše. Čtenáři se mohli opět dočíst o „*egoistické politice*“ a pošlapání práv,⁴⁹⁴ nejen *Neue Freie Presse* se podivovala rozporu, kdy tatáž mocnost vystupovala v roli ochránce Osmanské říše a při tom zabírala část jejího území. Představa Británie chránící sultánovi državy nicméně liberálním pisatelům patrně proti mysli nebyla. Jestliže by došlo k úplnému zániku Osmanské říše, pak prý je „*šťěstím pro svět, bude-li u Turkova úmrtního lože namísto kozáka stát Brit, budou-li krásné země tvořící asijské Turecko (...) uchráněny před nebezpečím přijetí západní civilizace z rukou Moskvanu.*“⁴⁹⁵ Jestliže tedy liberální německý tisk východní politiku Disraeliho a Salisburyho nehodnotil kladně, Británie pro něj alespoň zůstávala „menším zlem“ ve srovnání s Ruskem.

Naprostá shoda naopak panovala v tom, jak cenou kořist Spojené království získalo, Kypru se připisovala značná hodnota nejen pro strategickou polohu, ale i z hospodářského hlediska. Popisován byl coby „*nejkrásnější ostrov*“,⁴⁹⁶ úrodný a bohatý, „*vzdor tureckému hospodářství*“ jak poznamenaly *Národní Listy*.⁴⁹⁷ Také samotné obsazení proběhlo hladce. *Neue Freie Presse* je dávala za příklad rakouské politice v Bosně a Hercegovině.⁴⁹⁸ Možný vzor pro habsburskou monarchii byl spatřován též ve zvažovaném britském protektorátu nad zbytky Osmanské říše. Jestliže Spojené království se stalo jejich ochráncem v Asii, nemohlo Rakousko zaujmout podobné postavení v Evropě? Mezi liberály se alespoň zčásti tato myšlenka těšila podpoře: monarchie se pro takovou roli hodí už svou polohou,⁴⁹⁹ a pokud by „*Rakousko v Evropě sehrálo stejnou roli jako Anglie v Asii, teprve tehdy bude východní otázka vyřešena.*“⁵⁰⁰ Naopak nepřátelskou odezvu taková eventualita vyvolala v českém tisku,⁵⁰¹ ale ani z německého prostředí nevzešly reakce pouze příznivé. *Prager Tagblatt* se stavěl s krajní podezřívavostí ke „*spojení osudu naší říše s osudem zcela se hroutícího Turecka*“, přičemž poukazoval i na postoj většiny rakouského obyvatelstva.⁵⁰²

Takzvané kyperské konvenci se ve zkoumaných listech věnovala značná pozornost, zároveň jí byl připisován velký význam. Z reakcí jednotlivých listů je možné vyčíst jejich vztah k politice zainteresovaných států, tedy Británie a Ruska. Především na stránkách *Neue*

⁴⁹⁴ *Ein francözischen Rathschlag für Oesterreich*, in: *PT*, 13. 7. 78, s. 1–2.

⁴⁹⁵ *Cypern*, in: *NFP*, 9. 7. 78, s. 1–2.

⁴⁹⁶ *Die Perle des Mittelländischen Meeres*, in: *PT*, 10. 7. 78, s. 1–2.

⁴⁹⁷ *Kongres*, in: *NL*, 10. 7. 78, s. 1–2.

⁴⁹⁸ *Das Protectorat über die Türkei*, in: *NFP*, 16. 7. 78, s. 1–2.

⁴⁹⁹ *Das Protectorat über die Türkei*, in: *NFP*, 16. 7. 78, s. 1–2.

⁵⁰⁰ *NFP*, 19. 7. 78, s. 1.

⁵⁰¹ *Kongres*, in: *NL*, 13. 7. 78, s. 1.

⁵⁰² *Ein francözischen Rathschlag für Oesterreich*, in: *PT*, 13. 7. 78, s. 1–2.

Freie Presse se projevovaly spíše sympatií ke Spojenému království ale i Osmanské říši, v některých případech se ovšem dostávají do konfliktu. Ostatně na paradoxní situaci, kdy britské impérium garantovalo integritu sultánových držav a zároveň část z nich zabíralo, narážel veškerý tisk, bez ohledu na politickou orientaci. Stejně tak motivace a dopady Disraeliho politiky nevzbuzovaly přílišné spory, rozcházelo se však hodnocení britské diplomacie. Proti liberálnímu pojetí zdůrazňující význam dohody coby závory další ruské expanze byl v českém prostředí stavěn obraz Británie, nikoliv Ruska, coby agresivní, expanzionistické velmoci, před níž je třeba mít se na pozoru.

Hodnocení kongresu

Závěrečná fáze berlínských jednání v tisku patřila hlavně bilancování, případně úvahám o dalším vývoji. Dominovala jedna myšlenka: krize započatá povstáním roku 1875 je u konce, „*sanstefanská dohoda byla revidována, východní otázka na nějaký čas vyřešena. Svět má, co si přál – mír,*“ jak psala *Neue Freie Presse*.⁵⁰³ Dalo by se říci, že obdobný pocit rezonoval všemi zkoumanými listy. Přes všechny možné výhrady zavládlo ulehčení, stejně jako ve Vídni i v Praze. Obavy z nové války provázející jednání se nakonec nenaplnily,⁵⁰⁴ „*hlavní hrozbu míru,*“ totiž střet Ruska se Spojeným královstvím, se podařilo alespoň dočasně zažehnat.⁵⁰⁵ Vládlo přesvědčení, že i ty nejbojovnější z velmocí nyní potřebují alespoň krátké období klidu.⁵⁰⁶

Hlavní změna přinesena kongresem, vedle posílení Británie ve Středomoří, měla spočívat v „*pádu tureckého panství,*“ především v Evropě. Ač „*turecká moc nebyla dosud zlomena úplně,*“ brzy se tak stát mělo.⁵⁰⁷ Nebyla-li Osmanská říše zničena docela, utrpěla těžké ztráty a přestávala existovat coby „*samostatná politická jednotka,*“⁵⁰⁸ nejen v důsledku vnitřních potíží a prohrané války, ale i samotného kongresu. Třebaže vládl dojem, že „*mocnosti na kongrese chtějí zachovat Turecko tak dlouho, jak jen to bude možné,*“⁵⁰⁹ což se zvláště týkalo Spojeného království, ve skutečnosti „*velmoci zprostředka a ze všech stran řezaly do*

⁵⁰³ *NFP*, 11. 7. 78, s. 1.

⁵⁰⁴ *Polit. zprávy zahraniční*, in: *Pokrok*, 18. 7. 78, s. 4.

⁵⁰⁵ *Die Neue Aera nach dem Congresse*, in: *PT*, 14. 7. 78, s. 1–2.

⁵⁰⁶ *Die Aufgaben des Friedens*, in: *PT*, 16. 7. 78, s. 1–2.

⁵⁰⁷ *Na sklonku kongresu*, in: *Pokrok*, 14. 7. 78, s. 1–2.

⁵⁰⁸ *NFP*, 11. 7. 78, s. 1.

⁵⁰⁹ *Der Congress*, in: *NFP*, 23. 6. 78, s. 1.

*Osmanské říše.*⁵¹⁰ „Před sebou již nemáme kongres s Tureckem, ale o Turecku,“ poznamenával z Berlína přispěvatel *Prager Tagblatt*.⁵¹¹

Ačkoli se hlavní úkol podařilo splnit, vedle ulehčení převládala nespokojenost s novým pořádkem. „Že by (kongres) něco platného a stálého vytvořil, tomu nikdo nevěří“ tvrdily *Národní Listy*⁵¹² a tázaly se, „kdo je vlastně s takovým uspořádáním spokojen?“ Rozhořčení prý panuje v metropolích velmocí stejně jako mezi národy Balkánu.⁵¹³ Též staročeský tisk hodnotil berlínskou smlouvu spíše negativně, byla podle něho „pouze nových převratů zárodkem“.⁵¹⁴ Avšak ani v německém prostředí nevládlo žádné nadšení. Podle liberálů představovala hlavní cíl jednání revize dohody ze San Stefana, ovšem na jakýkoliv pokus vytvořit trvale přijatelné uspořádání se při tom rezignovalo.⁵¹⁵ Též konzervativní tisk nevěřil, že by se berlínská smlouva mohla stát něčím trvalým, spíš než o skutečný mír, mělo jít toliko o příměří.⁵¹⁶

Nejvýraznější mezi nespokojenými státy bylo Rusko, tisk se této zemi, jejíž „diplomacie v Berlíně prohrála“⁵¹⁷ věnoval se značným zájmem. Česká žurnalistika nadále pokračovala v líčení údajné křivdy na východní velmoci: výsledkem jednání „zohaveno jest dílo osvobození“ v jihovýchodní Evropě a ruská vláda odchází domů „se šíjí pokořenou“.⁵¹⁸ Na druhou stranu se však hovořilo také o úspěších, třeba i jen dílčích, jichž se podařilo dosáhnout: vznik Bulharska, samostatnost menších států, především pak definitivní rozbití pařížského systému z roku 1856.⁵¹⁹ Podobné hlasy však přicházely i z Vídně, ač zde se na veškeré ruské úspěchy pohlíželo s nevolí, neboť nová dohoda prý stále „Rusku garantuje víc, než se slučuje s trvalým mírem v Evropě.“⁵²⁰ Na druhou stranu, třebaže „Rusko získalo vše co si jen přálo“, možnost dalšího postupu byla značně ztížena britsko-osmanskou dohodou.⁵²¹

Sledována byla též reakce ruské veřejnosti, především panslavistů, mezi nimiž vzbudila berlínská smlouva rozhořčenou odezvu. Jejich hlavním mluvčím se stal Ivan Aksakov, posléze na zásah úřadů nucen stáhnout se z veřejného života.⁵²² Jeden z projevů, v němž

⁵¹⁰ *Der Congress und die Türkei*, in: *NFP*, 15. 7. 78, s. 2.

⁵¹¹ *Aus Berlin*, in: *PT*, 7. 7. 78, s. 2.

⁵¹² *Kongres*, in: *NL*, 9. 7. 78, s. 1.

⁵¹³ *Kdo prohrál a kdo získal?*, in: *NL*, 5. 7. 78, s. 1.

⁵¹⁴ *Danajský dar Rakousku na Východě*, in: *Pokrok*, 17. 7. 78, s. 1–2.

⁵¹⁵ *Der Congress und die Türkei*, in: *NFP*, 15. 7. 78, s. 2.

⁵¹⁶ *Der Berliner Friede vom Militärischer Standpunkt betrachtet*, in: *DV*, 31. 7. 78, s. 1.

⁵¹⁷ VLČEK, R., *Ruský panslavismus*, Praha 2002, s. 196.

⁵¹⁸ *Na jak dlouho?*, in: *NL*, 17. 7. 78, s. 1.

⁵¹⁹ *Aksakov und Šuvalov*, in: *Politik*, 21. 7. 78, s. 1.

⁵²⁰ *NFP*, 24. 7. 78, s. 1–2.

⁵²¹ *Polit. Uebersicht*, in: *NFP, Abendb.*, 15. 7. 78, s. 1–2.

⁵²² LUKASHEVICH, S., *Ivan Aksakov 1823–1886*, Cambridge 1967, s. 141

napadal závěry kongresu, otiskla celá řada listů, nejen českých.⁵²³ „Kde v širém Rusku kdokoliv nenávidí Němce, proklíná „západní“ kulturu, z chrámu svaté Sofie chce mít podstavec pro carský prapor a z Dunaje napajedlo pro kozácké koně, Ivan Aksakov je v duchu s ním,“ psal liberální list,⁵²⁴ žurnalisté mladočeští naproti tomu ruského novináře otitulovali coby „slávského starostu“⁵²⁵ a „nejpřednějšího vlastence“.⁵²⁶

Snad také bojovné projevy nespokojených nacionalistů vzbudily dojem, že hlavním aktérem budoucího konfliktu bude právě romanovská říše. Staročeši předpovídali budoucí střetnutí se „spojenci Turecka“, neboť prý Rusko „nemůže přestat, dokavad všechno nebude provedeno úplně, co dovedeno bylo na cestu poloviční“,⁵²⁷ mladočeský tisk hlásal, že „tam kde Rusko se dnes zastavilo, Slovanstvo zůstat stát nemůže“ a „východní otázka“ podle něj „neznamená více Turecko, nýbrž Rakousko a Anglii.“⁵²⁸ Vídeňští liberálové předpovídali budoucnost podobnou, třebaže stáli na opačné straně očekávaného konfliktu. „Boj s panslavismem bude muset být opakován znovu“, tentokrát však za podmínek méně příznivých pro jeho odpůrce.⁵²⁹ *Neue Freie Presse* nabídla ideální řešení východní otázky, jež by bývalo mohlo hrozbu odvrátit, totiž vytvořit protiváhu Slovanům, buď v podobě posílené a zreformované Osmanské říše, coby jedné z evropských velmocí anebo vytvořením velkého Řecka a Rumunska.⁵³⁰

Vedle Ruska byla mimořádná pozornost věnována ještě Itálii, dalšímu státu, v němž nacionalisté bouřlivě reagovali na berlínskou smlouvu, představující zklamání nadějí na expanzi v oblasti Jadranu. O jejich aspiracích psal například *Prager Tagblatt*. Vedle zmařených plánů dráždilo Italy posílení Rakouska na Jadranu a Británie ve Středomoří, list také připomínal historii Kypru, po jistou dobu náležícího Benátkám.⁵³¹ I další periodika odkazovala na moc italských měst ve Středomoří v minulosti,⁵³² hrozba představovaná nespokojenou Itálií habsburské monarchii však byla vnímána jako zcela aktuální, neboť politiku mladého království ovlivňovaly sílící vliv iredentistů⁵³³ a revolucionářská tradice

⁵²³ Řeč Ivana Sergějeviče Aksakova, in: *NL*, 12. 7. 78, s. 1.; *Ausland*, in: *NFP*, 13. 7. 78, s. 3.; *Rede Aksakov's*, in: *Politik*, 12. 7. 78, s. 2–3.; Řeč Aksakova, in: *Pokrok*, 12. 7. 78, s. 1.

⁵²⁴ *Ein slavophiler Stoßzeufer*, in: *NFP*, 26. 7. 78, s. 1–2.

⁵²⁵ *Ivanu Sergějeviči Aksakovu za jeho řeč*, in: *Humor. L.*, 20. 7. 78, s. 226.

⁵²⁶ *Odpověď ruského národa k pracím ruského kongresu*, in: *NL*, 13. 7. 78, s. 1.

⁵²⁷ *Danajský dar Rakousku na Východě*, in: *Pokrok*, 17. 7. 78, s. 1–2.

⁵²⁸ *Kongres*, in: *NL*, 13. 7. 78, s. 1–2.

⁵²⁹ *Ein slavophiler Stoßzeufer*, in: *NFP*, 26. 7. 78, s. 1–2.

⁵³⁰ *Der Congress und die Türkei*, in: *NFP*, 15. 7. 78, s. 2.

⁵³¹ *Die italienische Congresswechsel*, in: *PT*, 17. 7. 78, s. 1–2.

⁵³² *Die Aktionsfieber in Italien*, in: *Politik*, 14. 7. 78, s. 1.

⁵³³ *Der Nachtisch nach dem Congressdiner*, in: *PT*, 21. 7. 78, s. 1–2.

spojená s Guiseppem Garibaldim.⁵³⁴ V ohrožení se nacházely zvláště Italy obývané oblasti rakouské monarchie, jižní Tyrolsko a Iстриe.⁵³⁵ Zatímco vídeňský tisk tyto tendence připisoval radikálům na levici, přičemž umírnění Italové si prý nepřáli nic než „*mír s naší monarchií*“,⁵³⁶ mladočeši byli mnohem pesimističtější a naznačovali možné spojení mezi nacionalistickými agitátory a vládou v Římě.⁵³⁷

Možnost střetnutí Rakousko-Uherska s Italským královstvím působila o to hrozivěji, že konflikt by patrně nezůstal omezen jen na dva státy. Znepokojivě mohla působit zpráva o pozitivní reakci ruského tisku na činnost iredentistů,⁵³⁸ *Das Vaterland* se zase obával, že po bok Itálie se mohou postavit Srbsko a další menší státy jihovýchodní Evropy, možná dokonce s přímou či nepřímou podporou Porty, snažící se bránit okupaci Bosny.⁵³⁹ Vztahů Italů s národy Balkánu si povšiml i *Pokrok*. Jakkoliv vítal veškeré projevy solidarity vůči Slovanům, iredentistické nároky na Trento či Terst rozhodně odmítal. V případě Iстриe však zároveň kritizoval dosavadní vládní politiku, jež údajně protěžovala italský živel na úkor Jihoslovanů, a dle výkladu staročeského deníku nesla podíl na současných potížích.⁵⁴⁰

Podle konzervativců by řešením neradostné situace Rakouska bylo, pakliže by habsburská monarchie dokázala získat sympatie balkánských křesťanů jejich podporou, bez ohledu na národnosti, a navázat na tradiční úlohu ochránce křesťanské víry v regionu.⁵⁴¹ *Prager Tagblatt* měl zase za nutné udržení dosavadních zahraničněpolitických svazků, konkrétně spojenectví s Německem, označovaným za „*našeho jediného dobrého souseda*“.⁵⁴² Naproti tomu liberálové ve Vídni Spolek tří císařů kritizovali, přičemž jim ovšem nevalila aliance s hohenzollernským císařstvím, nýbrž s tím romanovským. *Neue Freie Presse* ve svazku viděla především nástroj k prosazení ruských zájmů,⁵⁴³ zároveň byl dle ní příčinou, proč se během krize nespojilo Rakousko s Británií, a tak vlastně způsobilo britsko-ruskou separátní dohodu.⁵⁴⁴ Český tisk naopak orientaci na Rusko podporoval, v jeho představách se snoubila s vnitropolitickými změnami. Vztahy dvou mocnářství se totiž měly odvíjet podle postoje

⁵³⁴ *Der Hausdämon Italiens*, in: *PT*, 26. 7. 78, s. 1–2.

⁵³⁵ *Der Berliner Friede vom Militärischer Standpunkt betrachtet*, in: *DV*, 31. 7. 78, s. 1.

⁵³⁶ *NFP*, 12. 7. 78, s. 1.

⁵³⁷ *Polit. zprávy zahraničné*, in: *NL*, 24. 7. 78, s. 1–2.

⁵³⁸ *Polit. Uebersicht*, in: *NFP, Abendb.*, 29. 7. 78, s. 1.

⁵³⁹ *Der Berliner Friede vom Militärischer Standpunkt betrachtet*, in: *DV*, 31. 7. 78, s. 1.

⁵⁴⁰ *Hnutí v Itálii*, in: *Pokrok*, 24. 7. 78, s. 1–2.

⁵⁴¹ *Der Berliner Friede vom Militärischer Standpunkt betrachtet*, in: *DV*, 31. 7. 78, s. 1.

⁵⁴² *Ein französische Rathschlag für Oesterreich*, in: *PT*, 13. 7. 78, s. 1–2.

⁵⁴³ *Polit. Uebersicht*, in: *NFP, Abendb.*, 29. 6. 78, s. 1.

⁵⁴⁴ *Das Protectorat über die Türkei*, in: *NFP*, 16. 7. 78, s. 1–2.

Vídně ke Slovanům, neboť „*pouze Slovanstvu přátelskému Rakousku může Rusko důvěřovat*,“ jak psala *Politik*.⁵⁴⁵

Zajímavým úkazem projevujícím se především v závěru kongresu, byl údajný rozpor mezi „lidovou“ a „kabinetní“ politikou. Jak němečtí liberálové, tak Češi přitom jednoznačně sympatizovali s první, kdežto druhou odsuzovali. *Prager Tagblatt* tak hovořil o „*amorálnosti diplomatů*“, v nichž spatřoval dědice „*svaté aliance a nesváte reakce*“ z metternichovských časů,⁵⁴⁶ *Neue Freie Presse* jim zase upírala „*instinkt pro právo a svobodu*“.⁵⁴⁷ Nedůvěru panující k diplomacii v českém prostředí se projevila například v *Národních Listech*, jež už zpočátku kongresu definovaly diplomata jako „*muže, jenž pro dobro vlasti za hranicemi lže*“.⁵⁴⁸ Asi nejlépe odlišný pohled na „kabinetní“ a „lidovou“ politiku v českém tisku pak ukazuje hodnocení ruské diplomacie. První skupinu reprezentoval především hrabě Šuvalov, podle *Národních Listů* příliš nezkušený, pro *Politik* rovnou symbol „*diplomacie mrzačící hrdinské činy ruského lidu*“.⁵⁴⁹ Daleko lépe byl vnímán N. Ignatěv, jehož nepřítomnost v Berlíně byla pokládána za velkou chybu.⁵⁵⁰ Autor sanstefanské dohody však nebyl viděn jako hlavní antipod Šuvalova, tím se stal na konci kongresu „*veliký Rus*“⁵⁵¹ Aksakov, coby ten, kdo nejhlasitěji odsoudil výkon carských diplomatů.⁵⁵² *Prager Tagblatt* zase hlavní protipól k metternichovským kabinetním politikům spatřoval v západoevropských národních hnutích, z nichž nejvíce vyzdvihoval německé.⁵⁵³

Reflexe závěru kongresu se napříč zkoumaným tiskem v tom nejzásadnějším bodě shodovala: podařilo se udržet mír. Velkou evropskou válku, jež by v případě krachu jednání mohla propuknout, si patrně v Předlitavsku nepřál nikdo. Stejně tak však zřejmě nikdo nevěřil v trvalost tohoto míru, novému uspořádání se dostalo kritiky snad ze všech stran, někdy i z důvodů naprosto protichůdných. Tisk liberálního zaměření popouzelo především to, jak kongres naložil s Osmanskou říší. Zároveň vnímal jako hrozbu posílené postavení Ruska. Zcela opačné stanovisko zastávaly české noviny, vesměs líčící kongres coby spiknutí proti Slovanům. Zároveň však uznávaly, že postavení Ruska a „Slovanstva“ se v porovnání se stavem na počátku krize přeci jen zlepšilo a pozice v dalším očekávaném konfliktu bude

⁵⁴⁵ *Das Slaventhum nach dem Berliner Kongress*, in: *Politik*, 7. 7. 78, s. 2.

⁵⁴⁶ *Congresse und Feste*, in: *PT*, 26. 6. 78, s. 1–2.

⁵⁴⁷ *Volkspolitik und Cabinets-Politik*, in: *NFP*, 6. 7. 78, s. 1–2.

⁵⁴⁸ *Polit. zprávy zahraničné*, in: *NL*, 13. 6. 78, s. 1–2.

⁵⁴⁹ *Aksakov und Šuvalov*, in: *Politik*, 21. 7. 78, s. 1.

⁵⁵⁰ *Kongres*, in: *NL*, 11. 7. 78, s. 2.

⁵⁵¹ *Odpověď ruského národa k pracím berlínského kongresu*, in: *NL*, 13. 7. 78, s. 1.

⁵⁵² *Aksakov und Šuvalov*, in: *Politik*, 21. 7. 78, s. 1.

⁵⁵³ *Volkspolitik und Cabinets-Politik*, in: *NFP*, 6. 7. 78, s. 1–2.

daleko příznivější než kdy dřív. Za pozornost stojí také rozchod s alespoň částí „oficiálního Ruska“, kompenzovaný ovšem projevy sympatií vůči panslavistům jako byl Aksakov.

Závěr

Ve východní krizi v polovině 70. let 19. století lze spatřovat mezník vývoje evropské politiky i východní otázky, takto ji alespoň hodnotil dobový předlitavský tisk. V postojích veřejnosti se však žádný zvrát nekonal, spíš docházelo k vyvrcholení dlouhodobějšího vývoje. Ničím novým nebyla slavjanofilní orientace české společnosti, projevující se jak sympatiemi k obyvatelům Balkánu, tak především k Rusku. Takzvané „bulharské hrůzy“ a jiné násilnosti páchané osmanskými oddíly, vítězný postup ruských vojsk a další události v průběhu krize tyto nálady ještě posílily. Naproti tomu v prostředí německo-liberálním takové tendence vyvolávaly spíše odpor a obavy. Zcela klíčové bylo vnímání Ruska. Český tisk v něm spatřoval šampiona Slovanství a bojovníka za jeho svobodu, dosavadní kurz Petrohradu byl vykládán v tomto světle, včetně války proti Portě, pojímané coby novodobá „křížová výprava“, spojující pro uvažování 19. století typický romantický nacionalismus s apelem na pokrok a svobodu. I liberálně orientovaní Němci se drželi modernistického diskurzu, romanovskou říši však vnímali negativně. Namísto altruistického osvoboditele pro ně představovala především expanzionistickou velmoc, v krutosti a barbarství si nezapovídající se svými nepřáteli. S koncem kongresu ovšem přišel zvrát i v českém pojetí, když carská diplomacie nakonec nedokázala dostát vysokým očekáváním. Ruští panslavisté se rozhodli svalit vinu za „neúspěch“ na umírněné politiky v čele s Pjotrem Šuvalovem a jejich čeští kolegové je následovali. Na stránkách staročeského a mladočeského tisku tak proti sobě nakonec stála „dvě Ruska“, z nichž žurnalisté jednoznačně favorizovali slavjanofilský proud.

Tyto sympatie a antipatie se promítaly i do vztahu k menším národům jihovýchodní Evropy. Dalo by se říci, že české stanovisko převážně kopírovalo kurz Petrohradu a Moskvy, kdežto němečtí liberálové stáli v opozici. Asi nejjasněji se to projevilo v souvislosti s rusko-rumunským, respektive srbsko-bulharským konfliktem. V obou záležitostech šlo o střet plánů Petrohradu s koncepcí jednoho z dosavadních ruských spojenců a v obou případech zaujali Češi postoj loajální vůči Rusku, ačkoliv v druhém případě to znamenalo postavit se proti jinému slovanskému národu, totiž Srbům. Naproti tomu protirusky naladěná žurnalistika ve Vídni v těchto konfliktech, zvláště ve sporu o jižní Besarábii, viděla především další potvrzení teze o agresivním, expanzionistickém kolosu.

Napříč politickým spektrem Předlitavska naopak shodně převládala kritika zahraniční politiky rakouské monarchie, jedním z jejích zásadních momentů opět byl poměr k východnímu sousedovi. Liberální Němci vytýkali přílišnou ústupnost, zvláště v besarabské

otázce, čeští nacionalisté by naproti tomu uvítali spíše sblížení s Petrohradem a za chybu pokládali, že k němu v závěrečných fázích krize nedošlo. Též okupace Bosny a Hercegoviny nevzbuzovala žádné nadšení. Její ekonomický přínos byl hodnocen coby přinejlepším problematický, politicky pak byla jasně odmítnuta jak českými, tak německými liberály, třebaže z naprosto odlišných důvodů. Toliko konzervativci tento krok tak docela neodmítali, do jejich koncepcí částečně zapadal.

Ani s celkovým výsledkem kongresu nebyl zkoumaný tisk spokojen. Panovalo všeobecné přesvědčení, že poměry ustanovené berlínskou smlouvou nemohou přežít na dlouho. Za hlavní slabiny se vcelku shodně pokládalo uspořádání Bulharska, zvláště jeho rozdělení na dvě části. Obavy vzbuzovala též již zmíněná okupace Bosny, nebylo jasné, nepostaví-li se Porta rakouské armádě na odpor. V nový válečný konflikt mohla přerůst i otázka řeckých hranic, kongresem ponechaná pro separátní projednání.

Všechny politické směry reprezentované zkoumanými listy měly také vlastní představy o ideálním rozřešení východní otázky. Staročechy i mladočechy v postojích k východní krizi spojovalo slavjanofilství, chápali ji tedy shodně, nacionalisticky, přičemž kladli důraz na „osvobození“ obyvatel Balkánu, zvláště těch slovanských, zpod osmanské nadvlády. Paradoxní je, že i liberálové němečtí nabízeli podobné východisko, ovšem v duchu protislovanském, vyzdvižen byl řecký a rumunský element. Vedle toho ovšem stavěli ještě další možnou, protichůdnou variantu: zachování a posílení Osmanské říše. Konečně konzervativci sdružení kolem deníku *Das Vaterland* pojímali východní otázku primárně podle konfesijního, nikoliv etnického klíče, usilovali tedy o ochranu křesťanů, především těch římskokatolických.

Berlínský kongres představoval pro slavjanofily i jejich odpůrce zklamání, neboť nesplnil ani zdaleka jejich naděje, na druhou stranu zrovna tak nevedl ke zhmotnění nejhorších obav. Pro Rakousko-Uhersko měl také závažné vnitropolitické dopady: v důsledku okupace Bosny padla liberální vláda a byla nahrazena kabinetem Eduarda Taaffeho. Do centra pozornosti se opět dostaly záležitosti vnitropolitické, nadále pokračovalo štěpení v táboře českých nacionalistů i německých liberálů, k převratným změnám v mocnářství, v něž snad někteří jeho obyvatelé doufali, však východní krize ani její zakončení nevedly. Balkán, hlavní dějiště po několik let trvajícího dramatu, zatím přestával být tajemným a exotickým územím, jak do něj ve stále větší míře pronikal rakouský kapitál i občané, přicházející ve stále hojnějších počtech.

Seznam použité literatury

Tisk

Die Bombe

Humoristické Listy

Kikeriki

Národní Listy

Neue Freie Presse

Pokrok

Politik

Prager Tagblatt

Das Vaterland

Monografie

BIDLAS, Miroslav a kol., *Dějiny československo-sovětských vztahů, nové a nejnovější doby*, Praha 1967.

BRIDGE, Francis Roy, *From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866–1914*, London and Boston 1972.

BRIDGE, Francis Roy, BULLEN, Roger, *The Great Powers and the European States System 1814–1914*, Oxon, New York 2013, 2. vydání.

DIÓSZEGI, István, *Hungarians in the Ballhausplatz: Studies on the Austro-Hungarian Common Foreign Policy*, Budapest 1983.

DONIA, Robert J., FINE, John V. A., *Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed*, New York 1994.

DOUBEK, Vratislav, *Česká politika a Rusko (1848–1918)*, Praha 2004.

GEYER, Dietrich, *Russian Imperialism: The Interaction of Domestic and Foreign Policy, 1860–1914*, New Haven 1987.

GOMBÁR, Eduard, *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999.

HERACLIDES, Alexis, DIALLA, Ada, *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century*, Manchester 2015.

HLADKÝ, Ladislav, *Bosenská otázka v 19. a 20. století*, Brno 2005.

HLADKÝ, Ladislav, *Vztahy Čechů s národy jihovýchodní Evropy*, Praha 2010.

- HLAVAČKA, Milan, PEČENKA, Marek, *Trojspolek: německá, rakousko-uherská a italská zahraniční politika před první světovou válkou*, Praha 1999, 2. vydání.
- HLOUŠEK, Vít, *Konflikt versus konsensus: Konfliktní linie, stranické systémy a politické strany v Rakousku 1860-2006*, Brno 2008.
- JELAVICH, Barbara, *A Century of Russian Foreign Policy, 1814-1914*, Philadelphia 1964.
- JELAVICH, Barbara, *Russia and the Formation of the Romanian national state 1821-1878*, Cambridge; London; New York 2004.
- JELAVICH, Barbara, *Russia's Balkan Entanglements 1806-1914*, Cambridge; New York 1991.
- JELAVICH, Charles, JELAVICH, Barbara, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Seattle 2000, 4. vydání.
- LEDONNE, John P., *The Russian Empire and the World 1700-1917: The Geopolitics of Expansion and Containment*, New York 1997.
- KODET, Roman, *Rakousko-Uhersko a Osmanská říše před první světovou válkou*, Plzeň 2014
- KOVIĆ, Miloš, *Disraeli and the Eastern Question*, Oxford; New York 2011.
- LUKASHEVICH, Stephen, *Ivan Aksakov 1823-1886. A Study in Russian Thought and Politics*, Cambridge 1967.
- MEDLICOTT, William N., *The Congress of Berlin and After: A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878-1880*, London 1938.
- OKEY, Robin, *Taming Balkan Nationalism. The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia 1878-1914*, Oxford; New York 2007.
- PALMER, Alan, *Úpadek a pád Osmanské říše*, Praha 1996.
- RYCHLÍK, Jan a kol., *Dějiny Bulharska*, Praha 2016, 3. vyd.
- RYCHLÍK, Jan a kol., *Mezi Vídní a Cařihradem 1: Utváření balkánských národů*, Praha 2009.
- SETON-WATSON, Hugh, *The Decline of Imperial Russia 1855-1914*, London 1952.
- SETON-WATSON, Robert, *Disraeli, Gladstone and Eastern Question*, 2. vydání, London 1971.
- SKED, Alan, *Úpadek a pád habsburské říše*, Praha 1995.
- ŠÍSTEK František, *Junáci, horalé a lenoši: Obraz Černé Hory a Černohorců v české společnosti 1830-2006*, Praha 2011.
- TAYLOR, Alan J. P., *Bismarck*, Praha 1998

TAYLOR, Alan J. P., *Poslední století habsburské monarchie. Rakousko a Rakousko-Uhersko v letech 1809–1918*, Brno 1998.

URBAN, Otto, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982.

VALENTA, A., *Politické dějiny českých zemí a habsburské monarchie 1848-1914*, Hradec Králové 2002 s. 85.

VLČEK, Radomír, *Ruský panslavismus*, Praha 2002.

VOVCHENKO, Denis, *Containing Balkan Nationalism. Imperial Russia and Ottoman Christians 1856–1914*, New York 2016.

WEITHMANN, Michael, *Balkán: 2000 let mezi východem a západem*, Praha 1996.

YAVUZ, M. Hakan, SLUGLETT, Peter a kol., *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Treaty of Berlin*, Salt Lake City 2011.

Články a dílčí studie

DUDA, Zbyněk, *Výjimečný Evropan, česko-srbský generál František Alexander Zach*, in: *S odvahou v srdcích. Tragické konce legend českého vojenství a politiky*, Praha 2015, s. 17–58.

HAVRÁNKOVÁ, R., *Česká veřejnost na pomoc protitureckým povstáním jižních Slovanů v letech 1875–1877*, in: *Slovanské historické studie VI*, Praha 1966.

MACKENZIE, David, *Panslavism in Practice: Cherniaev in Serbia (1876)*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 36, No. 3. (Sep., 1964), s. 279–297.

OKEY, Robin, *The Neue Freie Presse and the South Slavs of the Habsburg Monarchy, 1867-1914*, in: *The Slavonic and East European Review*, Vol. 85, No. 1, Jan., 2007, s. 79–104.

STANEVA, Bonana, *The Formation of Bulgarian National Identity in Plovdiv in the Period of the Bulgarian Revival and the Influences of Greek Culture*, in: KLUSAKOVA, Luďa, *We and „the Others“: Modern European Societies in the Search of Identity: Studies in Comparative History*, Praha 2004.

TRIVANOVITCH, Vaso, *Serbia, Russia, and Austria during the rule of Milan Obrenovich, 1868-78*, in: *Journal of Modern History*, Vol. 3, Sep. 1931, s. 414–440.